

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет
внутрішніх справ

ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Навчальний посібник

*За загальною редакцією
професора В. А. Кройтора*

Харків
2017

УДК 346.9(477)(075.8)
ББК 67.9(4УКР)74я73
Г72

Автори:

Кройтор В. А., канд. юрид. наук, проф.;
Бортнік О. Г., канд. юрид. наук;
Зайцев О. А., канд. юрид. наук, доц.;
Степаненко Т. В., канд. юрид. наук.

Рецензенти:

Галянтич М. К. – д-р юрид. наук, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту приватного права та підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України;
Яроцький В. А. – д-р юрид. наук, проф., член-кор. Національної академії правових наук України, завідувач кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

*Рекомендовано Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 2 від 21 лютого 2014 року)*

Господарський процес : навч. посіб. /
Г72 [Кройтор В. А., Бортнік О. Г., Зайцев О. А., Степаненко Т. В.] ; за заг. ред. проф. В. А. Кройтора ;
МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. –
Харків : ХНУВС, 2017. – 320 с.

ISBN 978-966-610-217-4

У навчальному посібнику висвітлено загальні положення про систему господарських судів в Україні та особливості господарського судочинства.

Для студентів, курсантів, аспірантів вищих навчальних юридичних закладів освіти, а також практичних працівників.

**УДК 346.9(477)(075.8)
ББК 67.9(4УКР)74я73**

ISBN 978-966-610-217-4

© Кройтор В. А., Бортнік О. Г.,
Зайцев О. А., Степаненко Т. В., 2017
© Харківський національний університет
внутрішніх справ, 2017

ЗМІСТ

Програма навчальної дисципліни.....	9
Глава 1. Судова влада і правосуддя в господарських правовідносинах.	
Господарські суди, їхні функції та завдання	14
§ 1. Становлення господарських судів в Україні	14
§ 2. Поняття, завдання та система господарських судів України.....	18
§ 3. Вищий господарський суд України, його склад і повноваження.....	19
§ 4. Пленум Вищого господарського суду України.....	22
§ 5. Апеляційні господарські суди України	24
§ 6. Місцеві господарські суди України	27
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>28</i>
Глава 2. Поняття господарського процесу. Господарське процесуальне право як самостійна галузь права	29
§ 1. Поняття господарського процесу та господарської процесуальної форми	29
§ 2. Стадії господарського процесу.....	30
§ 3. Поняття господарського процесуального права. Предмет і метод господарського процесуального права	32
§ 4. Джерела господарського процесу.....	33
§ 5. Господарський процес як наука	41
§ 6. Господарські процесуальні правовідносини: елементи й підстави виникнення	43
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>47</i>
Глава 3. Принципи господарського процесу.....	48
§ 1. Поняття і система принципів господарського процесуального права	48
§ 2. Принцип законності	50
§ 3. Принципи організації системи господарських судів	53
§ 4. Функціональні принципи господарського процесу.....	59
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>65</i>

Глава 4. Досудове врегулювання господарських спорів.....	67
§ 1. Значення досудового врегулювання спорів	67
§ 2. Організація претензійно-позовної роботи.....	69
§ 3. Загальні положення про порядок пред'явлення та розгляду претензій	70
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>74</i>
Глава 5. Підвідомчість і підсудність справ господарським судам.....	75
§ 1. Підвідомчість справ господарським судам: поняття і критерії.....	75
§ 2. Види підвідомчості справ господарським судам	79
§ 3. Категорії справ, підвідомчих господарським судам	81
§ 4. Підсудність справ господарським судам: поняття і види	85
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>89</i>
Глава 6. Учасники господарського процесу.....	90
§ 1. Поняття інституту учасників господарського процесу.....	90
§ 2. Сторони в господарському процесі.....	91
§ 3. Процесуальна співучасть у господарському процесі. Правонаступництво. Заміна неналежного відповідача.....	95
§ 4. Треті особи в господарському процесі	101
§ 5. Представництво в господарському процесі та його види	107
§ 6. Участь прокурора в господарському процесі.....	113
§ 7. Правове становище інших учасників господарського процесу.....	116
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>123</i>
Глава 7. Докази й доказування в господарському процесі	124
§ 1. Поняття доказування в господарському процесі	124
§ 2. Поняття і види судових доказів. Письмові, речові докази й висновок експерта як засоби доказування. Пояснення представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі	128

§ 3. Предмет доказування. Факти, що не підлягають доказуванню	133
§ 4. Обов'язок доказування. Надання та витребування доказів.....	137
§ 5. Належність і допустимість доказів.....	139
§ 6. Оцінка доказів	142
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>144</i>
Глава 8. Судові витрати.	
Штрафи у господарському процесі.....	145
§ 1. Поняття і склад судових витрат.....	145
§ 2. Судовий збір і порядок його сплати (стягнення)	145
§ 3. Витрати, пов'язані з розглядом справи.....	152
§ 4. Розподіл та відшкодування судових витрат.....	153
§ 5. Судові штрафи.....	155
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>157</i>
Глава 9. Процесуальні строки	158
§ 1. Поняття і види строків у господарському процесі.....	158
§ 2. Обчислення та закінчення процесуальних строків. Наслідки недотримання процесуальних строків	160
§ 3. Зупинення процесуальних строків, відновлення та продовження процесуальних строків ...	162
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>163</i>
Глава 10. Позов у господарському процесі.....	164
§ 1. Право на позов	164
§ 2. Порядок реалізації права на позов	167
§ 3. Позов у господарському процесі: поняття та елементи.....	168
§ 4. Види позовів	172
§ 5. Поняття позовної заяви. Вимоги чинного законодавства до форми та змісту позовної заяви.....	174
§ 6. Ціна позову	175
§ 7. Документи, які додаються до позовної заяви	177
§ 8. Об'єднання позовних вимог	178
§ 9. Відзив на позовну заяву	179
§ 10. Зустрічний позов	179
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>181</i>

**Глава 11. Порушення провадження
у справі та підготовка справи до розгляду
на засіданні господарського суду 183**

§ 1. Прийняття позовної заяви.	
Відмова у прийнятті позовної заяви	183
§ 2. Повернення позовної заяви	188
§ 3. Порядок порушення провадження у справі.	
Підготовка справи до розгляду.....	190
§ 4. Забезпечення позову.....	195
<i>Питання для самоконтролю</i>	200

**Глава 12. Розгляд спорів на засіданні
господарського суду 201**

§ 1. Розгляд справи по суті та його значення	201
§ 2. Порядок розгляду справи	
в суді першої інстанції	203
§ 3. Тимчасове зупинення судового розгляду	207
§ 4. Припинення провадження у справі.....	210
§ 5. Залишення заяви без розгляду.....	215
§ 6. Види рішень господарського суду	
та їх значення.....	216
§ 7. Порядок прийняття рішень господарським судом.	
Вимоги, що пред'являються до судових рішень	218
§ 8. Законна сила судового рішення.....	224
§ 9. Усунення недоліків ухваленого рішення	226
§ 10. Ухвала господарського суду	229
<i>Питання для самоконтролю</i>	232

**Глава 13. Перегляд рішень господарського
суду в порядку апеляційного
та касаційного проваджень 233**

§ 1. Сутність і поняття апеляційного провадження.....	233
§ 2. Порушення апеляційного провадження.....	233
§ 3. Порядок розгляду справи	
в суді апеляційної інстанції.....	237
§ 4. Повноваження суду апеляційної інстанції	241
§ 5. Апеляційна скарга на ухвалу	
господарського суду	244
§ 6. Сутність і поняття касаційного провадження.....	247
§ 7. Порядок розгляду касаційної скарги	251
§ 8. Повноваження суду касаційної інстанції.....	252

§ 9. Підстави та порядок перегляду судових рішень господарських судів Верховним Судом України	255
§ 10. Повноваження Верховного Суду України	261
<i>Питання для самоконтролю</i>	262
Глава 14. Перегляд рішень господарського суду за нововиявленими обставинами	263
§ 1. Поняття перегляду рішень господарського суду за нововиявленими обставинами	263
§ 2. Підстави перегляду рішень господарського суду за нововиявленими обставинами	264
§ 3. Порядок подання заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами	266
§ 4. Порядок перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами	267
<i>Питання для самоконтролю</i>	268
Глава 15. Виконання рішень, ухвал, постанов господарського суду	269
§ 1. Виконання судових актів як стадія господарського процесу	269
§ 2. Учасники виконавчого провадження	271
§ 3. Підстави для виконання судових рішень. Вимоги законодавства щодо наказу господарського суду. Строк і порядок пред'явлення наказу до виконання	276
§ 4. Підстави та порядок надання відстрочки чи розстрочки виконання рішення, зміна способу та порядку виконання рішення, ухвали, постанови господарського суду	279
§ 5. Поворот виконання рішення, постанови господарського суду. Видача наказу про повернення грошових коштів, майна чи його вартості	280
§ 6. Відповідальність за ухилення від виконання рішення, ухвали, постанови	281
<i>Питання для самоконтролю</i>	282
Глава 16. Вирішення господарських спорів третейськими судами	283
§ 1. Третейські суди: завдання та порядок організації	283

§ 2. Види третейських судів	290
§ 3. Порядок третейського розгляду господарських спорів	293
§ 4. Прийняття, виконання та оскарження рішень третейських судів	296
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>302</i>
Глава 17. Провадження у справах за участі іноземних осіб.....	304
§ 1. Процесуальні права іноземних осіб. Компетенція господарських судів України у справах за участю іноземних осіб	304
§ 2. Виконання судових доручень	307
<i>Питання для самоконтролю.</i>	<i>311</i>
Список використаних і рекомендованих джерел	312
Предметний покажчик.....	320

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕМА 1. СУДОВА ВЛАДА І ПРАВОСУДДЯ В ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ. ГОСПОДАРСЬКІ СУДИ, ЇХНІ ФУНКЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ

Становлення господарських судів в Україні.

Поняття, завдання та система господарських судів України.

Вищий господарський суд України, його склад і повноваження.

Пленум Вищого господарського суду України.

Апеляційні господарські суди України.

Місцеві господарські суди України.

ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ЯК САМОСТІЙНА ГАЛУЗЬ ПРАВА

Поняття господарського процесу та господарської процесуальної форми.

Стадії господарського процесу.

Поняття господарського процесуального права. Предмет господарського процесуального права. Метод правового регулювання господарського процесуального права.

Джерела господарського процесу.

Господарський процес як наука.

Господарські процесуальні правовідносини: елементи й підстави виникнення.

ТЕМА 3. ПРИНЦИПИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Поняття і система принципів господарського процесуального права.

Принцип законності.

Принципи організації системи господарських судів.

Функціональні принципи господарського процесу.

ТЕМА 4. ДОСУДОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

Значення досудового врегулювання спорів.

Організація претензійно-позовної роботи.

Загальні положення про порядок розгляду претензій.

Порядок врегулювання розбіжностей, що виникають при укладанні, зміні та розірванні господарських договорів.

ТЕМА 5. ПІДВІДОМЧІСТЬ І ПІДСУДНІСТЬ СПРАВ ГОСПОДАРСЬКИМ СУДАМ

Підвідомчість справ господарським судам: поняття і критерії.

Види підвідомчості справ господарським судам.

Категорії справ, підвідомчих господарським судам.

Підсудність справ господарським судам: поняття і види.

ТЕМА 6. УЧАСНИКИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Поняття інституту учасників господарського процесу.

Сторони в господарському процесі.

Процесуальна співучасть у господарському процесі. Правонаступництво. Заміна неналежного відповідача.

Треті особи в господарському процесі.

Представництво в господарському процесі та його види.

Участь прокурора в господарському процесі.

Правове становище інших учасників господарського процесу.

ТЕМА 7. ДОКАЗИ Й ДОКАЗУВАННЯ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Поняття доказування в господарському процесі.

Поняття і види судових доказів. Письмові, речові докази й висновок експерта як засоби доказування. Пояснення представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі.

Предмет доказування. Факти, що не підлягають доказуванню.

Обов'язок доказування. Надання та витребування доказів.

Належність і допустимість доказів.

Оцінка доказів.

ТЕМА 8. СУДОВІ ВИТРАТИ. ШТРАФИ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Поняття і склад судових витрат.
Судовий збір: порядок та розміри сплати. Повернення
судового збору.
Витрати, пов'язані з розглядом справи.
Розподіл та відшкодування судових витрат.
Судові штрафи.

ТЕМА 9. ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ

Поняття і види строків у господарському процесі.
Обчислення та закінчення процесуальних строків. Нас-
лідки недотримання процесуальних строків.
Зупинення процесуальних строків, відновлення та про-
довження процесуальних строків.

ТЕМА 10. ПОЗОВ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Право на позов.
Порядок реалізації права на позов.
Позов у господарському процесі: поняття та елементи.
Види позовів.
Поняття позовної заяви. Вимоги чинного законодавства
до форми та змісту позовної заяви.
Ціна позову.
Документи, які додаються до позовної заяви.
Об'єднання позовних вимог.
Відзив на позовну заяву.
Зустрічний позов.

ТЕМА 11. ПОРУШЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ТА ПІДГОТОВКА СПРАВИ ДО РОЗГЛЯДУ НА ЗАСІДАННІ ГОСПОДАРЬСЬКОГО СУДУ

Прийняття позовної заяви. Відмова у прийнятті позов-
ної заяви.
Повернення позовної заяви.
Порядок порушення провадження у справі. Підготовка
справи до розгляду.
Забезпечення позову.

ТЕМА 12. РОЗГЛЯД СПОРІВ НА ЗАСІДАННІ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ

Розгляд справи по суті та його значення.
Порядок розгляду справи в суді першої інстанції.
Тимчасова зупинка судового розгляду.
Припинення провадження у справі.
Залишення заяви без розгляду.
Види рішень господарського суду та їх значення.
Порядок прийняття рішень господарським судом. Вимоги, що пред'являються до судових рішень.
Законна сила судового рішення.
Усунення недоліків винесеного рішення.
Ухвала господарського суду.

ТЕМА 13. ПЕРЕГЛЯД РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ В ПОРЯДКУ АПЕЛЯЦІЙНОГО ТА КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕНЬ

Сутність і поняття апеляційного провадження.
Порушення апеляційного провадження.
Порядок розгляду справи в апеляційній інстанції.
Повноваження суду апеляційної інстанції.
Апеляційна скарга на ухвалу господарського суду.
Сутність і поняття касаційного провадження.
Порядок розгляду касаційної скарги.
Повноваження суду касаційної інстанції.
Підстави та порядок перегляду судових рішень господарських судів Верховним Судом України.
Повноваження Верховного Суду України.

ТЕМА 14. ПЕРЕГЛЯД РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Поняття перегляду рішень господарського суду за нововиявленими обставинами.
Підстави перегляду рішень господарського суду за нововиявленими обставинами.
Порядок подання заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами.
Порядок перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами.

ТЕМА 15. ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ, УХВАЛ, ПОСТАНОВ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ

Виконання судових актів як стадія господарського процесу.

Учасники виконавчого провадження.

Підстави для виконання судових рішень. Вимоги законодавства щодо наказу господарського суду. Строк і порядок пред'явлення наказу до виконання.

Підстави та порядок надання відстрочки чи розстрочки виконання рішення, зміна способу та порядку виконання рішення господарського суду.

Поворот виконання рішення, постанови господарського суду.

Відповідальність за ухилення від виконання рішення, ухвали, постанови.

ТЕМА 16. ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ ТРЕТЕЙСЬКИМИ СУДАМИ

Третейські суди: завдання та порядок організації.

Види третейських судів.

Порядок третейського розгляду господарських спорів.

Прийняття, виконання та оскарження рішень третейських судів.

ТЕМА 17. ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЗА УЧАСТІ ІНОЗЕМНИХ ОСІБ

Процесуальні права іноземних осіб. Компетенція господарських судів в Україні у справах за участю іноземних осіб.

Виконання судових доручень.

СУДОВА ВЛАДА І ПРАВОСУДДЯ В ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ. ГОСПОДАРСЬКІ СУДИ, ЇХНІ ФУНКЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ

§ 1. СТАНОВЛЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

Становлення й розвиток органів, які вирішують господарські, комерційні спори, у різних країнах відбувалися по-різному. У багатьох державах господарські спори вирішуються в рамках загальних судів або за допомогою квазісудового органу, або спеціалізованими судами (наприклад спори у сфері фінансових, податкових відносин). Арбітраж набув широкого розвитку в державах античного світу. Його використовували як метод вирішення торгових суперечок. Із розвитком міжнародних відносин інститут арбітражу стали застосовувати й для вирішення спорів між державами.

На території тогочасної України, як частини дореволюційної Росії, діяли комерційні суди, які розглядали торговельні та вексельні справи, справи про торговельну неспроможність. Становлення комерційних судів відноситься до початку XIX століття, при цьому початком створення на території України арбітражних судів у сучасному розумінні можна вважати створення комерційного суду в м. Одесі в 1808 р. Пізніше такі суди були створені у Феодосії (1819 р.) і в Ізмаїлі (1824 р.).

14.05.1832 опубліковано Загальне положення про заснування комерційних судів у Російській імперії. Судова реформа, проведена в 1864 р., комерційних судів майже не стувалася. Водночас деякі зміни в судочинстві відбулися: спори стали розглядати не тільки на підставі Статуту Торгового судочинства, а й відповідно до Статуту Цивільного судочинства від 20.11.1864. При цьому кількість комерційних судів збільшувалася, проте на початок XX століття їх залишилося тільки чотири: у Москві, Петербурзі, Варшаві та

Одесі. Досвід їх роботи показав, що торговельні справи цілком можуть бути вирішені й загальними судами. Головною особливістю судочинства в комерційних судах було прагнення до швидкого розгляду справ.

Комерційні суди діяли до 1917 р. Декретом про суд № 1 радянська влада їх ліквідувала. В умовах громадянської війни та військового комунізму з 1917 р. до початку 20-х років потреби в комерційних судах не виникало, оскільки товарно-грошові відносини були слаборозвиненими. Крім того, націоналізація, примусове безоплатне вилучення засобів виробництва й іншого майна та передання їх у власність держави обумовили відсутність самих комерційних організацій, і відповідно, була зведена до мінімуму можливість появи самих судових спорів. Суперечки, що виникали між підприємствами та організаціями, вирішувалися в адміністративному порядку вищестоящими органами управління.

У період громадянської війни керівництво народним господарством здійснювалося військово-адміністративними методами й було централізованим. Після закінчення громадянської війни та переходу до НЕПу умови діяльності господарюючих суб'єктів змінилися, підприємствам було надано певну оперативну, майнову самостійність. У таких умовах виникла необхідність у створенні спеціальних органів для вирішення спорів між підприємствами та організаціями. Такими органами стали арбітражні комісії, створені на підставі Положення про порядок вирішення майнових спорів між державними установами й підприємствами, затвердженого постановою Ради Народних Комісарів від 21.11.1922. Відповідно до цього Положення було створено арбітражні комісії при губернських економічних радах. На арбітражні комісії було покладено повноваження з розгляду майнових спорів між державними підприємствами й установами. Процедура розгляду спорів у комісії була близька до порядку вирішення цивільних справ у судах. Проте вивчення практики арбітражних комісій свідчить, що вони виконували не правосудні, а управлінські функції. Тому арбітражні комісії слід розглядати як ланку в господарському механізмі країни тих

років, спрямовану на зміцнення комерційного розрахунку й державного сектора економіки.

Вища арбітражна комісія при Раді праці та оборони СРСР в рішенні у справі за позовом Уфимської контори «Хлібопродукт» до Уральського синдикату «Уралмет» про збитки за договором прямо вказала, що комерційний розрахунок веде до планового розвитку господарства в цілому¹.

У 1924 р. організація системи арбітражних комісій як спеціалізованих судових органів, створених для розгляду майнових спорів між державними та кооперативними підприємствами, організаціями, майже завершилась. У деяких наркоматах та інших відомствах діяли власні арбітражні комісії для вирішення майнових спорів між підприємствами та установами одного й того ж відомства, які отримали назву відомчих арбітражних комісій.

У зв'язку з переходом на адміністративні методи регулювання господарських відносин арбітражні комісії було ліквідовано постановою ВЦВК і РНК СРСР від 04.03.1931. Та хибність такого кроку була очевидна, і вирішення майнових спорів господарських органів стало юрисдикцією органів державного арбітражу. Постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету і Ради Народних Комісарів УРСР 05.06.1931 було затверджено Положення про Державний арбітраж УРСР. На підставі цього Положення було створено Державний арбітраж при Раді Народних Комісарів УРСР та міжрайонні органи Державного арбітражу у містах Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську й Донецьку. На Державний арбітраж було покладено повноваження з вирішення майнових суперечок між установами, підприємствами та організаціями народногосподарського сектора УРСР.

Держарбітраж було створено для вирішення майнових спорів між установами та організаціями суспільного сектора. Державний арбітраж діяв у двох видах: державний і відом-

¹ Дело по иску Уфимской конторы «Хлебопродукт» к Уральскому Горнозаводскому синдикату «Уралмет» об убытках по сделке // Решения: с 1 мая по 31 декабря 1924 г.. Решения Арбитражных Комиссий при СТО СССР и ЭКОСО союзных республик. – 1925. – Вып. 1 (5). – С. 88–90.

чий. У державному арбітражі вирішувалися спори підприємств і організацій різного підпорядкування, у відомчому – підпорядковані одному відомству (міністерству, комітету і т. ін.). Арбітражі також діяли при Раді Міністрів УРСР і при виконкомах Рад депутатів.

У 1960 р. Рада Міністрів СРСР скасувала Положення «Про державний арбітраж» 1931 р. і затвердила нове Положення «Про Державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР», в якому вказано, що держарбітраж є органом із вирішення господарських спорів між державними, кооперативними та іншими громадськими підприємствами, організаціями та установами. У Положенні знайшли відображення такі важливі процесуальні інститути, як сторони процесу, докази, процесуальні строки, перевірка правильності рішень головним арбітром або його заступником, чого не існувало раніше.

До 1974 р. нижчестоящі арбітражі не підпорядковувалися вищим, а діяли при виконавчих органах влади. 17.01.1974 Держарбітраж СРСР було перетворено у союзно-республіканський орган і затверджено нове Положення «Про Державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР».

Після прийняття Конституції СРСР Державний арбітраж у 1977 р. було визнано конституційним органом, що вирішує господарські спори між підприємствами та організаціями.

Організація й порядок діяльності органів Держарбітражу вперше визначалися Законом «Про державний арбітраж в СРСР» від 30.11.1979. На основі цього законодавства було прийнято Положення «Про Державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР» і «Правила розгляду господарських спорів державними арбітражами».

У зв'язку з прийняттям у 1991 р. Закону України «Про арбітражний суд» і Арбітражного процесуального кодексу України систему держарбітражу було скасовано з її одночасним перетворенням у систему арбітражних судів. В Україні починають діяти Вищий арбітражний суд України, арбітражний суд Республіки Крим, арбітражні суди областей, міста Києва та Севастополя, які складали єдину систему арбітражних судів.

Перехід України до ринкових відносин зумовив заміну арбітражів, що існували з травня 1931 р. по червень 1991 р., арбітражними судами. У цих умовах вирішення спорів ад-

міністративно-командним методом стало неможливим. Тому арбітраж було перетворено в суд, діяльність якого протікає у процесуальній формі, що створює відповідні гарантії захисту прав для всіх учасників процесу.

Подальше реформування судової влади відбулося 21.06.2001, коли Верховною Радою України було прийнято закони про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України», до Закону України «Про арбітражний суд», до Арбітражного процесуального кодексу України.

Згідно ст. 125 Конституції України судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом. Відповідно до ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Отже, правосуддя в господарських відносинах здійснюється в Україні спеціалізованим судом – господарським.

§ 2. ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ ТА СИСТЕМА ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ УКРАЇНИ

Згідно зі ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Господарські суди входять до системи судів загальної юрисдикції.

Господарські суди являють собою особливий різновид судових органів, що здійснюють судову владу шляхом вирішення господарських спорів та інших справ, віднесених до їх відання. Господарські суди мають власну компетенцію, а порядок судочинства в них має специфіку, встановлену Господарським процесуальним кодексом України.

Завданнями господарських судів є:

1) захист порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів учасників господарських правовідносин;

2) сприяння зміцненню законності.

Наведені завдання здійснюються господарськими судами притаманними їм способами та за допомогою повноважень, зазначених у господарському процесуальному законодавстві.

Господарський суд є незалежним органом у вирішенні господарських спорів, які виникають між юридичними особами,

державними та іншими органами, фізичними особами – підприємцями, а також у розгляді справ про банкрутство.

Господарські суди утворюють єдину триланкову систему, яку складають:

- місцеві господарські суди;
- апеляційні господарські суди;
- Вищий господарський суд України.

Систему господарських судів України закріплено Указом Президента України від 12.08.2010 № 811/2010 (із змінами від 12.11.2014 № 868/2014) «Питання мережі господарських судів України».

§ 3. Вищий господарський суд України, його склад і повноваження

Вищим судовим органом господарських судів України зі здійснення правосуддя в господарських відносинах є Вищий господарський суд України.

До складу Вищого господарського суду України входять судді, обрані на посаду безстроково, голова суду та його заступники (ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). У Вищому господарському суді, кількість суддів у якому перевищує сорок п'ять, може бути призначено не більше трьох заступників голови суду.

У Вищому господарському суді утворюються палати з розгляду окремих категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції. Судову палату очолює секретар судової палати, якого призначають з числа суддів цього суду. Рішення про утворення судової палати, її склад, а також про призначення секретаря судової палати приймають збори суддів Вищого спеціалізованого суду за пропозицією голови суду. Секретар судової палати організовує роботу відповідної палати, контролює здійснення аналізу та узагальнення судової практики у справах, віднесених до компетенції палати, інформує збори суддів Вищого спеціалізованого суду про діяльність судової палати.

У Вищому господарському суді діє пленум для вирішення питань, визначених законодавством. При Вищому господарському суді утворюється Науково-консультативна рада.

Вищий господарський суд має офіційний друкований орган та може бути співзасновником інших друкованих видань.

Повноваження Вищого господарського суду України:

1) розглядає справи відповідної судової юрисдикції в касаційному порядку згідно з процесуальним законом;

2) у випадках, передбачених процесуальним законом, розглядає справи відповідної судової юрисдикції як суд першої або апеляційної інстанції, а також розглядає справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань у вирішенні справи судом, якщо за результатами розгляду питання про допуск справи до провадження Верховного Суду України буде встановлено, що така справа підлягає розгляду Вищим спеціалізованим судом;

3) аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику;

4) надає методичну допомогу судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції та законів України в судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики; дає спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції;

5) здійснює інші повноваження, визначені законом.

При Вищому господарському суді України відповідно до ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» утворюється **Науково-консультативна рада** строком на три роки з числа висококваліфікованих фахівців у галузі права для вивчення питань, пов'язаних із роз'ясненнями законодавства, а також для надання висновків щодо проектів законів та інших нормативно-правових актів та з інших питань, пов'язаних із необхідністю наукового забезпечення діяльності Вищого господарського суду України. Завданнями Науково-консультативної ради є: попередній розгляд проектів постанов Вищого господарського суду України, підготовка яких потребує наукового забезпечення, вивчення й опрацювання проектів узагальнень практики застосування господарськими судами матеріального та процесуального закону з метою забезпечення однакового застосування норм права під час розгляду справ; попередній розгляд проектів поста-

нов пленумів Вищого господарського суду України щодо надання роз'яснень рекомендаційного характеру з питань застосування господарськими судами законодавства у вирішенні спорів; надання висновків щодо проектів законодавчих актів та з інших питань діяльності Вищого господарського суду України, підготовка яких потребує наукового обґрунтування. Формами роботи Науково-консультативної ради, секції та робочої групи є засідання.

Із метою ефективної організації роботи у складі Науково-консультативної ради утворюються *секції*. Кількість секцій визначається пленумом Вищого господарського суду України за поданням Голови Вищого господарського суду України.

Головами секцій є заступники Голови Вищого господарського суду України, які є членами Науково-консультативної ради.

У складі Науково-консультативної ради діють такі секції: першої та другої судових палат Вищого господарського суду України (судові палати з розгляду справ про банкрутство та з розгляду справ у спорах між господарюючими суб'єктами); третьої судової палати Вищого господарського суду України (судова палата з розгляду справ, що виникають із податкових та інших відносин, пов'язаних із державним регулюванням діяльності господарюючих суб'єктів); четвертої судової палати Вищого господарського суду України (з розгляду справ у господарських спорах, пов'язаних із захистом права на об'єкти інтелектуальної власності).

У разі необхідності Науково-консультативна рада або її секції можуть утворювати *робочі групи* для вивчення та обговорення окремих питань судової практики та організації діяльності судів, підготовки проектів відповідних матеріалів. Науково-консультативна рада вивчає питання, що виникають у судовій діяльності, і на підставі вимог закону та наукового аналізу судової практики розробляє й подає Вищому господарському суду України відповідні пропозиції. У роботі секції або робочої групи Науково-консультативної ради беруть участь судді Вищого господарського суду України, які не є її членами.

Науково-консультативна рада проводить засідання в разі потреби, але не менше одного разу на рік; засідання секцій – у разі потреби, але не менше одного разу на півроку. За 15 днів до засідання Науково-консультативної ради,

секції або робочої групи членам Науково-консультативної ради надсилають порядок денний і матеріали, що підлягають обговоренню. Для участі в засіданні Науково-консультативної ради (секції або робочої групи) можуть бути запрошені провідні фахівці апарату Вищого господарського суду України, вчені, практики та фахівці з різних галузей знань, які не є її членами.

За результатами розгляду винесених на її обговорення питань Науково-консультативна рада надає мотивовані рекомендації, а з питань організації своєї роботи, секції або робочої групи приймає рішення. Рекомендації та рішення приймаються більшістю голосів членів Науково-консультативної ради, присутніх на засіданні.

§ 4. ПЛЕНУМ ВИЩОГО ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ УКРАЇНИ

Згідно зі ст. 37 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» **пленум Вищого господарського суду** діє у складі всіх суддів вищого спеціалізованого суду для вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням єдності судової практики у справах відповідної судової юрисдикції, та інших питань, віднесених до його повноважень Законом¹.

Пленум Вищого господарського суду:

1) призначає за поданням Голови Вищого господарського суду з числа суддів Вищого господарського суду та звільняє з посади секретаря пленуму Вищого господарського суду;

2) узагальнює з метою забезпечення однакового застосування норм права у вирішенні справ відповідної судової юрисдикції практику застосування матеріального й процесуального закону;

3) заслуховує інформацію про стан правосуддя у відповідній судовій юрисдикції та практику вирішення окремих категорій справ;

4) приймає рішення про внесення до Верховного Суду України конституційного подання щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України,

¹ Про судоустрій і статус суддів : закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41, 41–42, 43, 44–45. – Ст. 529.

правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України;

5) затверджує Регламент пленуму Вищого господарського суду;

6) за результатами узагальнення судової практики дає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування господарськими судами законодавства у вирішенні справ господарської юрисдикції;

7) затверджує положення про Науково-консультативну раду Вищого господарського суду та визначає її персональний склад;

8) визначає персональний склад редакційної колегії друкованого органу Вищого господарського суду;

9) розглядає та вирішує інші питання, віднесені законом до його повноважень.

Пленум Вищого спеціалізованого суду скликається Головою Вищого господарського суду в разі потреби або на вимогу не менш як п'ятої частини від складу суддів Вищого господарського суду, але не рідше двох разів на рік. Про день і час скликання пленуму його учасників повідомляють не пізніше як за десять днів до засідання. У цей же строк надсилають матеріали щодо питань, які виносяться на розгляд пленуму. Засідання пленуму Вищого господарського суду є повноважним за умови присутності на ньому не менше двох третин від складу пленуму.

На засідання пленуму можуть бути запрошені судді судів відповідної спеціалізації, представники органів державної влади, наукових установ, громадських організацій, засобів масової інформації та інші особи.

Постанови пленуму приймаються відкритим голосуванням більшістю голосів членів пленуму, підписуються головоючим на засіданні пленуму та секретарем пленуму й публікуються в офіційному друкованому органі Вищого господарського суду та є доступними на офіційному веб-сайті Верховної Ради України або Вищого господарського суду.

Секретар пленуму Вищого спеціалізованого суду організовує роботу секретаріату пленуму, підготовку засідань пленуму, забезпечує ведення протоколу та контролює виконання постанов, прийнятих пленумом Вищого спеціалізованого суду.

§ 5. АПЕЛЯЦІЙНІ ГОСПОДАРСЬКІ СУДИ УКРАЇНИ

Апеляційні господарські суди є судами апеляційної інстанції, які утворюються в апеляційних округах відповідно до указу Президента України¹. Кожен із восьми апеляційних округів обслуговує декілька адміністративно-територіальних одиниць (див. табл. 1).

Таблиця 1

Найменування апеляційного господарського суду	Територіальна юрисдикція апеляційного господарського суду
Дніпропетровський апеляційний господарський суд	Дніпропетровська, Кіровоградська області
Донецький апеляційний господарський суд	Донецька область
Житомирський апеляційний господарський суд	Вінницька, Житомирська, Хмельницька області
Запорізький апеляційний господарський суд	Запорізька, Херсонська області
Київський апеляційний господарський суд	Чернігівська область, місто Київ
Київський міжобласний апеляційний господарський суд	Київська, Полтавська, Черкаська області
Луганський апеляційний господарський суд	Луганська область

Продовження табл. 1

Львівський апеляційний господарський суд	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Чернівецька області
--	--

¹ Питання мережі господарських судів України : указ Президента України від 12.08.2010 № 811/2010 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 24. – Ст. 792.

Одеський апеляційний господарський суд	Миколаївська, Одеська області
Рівненський апеляційний господарський суд	Волинська, Рівненська області
Севастопольський апеляційний господарський суд	Автономна Республіка Крим, місто Севастополь
Харківський апеляційний господарський суд	Сумська, Харківська області

Згідно зі ст. 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» до складу апеляційного суду входять судді, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, із числа яких призначають голову суду та його заступників. В апеляційному суді, кількість суддів у якому перевищує тридцять п'ять, може бути призначено не більше трьох заступників голови суду¹.

У складі апеляційного суду можуть утворюватися *судові палати* з розгляду окремих категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції. Судову палату очолює секретар судової палати, якого призначають із числа суддів цього суду. Рішення про утворення судової палати, її склад, а також про призначення секретаря судової палати приймають збори суддів апеляційного суду за пропозицією голови суду. Секретар судової палати організовує роботу відповідної палати, контролює здійснення аналізу та узагальнення судової практики у справах, віднесених до компетенції палати, інформує збори суддів апеляційного суду про діяльність судової палати.

Апеляційний господарський суд:

1) розглядає справи відповідної судової юрисдикції в апеляційному порядку згідно з процесуальним законом;

2) у випадках, передбачених процесуальним законом, розглядає справи відповідної судової юрисдикції як суд першої інстанції;

¹ Про судоустрій і статус суддів : закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41, 41-42, 43, 44-45. – Ст. 529. – Із наступ. змін. і допов.

3) аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику;

4) надає місцевим судам методичну допомогу в застосуванні законодавства;

5) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Голова апеляційного суду:

1) представляє суд як орган державної влади у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами;

2) визначає адміністративні повноваження заступників голови апеляційного суду;

3) контролює ефективність діяльності апарату суду, вносить Голові Державної судової адміністрації України подання про призначення на посаду керівника апарату суду, заступника керівника апарату суду та про звільнення їх із посад, а також про застосування до керівника апарату суду, його заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства;

4) видає на підставі акта про обрання на посаду судді чи звільнення судді з посади відповідний наказ;

5) повідомляє Вищу кваліфікаційну комісію суддів України про наявність вакантних посад у апеляційному суді в десятиденний строк із дня їх утворення;

6) забезпечує виконання рішень зборів суддів апеляційного суду;

7) контролює ведення та аналіз судової статистики, організовує вивчення та узагальнення судової практики, дбає про інформаційно-аналітичне забезпечення суддів із метою підвищення якості судочинства;

8) забезпечує виконання вимог щодо підвищення кваліфікації суддів апеляційного суду та здійснює інші повноваження, визначені законодавством.

Голова апеляційного суду з питань, що належать до його адміністративних повноважень, видає накази й розпорядження. У разі відсутності голови апеляційного суду його адміністративні повноваження здійснює один із заступників голови суду за визначенням голови суду, за відсутності такого визначення – заступник голови суду, який має більший стаж роботи на посаді судді, а в разі відсутності заступника голови суду – суддя цього суду, який має більший

стаж роботи на посаді судді. Заступники голови апеляційного суду здійснюють адміністративні повноваження, визначені головою суду.

§ 6. Місцеві господарські суди України

Місцевими господарськими судами є господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

Місцеві господарські суди розглядають у першій інстанції справи, що виникають з господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності. Так, згідно зі ст. 116–121 ГПК до компетенції місцевих господарських судів належить: видача наказу господарського суду після набрання судовими рішеннями, постановами чинності; розгляд скарг на рішення, дії та бездіяльність органів державної виконавчої служби; розгляд заяв про розстрочення, відстрочення, зміну порядку та способу виконання рішення господарського суду; затвердження мирової угоди сторін виконавчого провадження.

Місцевий господарський суд має сам розглянути відповідну заяву, оскільки суди апеляційної та касаційної інстанцій не вправі вирішувати питання про розстрочення (відстрочення) виконання рішення суду першої інстанції¹.

Місцевий суд складається з суддів місцевого суду, голови та заступника голови суду.

Голова місцевого суду:

- 1) здійснює організаційне керівництво діяльністю суду;
- 2) визначає обсяг обов'язків заступника голови суду;
- 3) приймає на роботу та звільняє працівників апарату суду, присвоює їм ранги державного службовця у встановленому законом порядку, приймає щодо них заохочення та накладає дисциплінарні стягнення;
- 4) організовує ведення судової статистики;

¹ Про деякі питання, порушені у доповідних записках про роботу господарських судів України у 2009 році щодо застосування норм Господарського процесуального кодексу України : інформ. лист Вищ. госп. суду України від 29.06.2010 № 01-08/369 // Вісник господарського судочинства. – 2010. – № 4. – С. 28.

5) організовує роботу з підвищення кваліфікації працівників апарату суду;

6) представляє суд у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами та організаціями.

Заступник голови місцевого суду відповідно до визначених головою суду обов'язків бере участь в організації діяльності суду.

Суддя місцевого господарського суду здійснює:

1) правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом;

2) процесуальні дії та організаційні заходи з метою забезпечення розгляду справи;

3) контроль відповідно до закону за своєчасним зверненням до виконання судових рішень, постанов під його головуванням;

4) інші передбачені законом повноваження.

Питання для самоконтролю

1. Визначте етапи становлення господарських судів в Україні.

2. Які суди утворюють систему господарських судів України?

3. Назвіть повноваження Вищого господарського суду України.

4. Визначте повноваження апеляційних господарських судів України.

5. Назвіть повноваження місцевих господарських судів України.

ПОНЯТТЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ЯК САМОСТІЙНА ГАЛУЗЬ ПРАВА

§ 1. Поняття господарського процесу та господарської процесуальної форми

Господарський процес – це врегульований нормами господарського процесуального права порядок провадження в господарських справах, який визначається системою взаємопов'язаних процесуальних прав та обов'язків учасників процесу, що реалізуються у відповідних процесуальних діях, спрямованих на здійснення правосуддя в господарських спорах.

Про господарський процес (судочинство) слід говорити насамперед як про порядок судового розгляду та вирішення господарських справ, установлений нормами господарського процесуального права. Законом встановлено певні правила поведінки господарського суду, з одного боку, та інших суб'єктів господарського процесу, з іншого боку. Реалізувати закріплені процесуальні права можливо через вчинення встановлених законом процесуальних дій, таких, як пред'явлення позову, подача апеляційної або касаційної скарги тощо.

Діяльність господарських судів щодо розгляду та вирішення господарських спорів носить упорядкований правовий характер, тобто має чітку процесуальну форму, встановлену законом.

Значення господарської процесуальної форми полягає в забезпеченні захисту невизнаних, оспорюваних або порушених прав суб'єктів господарювання та гарантуванні ухвалення законних і обґрунтованих судових рішень. Процесуальна форма є важливою гарантією досягнення законності в судочинстві.

Процесуальним законодавством детально визначено процесуальну діяльність як суду, так й інших учасників процесу. Як правило, у господарському процесі можливі тільки ті процесуальні дії, які передбачені або допустимі законом.

Процесуальній формі притаманні ознаки, що відображають її суть, а саме:

- нормативність господарської процесуальної форми полягає в тому, що вона закріплена нормативно-правовими актами. Так, норми господарського процесуального права закріплено в таких нормативних актах, як Конституція України, Господарський процесуальний кодекс України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» і т. ін.;

- системність господарської процесуальної форми відображає структурування господарського процесу. Ця ознака виявляється в розподілі діяльності зі здійснення правосуддя в господарських справах на стадії;

- універсальність господарської процесуальної форми – застосовність до вирішення різних справ, підвідомчих господарським судам;

- загальнообов'язковість (незаперечність) визначає вимогу щодо дотримання імперативних приписів господарського процесуального законодавства, обов'язковість дотримання форм реалізації процесуальних норм у діяльності учасників господарського процесу.

§ 2. Стадії господарського процесу

Господарське судочинство являє собою послідовний рух, що складається з ряду етапів, визначених законом. Суворе дотримання процесуального порядку у здійсненні правосуддя повинно забезпечити ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення у справі.

Стадії господарського судочинства – це складові частини єдиного господарського процесу (судочинства), що характеризуються спільністю найближчої процесуальної мети, мають специфічний зміст і відповідне процесуальне оформлення.

Для кожної стадії характерна певна сукупність процесуальних дій. Початок і закінчення стадії оформлюється відповідним процесуальним документом, зокрема ухвалою суду.

Існує погляд на стадії господарського процесу, згідно з яким виділяються стадії та провадження. Провадження – поняття ширше порівняно зі стадіями:

- 1) провадження в господарському суді першої інстанції, у свою чергу, має у своєму складі такі стадії:

- порушення провадження у справі;

- підготовка матеріалів до розгляду;
- судовий розгляд;
- ухвалення та проголошення судового рішення (постановлення ухвали);
- 2) провадження у справі в апеляційній інстанції;
- 3) провадження у справі в касаційній інстанції;
- 4) перегляд судових рішень Верховним Судом України (перегляд судових рішень господарських судів);
- 5) перегляд за нововиявленими обставинами судових актів господарського суду, що набули чинності;
- 6) виконавче провадження;
- 7) провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих документів на примусове виконання рішень третейських судів.

Наявність зазначених стадій не означає, що будь-яка справа обов'язково має пройти їх усі. Рух справи може бути завершено, наприклад, на стадії розгляду її по суті в суді першої інстанції.

Форми судового процесу. Господарські суди вирішують господарські спори в порядку позовного провадження, передбаченому ГПК.

Господарські суди розглядають справи про банкрутство в порядку провадження, передбаченому ГПК, з урахуванням особливостей, установлених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»¹.

¹ Слід погодитися з тими науковцями, які вважають, що диференціація юрисдикції судів, створення спеціалізованих судів не спричиняє необхідності існування та прийняття різних процесуальних законів. Оскільки в основу конструкції цивілістичних процесів (усіх, крім кримінального) покладено позов та позовне провадження, то базові інститути цивільного процесуального права і цивільного процесу можуть бути основою єдиного процесуального кодексу, який містив би правила розгляду цивільних, господарських та адміністративних справ (див.: Комаров В. В. Конституційні підстави цивільного судочинства / В. В. Комаров // Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України : тези доп. та наук. повідомл. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (29–30 черв. 2006 р.). – Харків : Нац. юрид. акад. України, 2006. – С. 191–196).

§ 3. ПОНЯТТЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Господарське процесуальне право є самостійною галуззю в системі права України, а отже, представлено системою правових норм, що регулюють певну групу суспільних відносин.

Предмет правового регулювання визначається колом суспільних відносин, урегульованих тією чи іншою системою норм права. **Предметом** господарського процесуального права є суспільні відносини, які виникають у здійсненні правосуддя в господарських справах.

Метод правового регулювання господарських процесуальних правовідносин – самостійна категорія. Поряд із предметом господарського процесуального права він характеризує господарське процесуальне право як самостійну галузь права.

Метод являє собою систему правових способів та прийомів регулювання господарських процесуальних правовідносин, які встановлюють особливий правовий режим у сфері правосуддя в господарських справах.

Метод господарського процесуального права як спосіб впливу на регульовані даною галуззю відносини є імперативно-диспозитивним, що виявляється в правовому становищі суб'єктів правовідносин, їхніх правах і обов'язках, характері юридичних фактів, санкціях.

Імперативний метод правового регулювання визначається тим, що всі господарські процесуальні відносини є відносинами влади й підпорядкування внаслідок участі в ньому господарського суду – органу державної влади, уповноваженого на здійснення правосуддя й наділеного особливими владними повноваженнями. Суд зобов'язаний точно дотримуватися вимог закону й вимагати того ж від усіх учасників господарського процесу. Тільки суд як орган влади має право застосовувати надані процесуальним законом заходи примусу.

Диспозитивність відображає інший аспект впливу господарського процесуального права: вільна реалізація наданих процесуальних прав, але в рамках закону; рівність прав і обов'язків стосовно одного й того ж виду суб'єктів (сторони в процесі рівні та ін.); гарантованість прав і контроль за виконанням обов'язків.

§ 4. ДЖЕРЕЛА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Джерела господарського процесуального права як зовнішня форма вираження права – це нормативні акти різного рівня, що містять норми зазначеної галузі права.

Юридичною основою норм, що регулюють організацію і порядок господарського судочинства, є Конституція України, в якій закріплено низку положень, що мають основне значення для господарського процесу:

а) встановлює загальні правила судового захисту конституційних прав, які є основою правового статусу суб'єктів господарських правовідносин;

б) визначає судову систему України;

в) визначає правове становище деяких учасників господарського судочинства;

г) визначає основні засади (принципи) судочинства;

д) є законом прямої дії.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» роз'яснюється, що суд безпосередньо застосовує Конституцію у разі, якщо:

1) зі змісту норм Конституції не випливає необхідності додаткової регламентації її положень законом;

2) закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй;

3) правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України;

4) укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами у вирішенні конкретних судових справ, суперечать Конституції України¹.

Якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд у розгляді справи повинен застосувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції та не суперечить їй.

¹ Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 01.11.1996 № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

Основними нормативними актами, що регулюють організацію, компетенцію і порядок діяльності господарських судів як складову судової системи, є закони України «Про судоустрій і статус суддів» та Господарський процесуальний кодекс України.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» закріпив завдання господарських судів як судів спеціалізованих, основні принципи їх діяльності, порядок призначення суддів, повноваження, порядок утворення й діяльності господарських судів різного рівня, організаційне забезпечення діяльності господарських судів та ін.

Господарський процесуальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою 06.11.1991, закріплює систему норм, які детально регулюють весь господарський процес. Із моменту прийняття ГПК України до нього внесено ряд змін і доповнень.

Значення ГПК України полягає в тому, що встановлений ним порядок вирішення господарських спорів гарантує дотримання законності, рівноправність сторін, створює нормативні умови для встановлення істини у кожній справі, відновлення порушених прав учасників господарських правовідносин.

До джерел господарського процесуального права необхідно віднести Закон України «Про Конституційний Суд України». Згідно зі ст. 69 цього Закону рішення Конституційного Суду обов'язкові до виконання на всій території України всіма державними органами, органами місцевого та регіонального самоврядування, установами, організаціями, підприємствами, їх посадовими особами, громадянами та їх об'єднаннями¹.

Крім того, механізм судового прецеденту (шляхом апробації рішень Конституційного Суду України господарськими судами) дає можливість виключити необґрунтовані колізії у здійсненні правосуддя, а також уніфікувати практику застосування положень законодавства України.

¹ Про Конституційний Суд України : закон України від 16.10.1996 № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.

Прикладами впливу правозастосовної діяльності господарських судів можуть слугувати рішення Конституційного Суду України № 1-2/2002 від 09.07.2002 у справі за конституційним зверненням ТОВ «Торговий дім «Кампус Коттон клуб» про офіційне тлумачення положень ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів)¹ і № 1-1/99 від 08.04.1999 у справі за конституційним поданням ВАСУ та Генеральної прокуратури України про офіційне тлумачення положень ст. 2 АПК України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в господарському суді)².

Окремі питання, пов'язані з господарським судочинством, регулюються підзаконними нормативно-правовими актами. Постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 № 98 «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів» установлює для працівників підприємств, установ і організацій всіх форм власності, а також для державних службовців і працівників, які направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, що повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок коштів бюджетів, граничні норми добових витрат³.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) : від 09.07.2002 № 15-рп/2002 // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 4. – Ст. 17.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) : від 08.04.1999 № 3-рп/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 15. – Ст. 35.

³ Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів :

Серед підзаконних актів значне місце відводиться нормативним актам, що приймаються Міністерством юстиції України. Наприклад, у наказі Мін'юсту від 08.10.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» викладено ряд положень, які мають значення для господарського судочинства: 1) основні види експертизи; 2) обов'язки, права та відповідальність експерта; 3) оформлення матеріалів для проведення експертиз (досліджень); 4) оформлення результатів експертиз¹.

До законодавства, що регулює питання організації судочинства, слід віднести й накази Державної судової адміністрації України. Наказом Державної судової адміністрації України від 20.02.2013 № 28 затверджено Інструкцію з діловодства в господарських судах України, яка встановлює правила ведення діловодства у Вищому господарському суді України, апеляційних та місцевих господарських судах і регламентує порядок роботи з документами з моменту їх надходження чи створення в суді до знищення в установленому порядку або передачі до державної архівної установи².

Окремі питання діяльності господарських судів регулюються нормами інших галузей права. Так, вимоги про захист порушеного права приймаються до розгляду господарським судом незалежно від закінчення термінів давності відповідно до ч. 2 ст. 267 Цивільного кодексу України.

постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 № 98 // Урядовий кур'єр. – 19.02.2011. – № 32. – Із наступ. змін.

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // Офіційний вісник України. – 1998 – № 46. – С. 172. – Із наступ. змін. і допов.

² Про затвердження Інструкції з діловодства в господарських судах України : наказ Держ. суд. адмін. України від 20.02.2013 № 28 [Електронний ресурс]. – Київ, 2013. – [112 с.]. – Режим доступу: [http://dsa.court.gov.ua/userfiles/N28\(1\).pdf](http://dsa.court.gov.ua/userfiles/N28(1).pdf).

У деяких законах матеріально-правового характеру встановлюються, крім того, особливості вирішення окремих видів спорів, що розглядаються господарськими судами. До їх числа відноситься, зокрема, Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»¹.

Окремі закони також містять окремі правові норми, що стосуються господарського судочинства, наприклад закони України «Про прокуратуру», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про нотаріат», «Про судовий збір» та ін.

Міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, відповідно до ч. 1 ст. 4 ГПК є джерелами права. Дія міжнародних договорів України на території України регулюється ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України», в якій встановлено, що чинні міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою, є частиною національного законодавства та застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства².

Господарський суд, застосовуючи норми міжнародного договору, визначає дію цих норм у часі та просторі відповідно до вимог розділу 2 частини III Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23.05.1969³.

У застосуванні норм міжнародного договору господарський суд виходить із того, що тлумачення міжнародних правил здійснюється в порядку, визначеному розділом 3 частини III вказаної Конвенції.

Договори, що набрали чинності з моменту підписання їх Президентом України, публікуються у Відомостях Верховної

¹ Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : закон України від 14.05.1992 № 2343-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440. – Із наступ. змін.

² Про міжнародні договори України : закон України від 29.06.2004 № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.

³ Віденська конвенція про право міжнародних договорів : від 23.05.1969 [Електронний ресурс] / ООН. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118.

Ради України, у газеті Верховної Ради України та в Зібранні діючих міжнародних договорів України.

Опублікування міжнародних договорів України у Зібранні діючих міжнародних договорів України, а також забезпечення їх офіційного перекладу державною мовою України здійснює Міністерство закордонних справ України.

Міжнародні договори СРСР, що є обов'язковими для України як його правонаступниці, опубліковано у Збірниках міжнародних договорів СРСР.

Згідно з Роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 № 04-5/608 «Про деякі питання практики розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій» порядок і терміни набрання чинності міжнародними договорами України визначаються відповідними договорами або в інший спосіб, узгоджений сторонами договору¹.

Якщо в міжнародних договорах України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачено законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору (ч. 3 ст. 4 ГПК).

Господарський суд у випадках, передбачених законом або міжнародним договором, відповідно до ст. 4 ГПК України застосовує норми права інших держав. Наприклад, міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, може уточнюватися загальне правило про підвідомчість справ господарським судам.

Визначаючи право, якому підпорядковуються права та обов'язки сторін зовнішньоекономічного договору (контракту), господарським судам слід виходити з нього. Вибір сторонами українського права як такого, що регулює їх відносини за угодою, означає вибір саме національного законодавства України, а не окремих законодавчих актів, що регулюють відповідні відносини сторін.

У разі відсутності волевиявлення сторін зовнішньоекономічної угоди щодо застосовуваного права господарський суд визначає його на підставі колізійних норм, які можуть

¹ Про деякі питання практики розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій : роз'яснення Вищ. госп. суду України від 31.05.2002 № 04-5/608 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_608600-02.

міститися як у міжнародних договорах, що згідно зі ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства, так і в національному законодавстві.

Такі норми містить, наприклад, Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності (далі – Угода), укладена державами – учасницями СНД у м. Києві 20.03.1992, ст. 11 якої встановлено правила застосування цивільного законодавства однієї держави – учасниці СНД на території іншої держави – учасниці СНД. За цими правилами, зокрема, права та обов'язки сторін за договором визначаються законодавством країни – місця укладення такого договору, якщо інше не передбачено угодою сторін¹.

Згідно зі згадуваним Роз'ясненням, якщо ж міжнародний договір не містить відповідної колізійної норми, яка має застосовуватися до спірних правовідносин, господарський суд повинен звернутися до колізійних норм внутрішнього цивільного законодавства². Наприклад, ст. 6 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» передбачено, що права та обов'язки сторін зовнішньоекономічних договорів визначаються правом країни, обраної сторонами під час укладення договору або в результаті погодження, а за відсутності такого погодження до зовнішньоекономічних договорів застосовується право країни, де заснована, має своє місце проживання або основне місце діяльності сторона, яка є продавцем, наймодавцем, ліцензіаром тощо³.

Так, чинним законодавством України до компетенції загального суду, а не господарського, віднесено вирішення спорів інвесторів держав – учасниць Угоди про співробітництво в галузі інвестиційної діяльності й підприємств з інвестиціями сторін даної угоди з державними органами, юридичними

¹ Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності : від 20.03.1992 ; ратиф. Україною 19.12.1992 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 12. – Ст. 587.

² Про деякі питання практики розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій : роз'яснення Вищ. госп. суду України від 31.05.2002 № 04-5/608 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_608600-02.

³ Про зовнішньоекономічну діяльність : закон УРСР від 16.04.1991 № 959-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377. – Із наступ. змін.

особами або фізичними особами, а також між інвесторами та підприємствами, в які здійснено інвестиції (ст. 21 Угоди)¹.

У разі відсутності законодавства, що регулює спірні відносини за участю іноземного суб'єкта підприємницької діяльності, господарський суд може застосовувати **міжнародні торгові звичаї** (ч. 6 ст. 4 ГПК).

Міжнародні торгові звичаї давно й широко використовуються у зовнішній торгівлі й торговельному мореплавстві. Звичаї у сфері зовнішньоекономічних зв'язків у ряді випадків тлумачаться міжнародними організаціями. Прикладом можуть слугувати розроблені Міжнародною торговою палатою Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів, Уніфіковані правила з інкасо, Офіційні правила тлумачення торговельних термінів «Інкотермс».

Згідно з Указом Президента України від 04.10.1994 № 566/94 «Про заходи щодо впорядкування розрахунків за договорами, що укладають суб'єкти підприємницької діяльності України» розрахунки за зовнішньоекономічними договорами (контрактами), укладеними суб'єктами підприємницької діяльності України всіх форм власності, предметом яких є товари (роботи, послуги), здійснюються відповідно до Уніфікованих правил та звичаїв для документарних акредитивів Міжнародної торгової палати, Уніфікованих правил з інкасо Міжнародної торгової палати. Суб'єкти підприємницької діяльності України під час укладення та виконання зовнішньоекономічних договорів (контрактів) мають забезпечувати додержання вимог, передбачених зазначеними Уніфікованими правилами².

Господарський суд у вирішенні спору застосовує звичаї у сфері міжнародної торгівлі в разі відсутності законодавства, що регулює спірні відносини, або якщо угодою сторін передбачено застосування правил цих звичаїв.

¹ Угода про співробітництво в галузі інвестиційної діяльності : від 24.12.1993 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 37. – Ст. 2352.

² Про заходи щодо впорядкування розрахунків за договорами, що укладають суб'єкти підприємницької діяльності України : указ Президента України від 04.10.1994 № 566/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/566/94>.

Забороняється відмова в розгляді справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, що регулює спірні відносини.

Особливе значення для правильного та чіткого застосування норм процесуального права мають роз'яснення та інформаційні листи Вищого господарського суду України, що видаються з питань практики застосування законодавства України, яке регулює відносини в господарській сфері та порядок розгляду господарських спорів. Роз'яснення мають рекомендаційний характер для судів, інших органів і посадових осіб, які застосовують закон, щодо якого дано роз'яснення. До джерел права названі роз'яснення не відносяться, а є актами судового тлумачення норм права.

§ 5. ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС ЯК НАУКА

Наука господарського процесуального права являє собою самостійну галузь юридичної науки, яка займається вивченням господарського процесуального права.

Наука господарського процесуального права вивчає судову й соціальну практику, пов'язану з функціонуванням суду, ефективність дії норм господарського процесуального права, досліджує іноземне законодавство і практику функціонування господарської юрисдикції за кордоном. Наукою господарського процесуального права вивчаються й інші форми захисту господарських прав і діяльності органів цивільної юрисдикції: третейських судів та інших органів, що так чи інакше здійснюють господарську юрисдикцію.

Наука господарського процесуального права порівняно молода, рівень доктринального осмислення її проблем навіть не можна порівняти з аналогічним рівнем, досягнутим у науці цивільного процесуального права. Тому є необхідність здійснювати розробку повноцінної та фундаментальної за своїм характером теорії господарської юрисдикції, оцінюючи сучасні соціально-юридичні явища з раціональних позицій.

Низка наукових проблем може й не потребувати самостійної розробки стосовно господарського процесуального права, наприклад учення про позови, докази, міжгалузеві принципи судочинства. Зазначені проблеми одержали досить

глибоке вирішення в науці цивільного процесуального права. Більш перспективною є наукова розробка таких проблем, які специфічні для науки господарського процесуального права, наприклад обґрунтування самостійного характеру та місця господарської юрисдикції, проблем перегляду судових актів та ін.

До числа найбільш цікавих та перспективних у науковому плані проблем, крім створення теорії власне господарської юрисдикції, що дозволяє зрозуміти необхідність її функціонування в будь-якій організаційній і правовій формі, можна віднести також такі проблеми:

- поняття і зміст принципів господарського процесуального права;
- розмежування підвідомчості між господарськими судами й іншими органами судової влади, іншими органами цивільної юрисдикції;
- використання різних позасудових форм урегулювання господарських спорів;
- спеціалізація в рамках органів господарської юрисдикції;
- пошук шляхів раціоналізації та оптимізації господарської процесуальної форми;
- можливість і необхідність диференціації господарської процесуальної форми у зв'язку з провадженням у справах про банкрутство й т. ін.;
- співвідношення приватного й публічного в господарській юрисдикції;
- приватноправові та альтернативні форми вирішення господарських спорів;
- усунення судових помилок у господарському процесі та співвідношення різних форм перегляду судових актів господарських судів;
- реалізація та примусове виконання актів господарських судів.

Цікавим теоретично-прикладним напрямком наукових досліджень може стати вивчення особливостей розгляду та вирішення окремих категорій справ, підвідомчих господарським судам.

§ 6. ГОСПОДАРСЬКІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ЕЛЕМЕНТИ Й ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ

Визначаючи сутність процесуальних правовідносин, можна вказати, що процесуальні права та обов'язки існують між судом і сторонами спору та іншими учасниками господарського процесу; суб'єктами процесуальних правовідносин є суд і сторони, але сторони не мають прав і обов'язків відносно одні до одних. Сторони мають лише права, що кореспондуються з обов'язками суду, і навпаки.

Таким чином, процесуальні правовідносини є відносинами влади та підпорядкування, одним із обов'язкових суб'єктів яких є суд як орган державної влади. Отже, процес входить до галузі публічного права, а правовідносини є публічно-правовими.

Господарські процесуальні правовідносини – врегульовані нормами господарського процесуального права відносини, що виникають між господарським судом та іншими учасниками процесу у зв'язку з розглядом та вирішенням господарських спорів, у процесі перевірки законності та обґрунтованості прийнятих рішень та їх подальшого виконання, а також оскарження рішень третейських судів і видачі виконавчих документів на примусове виконання рішень третейських судів.

Підставами для виникнення господарських процесуальних правовідносин є юридичні факти, передбачені процесуальним законом. До них відносяться дії суду й учасників процесу, регульовані нормами господарського процесуального права, що здійснюються в певній послідовності, передбаченій цим правом. Події не можуть розглядатися як юридичні факти, що безпосередньо породжують господарські процесуальні правовідносини, вони можуть слугувати підставою для вчинення дій, у результаті яких і виникають процесуальні правовідносини, та мають значення лише в юридичному складі. Дії слугують ланкою між подіями й можливістю настання процесуальних правовідносин.

Особливість юридичних фактів у процесуальному праві у тому, що для виникнення правовідносин недостатньо одного факту, а необхідний юридичний склад, тобто група юридичних фактів, одним з яких має бути дія суду, якою

надається юридичне значення процесуальній дії учасника судочинства. Наприклад, господарські процесуальні правовідносини суд – позивач виникають тільки на підставі вчинення двох процесуальних дій: подачі заяви позивачем і постановлення відповідної ухвали судом.

Таким чином, жодні процесуальні правовідносини не можуть виникнути без дії суду, оскільки правовідносини регулюються саме з судом – обов'язковим суб'єктом усіх господарських процесуальних правовідносин.

До особливостей фактів, що породжують господарські процесуальні правовідносини, належить обов'язкова послідовність (черговість) у їх виникненні. Не можуть скластися, наприклад, відносини суд – третя особа або суд – відповідач, якщо ще не виникло правовідносин суд – позивач. Деякі з дій можна назвати базовими, тому що їх здійснення веде до створення цілої групи процесуальних відносин, а саме вони породжують низку похідних від них правовідносин. До таких фактів відноситься подання позовної заяви або апеляційної скарги.

Суб'єктами господарських процесуальних відносин виступає господарський суд, з одного боку, сторони та інші учасники процесу, з другого боку. Тому всіх суб'єктів господарських процесуальних правовідносин залежно від того, на якій стороні правовідносин вони виступають, можна розділити на дві групи: 1) господарські суди; 2) учасники процесу.

Суд. Основним і обов'язковим учасником господарського процесу є господарський суд, який здійснює судову владу. Тільки господарський суд може розглянути й вирішити спір про право, підвідомчий господарському суду, і тільки рішення господарського суду є обов'язковим до виконання всіма юридичними особами, фізичними особами – підприємцями й посадовими особами на території України.

Господарський суд – суб'єкт процесуальних правовідносин, орган влади, наділений повноваженнями щодо здійснення правосуддя шляхом вирішення конкретних господарсько-правових спорів. Владні повноваження суду виявляються одночасно як його права й обов'язки, для виконання яких суди здійснюють численні процесуальні дії. Особливе становище суду як суб'єкта господарських процесуальних правовідносин визначається конституційними принципами правосуддя і статусом суддів.

Згідно зі ст. 19 ГПК суддею є посадова особа господарського суду. Суддя в господарському процесі користується всіма необхідними правами з виявлення дійсних обставин справи, встановлення прав і обов'язків сторін, що впливають зі спірних правовідносин.

Закон передбачає можливість відведення судді господарського суду, що є однією з гарантій об'єктивного й неупередженого розгляду справи.

Суддя не може брати участі в розгляді справи й підлягає відводу (самовідводу), якщо він є родичем осіб, які беруть участь у судовому процесі, якщо було порушено порядок визначення судді для розгляду справи, встановлений ч. 3 ст. 2-1 ГПК, або якщо буде встановлено інші обставини, що викликають сумнів у його неупередженості. Суддя, який брав участь у розгляді справи, не може брати участі в новому розгляді справи у разі скасування рішення, ухвали, постанови, прийнятих за його участю, або у перегляді прийнятих за його участю рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами.

За наявності зазначених підстав суддя повинен заявити самовідвід. Із цих же підстав відвід судді можуть заявити сторони та прокурор, який бере участь у судовому процесі.

Відвід повинен бути мотивованим, заявленим у письмовій формі до початку вирішення спору. Заявляти відвід після цього можна лише у разі, якщо про підставу відводу сторона чи прокурор дізналися після початку розгляду справи по суті.

Питання про відвід судді вирішується в нарадчій кімнаті судом у тому складі, який розглядає справу, про що виноситься ухвала. Заява про відвід кількох суддів або всього складу суду вирішується простою більшістю голосів.

У разі задоволення відводу (самовідводу) одному з суддів або всьому складу суду справа розглядається в тому самому господарському суді тим самим кількісним складом колегії суддів без участі відведеного судді або іншим складом суддів, який визначається у порядку, встановленому ч. 3 ст. 2-1 ГПК (ст. 20 ГПК України).

Як роз'яснюється в п. 3 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 23.03.2012 № 6 «Про судові рішення», воно може прийматися тільки тим суддею (суддями), який брав участь у розгляді справи з самого початку.

У разі необхідності заміни судді у процесі розгляду справи або додаткового введення судді (суддів) до складу суду розгляд справи з огляду на встановлений п. 3 ч. 4 ст. 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» принцип незмінності судді слід починати спочатку¹.

Усіх учасників господарського процесу прийнято поділяти на дві основні групи:

– **особи, які беруть участь у справі** (згідно з ГПК – особи, які беруть участь у судовому процесі). Зазначені учасники різною мірою зацікавлені в результаті конкретної справи. До цієї групи суб'єктів належать сторони, треті особи, представники сторін і третіх осіб, прокурор;

– **інші учасники процесу** (особи, які вступають до судового процесу з метою сприяння його нормальному ходу та ухвалення обґрунтованого рішення під час здійснення ними професійної діяльності – експерти, перекладачі – або за наявності в них даних, що мають значення для правильного вирішення справи; посадові особи та інші працівники підприємств, організацій, установ, державних та інших органів).

Таким чином, суб'єктами процесуальних правовідносин є суд та інші учасники процесу, особи, які беруть участь у справі, відносно одні до одних не мають процесуальних прав і обов'язків, а пов'язані зазвичай лише матеріальними правовідносинами.

Об'єктом господарських процесуальних відносин виступають господарські спори господарюючих суб'єктів, віднесені до юрисдикції господарських судів (іншими словами, матеріально-правові відносини, щодо яких виник спір, обставини якого необхідно встановити для ухвалення законного та обґрунтованого рішення).

Таким чином, господарські процесуальні правовідносини як самостійний вид суспільних правовідносин мають ряд специфічних особливостей:

– господарські процесуальні правовідносини можуть існувати тільки в процесуально-правовій формі й не існують у формі фактичних відносин, поза господарським процесом;

¹ Про судові рішення : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 23.03.2012 № 6 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 3. – Ст. 36.

– одним з обов'язкових суб'єктів цих відносин завжди є господарський суд, який вирішує спір;

– підставою для порушення провадження у справі в господарському суді та виникнення господарських процесуальних правовідносин є подання відповідної заяви від імені та в інтересах особи, права якої порушено або оспорується;

– суб'єкти господарського процесу у своїй діяльності з вирішення спорів пов'язані нормами господарського процесуального права, що створюють порядок їх діяльності у вирішенні господарських спорів.

Питання для самоконтролю

1. Яка різниця між господарським процесуальним правом та господарським процесом?

2. Які форми судочинства застосовуються в Україні?

3. Які джерела господарського процесуального права ви знаєте?

4. Назвіть характерні риси господарської процесуальної форми.

5. Назвіть стадії господарського процесу.

6. У чому виявляється особливе становище господарського суду як суб'єкта господарських процесуальних правовідносин?

ПРИНЦИПИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

§ 1. ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

В основу діяльності держави та її органів завжди покладено певні принципи. Це положення стосується й діяльності господарських судів.

В юридичній літературі до сьогодні не досягнуто єдності думок із таких питань: визначення поняття принципів господарського процесу та вироблення універсальної системи зазначених принципів. У зв'язку з цим складно дати будь-яке однозначне та вичерпне визначення принципів господарського процесуального права.

У визначення принципів господарського процесуального права повинні включатися ознаки сутнісного змісту, які їм притаманні та відрізняють їх від норм права і права як єдиного цілого, щоб визначення не страждало зайвою деталізацією або невизначеністю.

Слід зупинитися на найважливіших **ознаках** поняття «принцип» господарського процесуального права, які вироблено в юридичній науці:

1. Принципами господарського процесуального права є основні ідеї, уявлення про суд і правосуддя. Слід тут зазначити, що принципи є історичними категоріями, елементами правової культури, виробленими протягом тривалого розвитку процесуального права, як, наприклад, принцип змагальності або диспозитивності.

2. Принципи господарського процесуального права – це ідеї, уявлення, які закріплені в нормах господарського процесуального права, тобто мають нормативний характер. При цьому спосіб нормативного закріплення принципів господарського процесуального права в нормах права може бути двояким. Так, є принципи, які безпосередньо формуються в нормах права у вигляді конкретних приписів. Деякі принципи виводяться зі змісту цілого ряду норм господарського процесуального права, наприклад принципи диспозитивності, змагальності. Будучи правовими ідеями,

відображаючи уявлення про регулювання діяльності суду зі здійснення правосуддя в економічних справах, принципи господарського процесу визначають зміст норм права при їх розробці, що й відрізняє їх від норм, у яких вони виражені.

Принципи господарського процесуального права набувають обов'язкової сили тільки після закріплення в господарському процесуальному законодавстві, оскільки ідеї, які не отримали закріплення в законі, залишаються лише засадами правосвідомості, науковими висновками, елементами правової ідеології.

Таким чином, **принципами господарського процесуального права** є основні ідеї, уявлення про суд і правосуддя, які закріплені в нормах господарського процесуального права й відображають призначення, суть та особливості даної галузі права.

Значення принципів господарського процесуального права полягає в тому, що:

1) принципи господарського процесуального права є орієнтиром у нормотворчій діяльності, дозволяючи вдосконалювати господарське процесуальне законодавство, оскільки вся система права й окремі його норми повинні відповідати певним відправним положенням. Такого підходу у правотворчій діяльності законодавця також необхідно суворо дотримуватися при внесенні відповідних змін і доповнень для вдосконалення процесуального законодавства;

2) вони дозволяють суду забезпечити правильне розуміння господарського процесуального законодавства та застосовувати його відповідно до його дійсного змісту. Ними суд керується у тлумаченні норм права.

Принципи господарського процесуального права у своїй системі та взаємозв'язку чітко закріплюють сутність господарського процесу. В них концентруються погляди законодавця на характер і зміст господарського судочинства.

Внаслідок особливого значення принципи господарського процесу підлягають обов'язковому дотриманню під час розгляду конкретної справи через дотримання норм права, в яких вони закріплені. Відступ від принципів розглядається як порушення закону.

Класифікація принципів господарського процесуального права можлива за різними критеріями. Залежно від

того, в одній чи кількох галузях права діють відповідні принципи, вони поділяються на такі види:

1) загальноправові – діють у всіх без винятку галузях права, наприклад принцип законності;

2) міжгалузеві – закріплені в нормах декількох галузей права, як правило, близьких за характером. До них належать практично всі принципи судоустрою, закріплені у процесуальному законодавстві, наприклад гласність судового розгляду;

3) галузеві – закріплені в нормах тільки однієї конкретної галузі права. Раніше в господарському процесуальному праві до таких відносили ряд принципів, наприклад принципи арбітрування, доарбітражного врегулювання, однак тепер усі вони втратили своє значення, оскільки не мають нормативного закріплення. Викладена класифікація є відносною, бо деякі принципи складно віднести до групи галузевих, наприклад диспозитивність, змагальність, оскільки вони діють і в інших галузях права. Отже, відносити їх до галузевих принципів дозволяє різне нормативне закріплення їх цього змісту для кожної з процесуальних галузей права.

За функціональним призначенням принципи процесуального права прийнято поділяти на принципи судоустрою та функціональні, або принципи судочинства.

За характером нормативного джерела, в якому закріплено конкретний принцип, можна виділити конституційні принципи та принципи господарського процесуального права, закріплені галузевим законодавством.

Усі принципи господарського процесуального права взаємопов'язані, при цьому кожний із принципів послідовно розкриває зміст галузі господарського процесуального права в цілому.

§ 2. Принцип законності

У разі порушення закону держава забезпечує належний захист невизнаних, порушених або оспорюваних прав юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, інтересів суспільства й держави в установленому процесуальному порядку. Законність належить до загальнодержавних, політичних принципів, але водночас не втрачає самостійних правових гарантій у судочинстві.

Принцип законності (ст. 129 Конституції України) полягає в обов'язку суду й всіх інших учасників процесу неухильно керуватися у своїй діяльності Конституцією, законами України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. З урахуванням цих положень принцип законності стосовно судів, що розглядають господарські справи, передбачено у ст. 4 ГПК України.

Господарський суд вирішує господарські спори на підставі Конституції України, Господарського процесуального кодексу України, інших законодавчих актів України, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Господарський суд не застосовує акти державних та інших органів, якщо ці акти суперечать законодавству України.

Якщо в міжнародних договорах України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Господарський суд у випадках, передбачених законом або міжнародним договором, застосовує норми права інших держав.

Господарський суд вирішує господарські спори у сфері державних закупівель з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про здійснення державних закупівель».

У випадках відсутності законодавства, що регулює спірні відносини за участю іноземного суб'єкта підприємницької діяльності, господарський суд може застосовувати міжнародні торгові звичаї.

Забороняється відмова в розгляді справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, що регулює спірні відносини (ст. 4 ГПК).

Господарське судочинство є однією з юрисдикційних форм захисту права. Законність у діяльності господарських судів означає повну відповідність усіх рішень господарських судів, а також процесуальних дій судів та учасників процесу нормам матеріального та процесуального права, тобто закону.

Реалізація принципу законності в господарському процесі забезпечується цілою низкою процесуальних гарантій.

Можна виділити такі гарантії реалізації принципу законності, як можливість відводу судді (ст. 20 ГПК), участь прокурора для захисту інтересів держави (ст. 29 ГПК), можливість сторони мати представника (ст. 28 ГПК), чіткі вимоги до форми та змісту позовної заяви (ст. 54 ГПК) і обмежений перелік підстав для відмови в її прийнятті (ст. 62 ГПК), письмова форма рішення й детально регламентований його структурний зміст (ст. 84 ГПК), складання протоколу судового засідання, можливість технічної фіксації судового процесу (ст. 81-1 ГПК), оскарження судових рішень тощо. У разі оскарження судових рішень за протоколом чи технічним записом можна перевірити законність ведення процесу і здійснення окремих процесуальних дій.

Установлений порядок розгляду господарських спорів не виключає можливість судових помилок. Для усунення помилок та відновлення законності передбачено відповідні стадії перегляду рішень, ухвал: стадія перегляду рішень і ухвал, що не набрали чинності, в апеляційному порядку та перегляд рішень і ухвал, що набрали чинності, у касаційному порядку, перегляд за нововиявленими обставинами.

Невиконання вимог законності, таким чином, спричиняє несприятливі наслідки як для суду (наприклад, скасування рішення в апеляційному чи касаційному порядку), так і для інших учасників процесу. Норми матеріального права вважаються порушеними або неправильно застосованими, якщо: 1) господарський суд не застосував закон, що підлягає застосуванню; 2) суд застосував закон, який не підлягає застосуванню; 3) суд неправильно витлумачив закон.

Правильному застосуванню закону завжди передують процесуальна діяльність сторін і господарського суду щодо встановлення підстав виникнення, зміни або припинення суб'єктивних прав і обов'язків сторін.

Принцип законності охоплює як матеріальне, так і процесуальне право. Його проголошення однією із засад діяльності господарських судів створює додаткові гарантії захисту прав суб'єктів у сфері господарських відносин.

§ 3. ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

Принцип здійснення правосуддя тільки судом закріплено у ст. 124 Конституції України та ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Сутність даного принципу полягає в такому.

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу й судову. Судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства.

Правосуддя в Україні здійснюється тільки судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Особи, які привласнили функції суду, несуть відповідальність, установлену законом

Тим самим законодавець забезпечує спеціалізацію кожного з державних і судових органів на вирішенні певного кола питань, не допускаючи перетину їх компетенцій.

Принцип поєднання одноосібного і колегіального складу суду під час розгляду справ. Згідно зі ст. 129 Конституції України судочинство здійснюється суддею одноособово або колегією суддів.

Справи у місцевих господарських судах розглядаються суддею одноособово. Будь-яку справу, що відноситься до підсудності цього суду, залежно від категорії і складності справи може бути розглянуто колегіально у складі трьох суддів.

Перегляд в апеляційному порядку рішень місцевих господарських судів здійснюється апеляційними господарськими судами колегією суддів у складі трьох суддів.

Перегляд у касаційному порядку рішень місцевих і апеляційних господарських судів здійснюється Вищим господарським судом України колегією суддів у складі трьох або більшої непарної кількості суддів.

Перегляд судових рішень господарських судів Верховним Судом України здійснюється колегіально.

Суддя чи склад колегії суддів для розгляду конкретної справи визначається у порядку, встановленому ч. 3 ст. 2-1 Господарського процесуального кодексу (ст. 4-6 ГПК України).

Усі судді користуються рівними правами з головуючим у судовому засіданні у вирішенні всіх питань, що виникають під час розгляду справи та постановлення рішення.

Згідно зі ст. 4-7 ГПК судове рішення приймається суддею за результатами обговорення всіх обставин справи, а якщо спір вирішується колегіально, – більшістю голосів суддів. У такому ж порядку вирішуються питання, що виникають у процесі розгляду справи.

Жодний із суддів не має права утримуватися від голосування. Головуючий суддя голосує останнім. Суддя, не згодний із рішенням більшості складу колегії суддів, зобов'язаний підписати процесуальний документ і має право викласти письмово свою окрему думку, яку долучають до справи, але не оголошують.

Принцип незалежності суддів і підпорядкування їх тільки закону (самостійності суддів). Судді у здійсненні правосуддя незалежні й підкоряються лише закону (ст. 129 Конституції України).

Незалежність суддів і підпорядкування їх тільки закону у здійсненні правосуддя – два взаємопов'язаних положення. Незалежність суддів господарського суду є умовою для правильного застосування закону, ухвалення законних судових рішень.

Згідно зі ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суди здійснюють правосуддя самостійно. Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції та законів України, забезпечуючи при цьому верховенство права. Звернення до суду громадян, організацій чи посадових осіб, які відповідно до закону не є учасниками судового процесу, із приводу розгляду конкретних справ судом не розглядаються, якщо інше не передбачено законом.

Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання й поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб із метою заподіяння шкоди авторитету суддів чи впливу на безсторонність суду забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом. Для вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до цього Закону діє суддівське самоврядування.

Гарантії незалежності суддів, включаючи суддів господарських судів, традиційно підрозділяються на політичні, економічні та правові.

Основні правові гарантії незалежності суддів установлені Законом України «Про судоустрій і статус суддів»¹. Згідно зі ст. 47 цього Закону суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції та законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється й тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом.

Суддя має право звернутися з повідомленням про загрозу його незалежності до Ради суддів України, яка зобов'язана невідкладно перевірити й розглянути таке звернення за участю судді та вжити необхідних заходів для усунення загрози.

Незалежність судді забезпечується в такий спосіб: особливим порядком його призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення; недоторканістю та імунітетом судді; незмінюваністю судді; порядком здійснення судочинства, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; заборорою втручання у здійснення правосуддя; відповідальністю за неповагу до суду чи судді; окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом; належним матеріальним і соціальним забезпеченням судді; функціонуванням органів суддівського самоврядування; визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; правом судді на відставку.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи, а також фізичні та юридичні особи і їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судді й не посягати на неї. В разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту визначених Конституцією України гарантій незалежності судді.

¹ Про судоустрій і статус суддів : закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010 – № 41, 41–42, 43, 44–45. – Ст. 529.

Принцип гласності судового розгляду. Згідно зі ст. 129 Конституції України основним принципом судочинства є гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами.

Згідно зі ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Кожен, хто не є стороною у справі, має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом.

Розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених процесуальним законом. Учасники судового процесу та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, можуть використовувати портативні аудіотехнічні засоби. Проведення в залі судового засідання фото- і кінозйомки, відеозапису, а також транслявання судового засідання допускається за рішенням суду.

Розгляд справи у закритому судовому засіданні допускається за вмотивованим рішенням суду у випадках, передбачених процесуальним законом.

Перебіг судового процесу під час розгляду справ фіксується технічними засобами в порядку, встановленому процесуальним законом. Учасникам судового процесу на підставі рішення суду надається можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції у порядку, встановленому процесуальним законом. Обов'язок забезпечити проведення відеоконференції покладається на суд, який отримав судові рішення про проведення відеоконференції, незалежно від спеціалізації та інстанції суду, який прийняв таке рішення.

Господарське процесуальне законодавство України закріплює певний порядок реалізації вимог принципу гласності.

Розгляд справ у господарських судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить вимогам щодо охорони державної, комерційної або банківської таємниці або коли сторони чи одна зі сторін обґрунтовано вимагають конфіденційного розгляду справи і подають відповідне клопотання до початку розгляду справи по суті.

Про розгляд справи у закритому засіданні або про відхилення клопотання з цього приводу виноситься ухвала.

Судовий процес фіксується технічними засобами та відображається у протоколі судового засідання у порядку, встановленому ГПК (ст. 4-4 ГПК України).

Гласність правосуддя забезпечує його виховні та профілактичні функції, сприяє зниженню суб'єктивізму суддів.

Принцип державної мови судочинства. Згідно зі ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики»¹ судочинство в Україні ведеться державною мовою.

У судах поряд із державною мовою можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» у порядку, встановленому процесуальним законом.

Використання в судочинстві регіональних мов або мов меншин гарантується державою та забезпечується за рахунком коштів Державного бюджету України.

Згідно зі ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» судочинство в Україні в господарських справах здійснюється державною мовою. В межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 цього Закону, за згодою сторін суди можуть здійснювати провадження цією регіональною мовою (мовами).

Професійний суддя повинен володіти державною мовою. В межах території, на якій відповідно до умов ч. 3 ст. 8 Закону України «Про засади державної мовної політики» поширена регіональна мова, держава гарантує можливість здійснювати судові провадження цією регіональною мовою (мовами). Необхідність забезпечення такої гарантії має враховуватися при доборі суддівських кадрів.

Сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні документи й докази, викладені державною мовою. В межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 Закону України «Про засади державної мовної політики», допускається подача до суду письмових процесуальних документів і доказів, викладених цією регіональною мовою (мовами),

¹ Про засади державної мовної політики : закон України від 03.07.2012 № 5029-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 23. – Ст. 218. – Із наступ. змін.

із перекладом, у разі необхідності, на державну мову без додаткових витрат для сторін процесу.

Судові документи складаються державною мовою. Особам, які беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання й пояснення, заявляти клопотання і скарги, ставити запитання тощо) рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку. В межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 Закону України «Про засади державної мовної політики», послуги перекладача з регіональної мови або мови меншини (мов), у разі їх необхідності, надаються без додаткових для цих осіб витрат¹.

Таким чином, принцип державної мови судочинства – важлива умова, що забезпечує здійснення гарантованого Конституцією України права на судовий захист. Порухення принципу державної мови судочинства розглядається в судовій практиці як грубе порушення норм господарського процесуального права.

Принцип рівності перед законом і судом. Згідно зі ст. 129 Конституції України правосуддя здійснюється на засадах рівності всіх учасників судочинства перед законом і судом. Даний принцип забезпечується тим, що кожна господарська справа розглядається в тому самому процесуальному порядку і з однаковим обсягом гарантій для осіб, які беруть участь у справі.

Згідно зі ст. 4-2 ГПК правосуддя в господарських судах здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом. Положення будь-якого учасника господарського процесу визначається лише його процесуальним становищем. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак.

¹ Про засади державної мовної політики : закон України від 03.07.2012 № 5029-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 23. – Ст. 218. – Із наступ. змін.

§ 4. ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Принцип диспозитивності втілює зв'язок господарського судочинства з матеріальним правом та є реалізацією диспозитивного методу правового регулювання господарських процесуальних правовідносин. Він є продовженням і наслідком диспозитивної основи, притаманної цивільним правовідносинам, в яких кожен вільний скористатися можливістю, наданою правом, або не скористатися нею, здійснюючи своє право.

Категорія «диспозитивність» походить від латинського слова *dispono* – *маю у своєму розпорядженні*. Відповідно і юридичний термін «диспозитивність» означає можливість особи на свій розсуд самостійно розпоряджатися суб'єктивними правами.

У процесуальній літературі зазначається, що даний принцип є одним із основних принципів цивільного та господарського процесуального права, оскільки він визначає механізм виникнення, розвитку й закінчення справи. Принцип диспозитивності пов'язує рух і розвиток справи за стадіями господарського процесу, долю предмета спору з розсудом самих зацікавлених осіб – позивача і відповідача. Засада диспозитивності пронизує все господарське судочинство – від порушення конкретної справи до виконавчого провадження.

Свобода розпорядження процесуальними засобами захисту в господарському судочинстві виражається в такому. Позивач має право вибору пред'являти позов на захист порушеного права, хоча в окремих випадках це можливо без його волі відповідно до ст. 29 ГПК. Крім того, в окремих випадках, передбачених законом, господарський суд має право вийти за межі заявлених вимог і розглянути низку правових питань за власною ініціативою, незалежно від того, чи заявлено відповідні вимоги позивачем. Так, згідно зі ст. 83 ГПК господарський суд вправі визнавати недійсним повністю або в певній частині пов'язаний з предметом спору договір, що суперечить закону. Пред'явивши позов, позивач має право вимагати його забезпечення з метою гарантувати реальне виконання рішення суду. Відповідач може пред'явити зустрічний позов. Позивач має право відмовитися від поданого позову, а відповідач – визнати позов. Сторони мають

право на будь-якій стадії до винесення рішення у справі укласти мирову угоду.

Якщо задоволено клопотання позивача про забезпечення позову, відповідач має право звернутися із зустрічним клопотанням про скасування заходів забезпечення або зажадати від позивача забезпечення відшкодування можливих для відповідача збитків.

Усі особи, які беруть участь у справі, можуть оскаржити рішення (шляхом подачі апеляційної, касаційної скарги) та ухвалу господарського суду. Оскарження є правом, але не обов'язком осіб, які беруть участь у справі. Якщо скаргу було подано, то господарський суд може запропонувати особі, котра подала скаргу, відмовитися від неї. Отримавши рішення господарського суду, винесене на свою користь, зацікавлена особа має право не вимагати реального виконання даного рішення.

Однак говорити про необмежену дію принципу диспозитивності навряд чи можливо. Здійснення багатьох диспозитивних дій сторін знаходиться під контролем суду та обмежується інтересами інших учасників судочинства й інтересами правосуддя. Тим самим забезпечується розумний баланс приватного та публічного в господарському процесі, який, у свою чергу, є проявом поєднання публічно-правових та приватноправових засад у господарському обороті.

Принцип змагальності. Згідно зі ст. 129 Конституції України та ст. 4-3 ГПК до основних функціональних принципів судочинства належить принцип змагальності сторін, змістом якого є покладення обов'язку з доказування обставин справи на сторони та на інших осіб, які беруть участь у справі, свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості.

Судочинство у господарських судах здійснюється на засадах змагальності. Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують свої вимоги і заперечення поданими суду доказами.

Господарський суд створює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, необхідні умови для встановлення фактичних обставин справи і правильного застосування законодавства (ст. 4-3 ГПК).

Принцип змагальності діє на всіх стадіях господарського процесу.

У теорії процесуального права збирання необхідних суду відомостей про існування певних обставин може бути покладено виключно на сторони, на суд або в певних частинах на тих і на інших, що визначає й відповідну форму процесу. Від форми процесу залежить вся система процесу й доказова активність сторін. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Докази надаються сторонами та іншими учасниками процесу (ст. 33 ГПК).

Змагальна форма процесу передбачає покладення тягара доказування на самі сторони та зняття з суду обов'язку збирання доказів. Суд у цьому випадку тільки дає оцінку доказам. Судочинство має характер спору: змагання сторін перед судом у доведенні обставин, покладених в основу їх вимог і заперечень. Результат вирішення спору залежить цілком від активності осіб, між якими виник спір. Однак суд за клопотанням сторін може сприяти отриманню сторонами доказів шляхом їх витребування, у разі виникнення складності в цьому.

Принцип змагальності взаємопов'язаний із процесуальною рівноправністю сторін, оскільки саме наділення сторін рівними правами дає їм можливість змагатися перед судом у доведенні своєї правової позиції. Слід зауважити, що в даний час істотну роль відіграє забезпечення не тільки юридичної, а й фактичної рівності сторін, яку неможливо забезпечити простим проголошенням та нормативним закріпленням змагальних засад.

Принцип процесуальної рівноправності сторін закріплено у ст. 129 Конституції України та впливає зі змісту цілого ряду норм господарського процесуального права.

Згідно зі ст. 22 ГПК сторони користуються рівними процесуальними правами.

Сутність процесуальної рівноправності полягає в тому, що сторони в господарському процесі наділяються рівними (але не однаковими) процесуальними правами та обов'язками. Це забезпечує рівність можливостей для зацікавлених осіб у зверненні до суду, а також у використанні процесуальних засобів захисту своїх інтересів. Закріплення даного принципу обумовлено, насамперед, рівноправністю суб'єктів у матеріальних (господарських) правовідносинах, з яких виникає правовий спір.

Сторони мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії, брати участь в господарських засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, заявляти клопотання, давати усні та письмові пояснення господарському суду, наводити свої доводи і міркування з усіх питань, що виникають у ході судового процесу, заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників судового процесу, оскаржувати судові рішення господарського суду в установленому законом порядку, а також користуватися іншими процесуальними правами, наданими їм ГПК.

Позивач вправі до прийняття рішення у справі збільшити розмір позовних вимог за умови дотримання встановленого порядку досудового врегулювання спору у випадках, передбачених ст. 5 ГПК в цій частині, відмовитись від позову або зменшити розмір позовних вимог. До початку розгляду господарським судом справи по суті позивач має право змінити предмет або підставу позову шляхом подання письмової заяви.

Відповідач має право визнати позов повністю або частково, а також вправі до початку розгляду господарським судом справи по суті подати зустрічний позов (ч. 2, 4, 5 ст. 22 ГПК).

Сторони наділяються не тільки рівними правами, але й рівними обов'язками: сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони, вживати заходів до всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи (ч. 3 ст. 22 ГПК).

Принцип процесуальної рівноправності сторін тісно пов'язаний із принципами диспозитивності та змагальності, у поєднанні з якими і досягається справжня рівність сторін у господарському судочинстві. Суд зобов'язаний застосовувати всі передбачені законом засоби для забезпечення даного принципу.

Принцип судової (законної, об'єктивної) істини. Об'єктивне з'ясування обставин справи – це обґрунтованість висновків суду дійсними обставинами справи, що досягається за умови безстороннього й сумлінного до них ставлення суду та учасників матеріального спору. Згідно зі ст. 43 ГПК господарський суд оцінює докази за своїм внутрішнім

переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді в судовому процесі всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом.

Із погляду забезпечення принципу об'єктивної істини в судочинстві, поділ його на змагальний або слідчий (інквізиційний) є лише засобом досягнення істини у справі.

Право діяти у процесі через представника є одночасно умовою досягнення об'єктивної істини у справі, оскільки лише юридично компетентний представник здатен чітко визначити предмет доказування, надати суду необхідні, належні та допустимі докази, належним чином відреагувати на клопотання й вимоги іншої сторони тощо.

Принцип об'єктивної істини у процесі – це вузьке сприйняття мети господарського судочинства, яка виявляється у створенні механізмів її досягнення.

Чинне процесуальне законодавство України вимагає від суду лише істинності правової кваліфікації фактичного матеріалу, наданого сторонами, незалежно від відповідності його дійсним обставинам. Це означає, що в сучасному господарському судочинстві України діє принцип формальної (юридичної) істини.

Зважаючи на те, що об'єктивна істина є метою судочинства, принцип змагальності визначає спосіб досягнення цієї мети. При цьому наявність у процедурі господарського судочинства стадій перегляду судових рішень є втіленням принципу об'єктивної істини, а не змагальності, оскільки сторони, вимагаючи перегляду рішення, не змагаються із судом, а вимагають об'єктивного розгляду й вирішення справи.

Принцип поєднання усної та письмової форм судового розгляду в господарському процесуальному праві характеризує специфіку господарського процесу, пов'язану з переважним дослідженням під час процесу письмових доказів. Даний принцип являє собою таке правило, відповідно до якого господарський суд досліджує докази й фіксує отриману усним шляхом інформацію у письмовій формі.

Господарський процес характеризується стабільною письмовою формою, оскільки визначальну роль у вирішенні пред'явленого позову відіграють належно оформлені документи. Пояснення, як правило, потрібні для роз'яснення зв'язку одного документа з іншими, для викладення підсумкової правової оцінки представлених доказів. Дослідження обста-

вин справи починається з усної доповіді судді (ст. 74 ГПК). В усній формі в судовому засіданні дають пояснення сторони й треті особи. В усній формі оголошуються документи, інші письмові докази.

Усна форма сприйняття судом обставин справи відображає не тільки простоту і доступність процесу, але й його демократичність. Саме принцип усності створює необхідні умови для реалізації принципів гласності, державної мови судочинства, безпосередності, сприяє виховному впливу правосуддя на громадян, а також вирішенню інших завдань господарського судочинства.

У процесі розгляду справи суд досліджує різні письмові докази. Принцип усності припускає, що суд ґрунтує рішення на матеріалах справи й доказах, викладених у судовому засіданні усно. Отже, письмові документи, наявні в матеріалах справи й представлені особами, які беруть участь у справі, повинні бути оголошені в судовому засіданні.

Принцип безперервності судового розгляду. Судове засідання у кожній справі повинно проходити безперервно, крім часу, призначеного для відпочинку. До закінчення розгляду розпочатої справи або до відкладення його слухання суд не вправі розглядати інші справи. Принцип безпосередності в господарському процесуальному праві являє собою таке правило, згідно з яким господарський суд зобов'язаний безпосередньо дослідити і сприйняти всі докази у справі, тобто забезпечується особисте сприйняття суддями господарського суду всього доказового матеріалу. Суд особисто зобов'язаний заслухати пояснення осіб, які беруть участь у справі, дослідити висновки судового експерта, ознайомитися з письмовими доказами, оглянути речові докази.

Якщо під час розгляду справи виникає необхідність відкласти її розгляд або зупинити провадження, нове засідання у справі має бути розпочато спочатку (ст. 77, 79 ГПК). Із метою забезпечення сприйняття доказової інформації судовий розгляд однієї справи повинен проходити безперервно, крім часу, призначеного для відпочинку. У виключних випадках господарський суд має право оголосити перерву в засіданні в межах установленого строку вирішення спору.

Безперервність у розгляді однієї судової справи має велике значення для формування внутрішнього суддівського переконання, забезпечує врахування судом всіх обставин справи

й цілісність вражень суду від матеріалів справи, зосереджує увагу суддів тільки на одній справі та її особливостях.

В окремих випадках, коли, наприклад, збирання доказів здійснювалося шляхом направлення судового доручення, безпосередність сприйняття доказів забезпечується шляхом ознайомлення суддів та осіб, які беруть участь у справі, з його результатами, зафіксованими у відповідних процесуальних документах.

Чітке дотримання вимог принципу безпосередності підвищує ефективність процесуального змагання, дозволяє уникнути суто формального підходу в оцінці достовірності відомостей, викладених у досліджуваних господарським судом документах, вчасно усунувши наявні в них розбіжності.

Принцип оперативності характеризує діяльність господарського суду як судового органу, здатного в найкоротші строки відновлювати порушені права й інтереси учасників господарських правовідносин шляхом своєчасного розгляду та вирішення господарських справ найбільш повним і раціональним використанням процесуальних засобів. Значення принципу оперативності полягає в тому, що в поєднанні та у взаємодії з іншими принципами забезпечується правильне і своєчасне вирішення підвідомчих господарським судам справ. Відповідні положення узгоджуються із вимогами ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод від 04.11.1950 щодо права кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру.

Питання для самоконтролю

1. Яке значення принципів господарського процесу?
2. Назвіть основні принципи організації правосуддя.
3. У чому полягає сутність принципу диспозитивності господарського судочинства?
4. Яке значення має принцип змагальності господарського процесу?
5. Забезпечення яких принципів включає право на справедливий судовий розгляд?

ДОСУДОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

§ 1. ЗНАЧЕННЯ ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ

Досудове врегулювання господарських спорів закріплено у розділі 2 Господарського процесуального кодексу України. Закріплення на рівні закону вжиття заходів до врегулювання господарсько-правового спору перед зверненням до господарського суду слід розглядати як важливий елемент у правовому регулюванні господарської діяльності.

Конституційний Суд України в рішенні від 09.07.2002 № 15-рп/2002 у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клаб» щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) зазначив, що положення ч. 2 ст. 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, які виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежено законом, іншими нормативно-правовими актами. При цьому Конституційний Суд України вказав, що встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист¹.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клаб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) : від 09.07.2002 № 15-рп/2002 // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 4. – Ст. 17.

Вимоги ст. 124 Конституції України про поширення юрисдикції на всі правовідносини, що виникають у державі, слід розуміти як припис, яким реалізуються принципи поділу державної влади в Україні на законодавчу, виконавчу, судову й виняткові повноваження судів зі здійснення правосуддя. Що стосується судового розгляду вимоги про право, то досудовий порядок жодним чином не порушує згаданої норми Конституції України, оскільки зберігається можливість судового захисту в разі відхилення вимоги в межах процедури досудового розгляду.

Скасування досудового порядку врегулювання спорів обов'язково призведе до великого зростання в судових органах, що функціонують за теперішніх умов зі значним перевантаженням, кількості справ, частина з яких є безспірними.

Можливість звернення особи до господарського суду вирішити претензії, що виникли у неї до кредитора, і становить найголовніше значення досудового врегулювання спорів. При цьому, вирішуючи таким чином спір, позивач охороняє й інтереси відповідача. Отже, якщо вони в результаті досудового врегулювання у добровільному порядку вирішать розбіжності, то відповідача буде позбавлено від непередбачених додаткових витрат, у разі якщо спір буде передано на розгляд господарського суду.

Сторони застосовують заходи досудового врегулювання господарського спору за домовленістю між собою. Порядок досудового врегулювання спорів визначається ГПК України, якщо інший порядок не встановлено діючим на території України законодавством, яке регулює конкретний вид господарських відносин.

Таким чином, досудове врегулювання спорів є необов'язковою процедурою. Відповідно до п. 6 ст. 54 ГПК позивач, подаючи позовну заяву, повинен вказати в ній відомості про заходи, які були ним прийняті щодо безпосереднього врегулювання спірних відносин у випадках, передбачених ст. 5 ГПК. Невиконання цієї вимоги не тягне за собою відмову в судовому захисті.

§ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРЕТЕНЗІЙНО-ПОЗОВНОЇ РОБОТИ

Згідно із п. 10 Постанови Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 № 1040 «Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації» організацією претензійно-позовної роботи на підприємстві займається юридична служба¹. При цьому інші служби й відділи також беруть активну участь у складанні претензій.

Керуючись чинним законодавством, керівники підприємств, організацій зазвичай видають накази, в яких визначають функції відповідних підрозділів з організації претензійної роботи. Крім юридичного відділу, цією роботою займаються відділи збуту, забезпечення, технічного контролю, бухгалтерського обліку та інші. Так, відділ збуту пред'являє претензії до покупців за ухилення від отримання й оплати продукції, за неповернення тари й т. ін. Відділи постачання пред'являють претензії до постачальників і приймають претензії від них. Відділи технічного контролю пред'являють претензії до постачальників неякісної продукції, за поставку некомплектної продукції тощо. Однак основний обсяг претензійної роботи покладається на юристів або юридичний відділ. Якщо підприємство, організація не може собі дозволити мати у штатному розкладі посаду юрисконсульта, то таку роботу повинен вести один зі співробітників або представник фірми, що надає юридичні послуги.

Як свідчить практика, особливо на новостворених підприємствах, в організаціях претензійно-позовна робота знаходиться на низькому рівні. Там, де така робота налагоджена добре, економічні інтереси підприємств, організацій забезпечуються значно краще, а вони працюють ритмічніше, рентабельніше. У результаті ж неправильно поставленої (а іноді й відсутності) претензійно-позовної роботи пред'являються необґрунтовані позовні вимоги. Це тягне за собою невинуватні витрати, які, зазвичай, лягають важким тягарем на підприємства, організації.

¹ Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації : постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 № 1040 // Урядовий кур'єр. – 18.12.2008. – № 238.

§ 3. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПОРЯДОК ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ТА РОЗГЛЯДУ ПРЕТЕНЗІЙ

Порядок досудового врегулювання господарських спорів в основному викладено у другому розділі ГПК України, де містяться процедурні питання (порядок пред'явлення, строки, порядок повідомлення заявника про результати розгляду претензії). Окремі норми, що стосуються пред'явлення й розгляду претензій, передбачено іншими нормативними актами. Так, спеціальний порядок досудового врегулювання спорів встановлено для врегулювання господарських спорів, що виникають із транспортних відносин. Ці відносини регулюються Статутом залізниць України, Повітряним кодексом України, Кодексом торговельного мореплавства України тощо.

Крім того, тлумачення законодавчого регулювання істотно доповнюється практикою господарських судів. Для найповнішого з'ясування самого порядку пред'явлення та розгляду претензій пропонується розчленувати його на ряд елементарних правил, знання яких забезпечить дотримання досудового врегулювання господарських спорів.

Пред'явлення позову до господарського суду без попереднього звернення до відповідача з претензією допускається, ГПК України не передбачає негативних процесуально-правових наслідків та штрафів у разі невжиття відповідного досудового порядку. Сторони вживають заходи досудового врегулювання господарського спору за домовленістю між собою, тобто за бажанням обох сторін.

Порядок досудового врегулювання господарських спорів не поширюється на спори про визнання договорів недійсними, спори про визнання недійсними актів державних та інших органів, підприємств та організацій, які не відповідають законодавству і порушують права та охоронювані законом інтереси підприємств та організацій (далі – акти), спори про стягнення заборгованості за опротестованими векселями, спори про стягнення штрафів Національним банком України з банків та інших фінансово-кредитних установ, а також на спори про звернення стягнення на заставлене майно (ст. 5 ГПК).

Доказами прийняття сторонами заходів досудового врегулювання спорів у встановленому порядку є копія претензії або інший документ, що підтверджує її відправлення.

Відсутність таких документів не тягне за собою повернення позовної заяви.

Порядок досудового врегулювання спорів визначено ст. 5–11 ГПК, якщо інший порядок не встановлено чинним на території України законодавством, що регулює конкретний вид господарських відносин.

Згідно зі ст. 6 ГПК підприємства й організації, що порушили майнові права і законні інтереси інших підприємств та організацій, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення претензії. Підприємства й організації, чії права і законні інтереси порушено, з метою безпосереднього врегулювання спору з порушником цих прав та інтересів звертаються до нього з письмовою претензією. У претензії слід зазначити:

а) повне найменування й поштові реквізити заявника претензії та підприємства, організації, яким претензія пред'являється; дата пред'явлення і номер претензії;

б) обставини, на підставі яких пред'явлено претензію; докази, що підтверджують ці обставини; посилання на відповідні нормативні акти;

в) вимоги заявника;

г) суму претензії та її розрахунок, якщо претензія підлягає грошовій оцінці; платіжні реквізити заявника претензії;

д) перелік документів, що додаються до претензії, а також інших доказів.

Документи, що підтверджують вимоги заявника, додаються в оригіналах чи належним чином засвідчених копіях. Документи, які є в іншій сторони, можуть не додаватись до претензії з зазначенням про це у претензії. До претензії про сплату грошових коштів може додаватись платіжна вимога-доручення на суму претензії.

Претензія підписується повноважною особою підприємства, організації або їх представником та надсилається адресатові рекомендованим або цінним листом чи вручається під розписку.

Згідно зі ст. 7 ГПК претензія розглядається в місячний строк, який обчислюється з дня одержання претензії. У тих випадках, коли обов'язковими для обох сторін правилами або договором передбачено право перевірки забракованої продукції (товарів) підприємством-виготовлювачем, претензії, пов'язані з якістю та комплектністю продукції (товарів), розглядаються протягом двох місяців.

Розглядаючи претензії, підприємства та організації в разі необхідності повинні звірити розрахунки, провести судову експертизу або вчинити інші дії для забезпечення досудового врегулювання спору. Підприємства та організації, що одержали претензію, зобов'язані задовольнити обґрунтовані вимоги заявника.

Підприємство, організація, що отримали претензію, повинні перевірити законність пред'явлених вимог, їх обґрунтованість, правильність розрахунку необхідної суми і т. п. Пред'явлена претензія розглядається за тими обставинами, які в ній обговорюються, а підстави вимоги заявника з'ясовуються за наданими документами, що додаються до претензії. Якщо виявиться, що до претензії додано не всі документи, необхідні для її розгляду, вони витребовуються в заявника із зазначенням строку їх подання, який не може бути менше п'яти днів, не враховуючи часу поштової пересилки. При цьому перебіг строку розгляду претензії зупиняється до отримання документів або закінчення терміну їх надання. Якщо витребувані документи в зазначений термін не надійшли, претензія розглядається на підставі наявних документів. У процесі розгляду претензій підприємства, організації у разі необхідності повинні звірити розрахунки, провести експертизу або вчинити інші дії для забезпечення досудового врегулювання спору.

У разі повного або часткового відхилення претензії підприємству, організації повертаються оригінали документів, отриманих із претензією, а також направляються документи, що обґрунтовують відхилення претензії (якщо їх немає в заявника претензії). Однак на практиці цього правила не завжди дотримуються. У більшості випадків після претензії подається позовна заява. Тоді заявник має надіслати відповідачу ці документи на обґрунтування своїх вимог.

Згідно зі ст. 8 ГПК про результати розгляду претензії заявник повідомляється у письмовій формі. У відповіді на претензію зазначаються:

а) повне найменування і поштові реквізити підприємства, організації, що дають відповідь, та підприємства чи організації, яким надсилається відповідь; дата й номер відповіді; дата й номер претензії, на яку дається відповідь;

б) коли претензію визнано повністю або частково, – визнана сума, назва, номер і дата розрахункового документа

на перерахування цієї суми чи строк та засіб задоволення претензії, якщо вона не підлягає грошовій оцінці;

в) коли претензію відхилено повністю або частково, – мотиви відхилення з посиланням на відповідні нормативні акти й документи, що обґрунтовують відхилення претензії;

г) перелік доданих до відповіді документів та інших доказів.

Відповідь на претензію підписується повноважною особою підприємства, організації або їх представником та надсилається рекомендованим або цінним листом чи вручається під розписку.

Якщо претензію про сплату грошових коштів, до якої додано платіжну вимогу-доручення, визнано повністю або частково, у платіжній вимозі-дорученні зазначається визнана сума.

Платіжні вимоги-доручення виконуються установами банків у порядку, встановленому Національним банком України. За необґрунтоване списання у безспірному порядку претензійної суми винна сторона сплачує другій стороні штраф у розмірі 10 відсотків від списаної суми.

Проте визнана, але не виконана добровільно претензія замість того, щоб допомогти захистити права та законні інтереси, навпаки, збільшує час, необхідний для відновлення порушених майнових прав, створює інші значні труднощі для потерпілої сторони, призводить до безпідставного збагачення недобросовісного боржника.

Визнана, але не виконана претензія ні за яких умов не підлягає примусовому виконанню державною виконавчою службою. Тому недобросовісний боржник може у платіжній вимозі-дорученні зазначити визнану суму, яку банк не зможе списати за відсутності коштів на рахунку, і чекати на судовий розгляд господарського спору. Запобігти цьому може запровадження примусового виконання визнаної у встановленому законом порядку претензії, оскільки процедури виконавчого провадження надають можливість доступу державному виконавцю до інших рахунків та майна суб'єкта господарювання. А це, безумовно, збільшує шанси на повернення визнаних боржником грошових сум.

Таким чином, сучасний досудовий порядок вирішення господарських спорів не захищає суб'єкта господарювання від наслідків правопорушення, тому що законодавчо регламентована поведінка боржника не підкріплюється державним примусом.

Період, протягом якого здійснюється врегулювання господарського спору у претензійному порядку, включається у строки позовної давності, тобто загальні строки для захисту порушеного права. Згідно зі ст. 257 ЦК України загальний строк для захисту порушеного права встановлюється у три роки.

Однак згідно зі ст. 258 ЦК України за окремими вимогами встановлено скорочені або більш тривалі строки позовної давності. Позовна давність в один рік застосовується, зокрема, до вимог: про стягнення неустойки (штрафу, пені); про спростування недостовірної інформації, поміщеної у засобах масової інформації. У цьому разі позовна давність обчислюється від дня поміщення цих відомостей у засобах масової інформації або від дня, коли особа довідалася чи могла довідатися про ці відомості; про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності (ст. 362 ЦК); у зв'язку з недоліками проданого товару (ст. 681 ЦК); про розірвання договору дарування (ст. 728 ЦК); у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти (ст. 925 ЦК).

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає значення досудового врегулювання господарських спорів?
2. Як урегульовуються розбіжності, що виникають під час укладення, зміни та розірвання господарських договорів?
3. Назвіть основні положення щодо порядку розгляду претензій.

ПІДВІДОМЧІСТЬ І ПІДСУДНІСТЬ СПРАВ ГОСПОДАРСЬКИМ СУДАМ

§ 1. ПІДВІДОМЧІСТЬ СПРАВ ГОСПОДАРСЬКИМ СУДАМ: ПОНЯТТЯ І КРИТЕРІЇ

Господарські суди як суди спеціальної компетенції в рамках судів загальної юрисдикції мають право розглядати тільки ті справи, які прямо віднесені до їх компетенції відповідно до законодавства.

Підвідомчість – це встановлена законом сукупність повноважень господарських судів щодо розгляду й вирішення справ, віднесених до їх компетенції¹.

Економічні спори, що виникають із цивільних, адміністративних та інших правовідносин (пов'язаних із господарською діяльністю), вирішуються різними органами господарської юрисдикції. По-перше, державними органами судової влади – господарськими судами в основному, а також загальними судами. По-друге, державними органами виконавчої влади у разі застосування заходів досудового врегулювання спорів, у разі безспірного стягнення грошових коштів. По-третє, у приватноправовому порядку як заходами досудового врегулювання, а також третейськими судами. Можливо також застосовувати інститут посередництва для вирішення економічних спорів, однак така приватноправова діяльність не має достатньої нормативної основи.

Відповідно до чинного законодавства до компетенції господарських судів віднесено розгляд усіх господарських спорів, що виникають між юридичними особами, державними та іншими органами. Тим самим розмежовується компетенція господарських судів та інших органів, у тому числі інших судів загальної юрисдикції. Саме необхідністю такого розмежування й обумовлена, у першу чергу, важливість проблеми визначення підвідомчості справ.

¹ Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 24.10.2011 № 10. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010600-11>.

Критеріями, що визначають підвідомчість справ господарському суду, є:

1) характер спірних правовідносин.

Господарські суди розглядають справи в порядку позовного провадження, коли склад учасників спору відповідає приписам ст. 1 ГПК, а правовідносини, з яких виник спір, мають господарський характер.

Підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, мають право звертатися до господарського суду згідно з установленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених цим Кодексом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням.

У випадках, передбачених законодавчими актами України, до господарського суду мають право також звертатися державні та інші органи, фізичні особи, що не є суб'єктами підприємницької діяльності (ст. 1 ГПК).

У вирішенні питання про те, чи є правовідносини господарськими, а спір – господарським, слід виходити з визначень, наведених у ст. 3 Господарського кодексу України.

Під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва – підприємцями. Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність).

Діяльність негосподарюючих суб'єктів, спрямована на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участі або без участі суб'єктів господарювання, є господарчим забезпеченням діяльності негосподарюючих суб'єктів.

Сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Господарсько-виробничими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності.

Під організаційно-господарськими відносинами у цьому Кодексі розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю.

Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами (ст. 3 ГК).

Таким чином, критерій «характер спірного правовідношення» слід розуміти як наявність між сторонами господарських відносин, урегульованих Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, іншими актами господарського й цивільного законодавства;

2) участь у спорі суб'єкта господарювання.

Суб'єктний склад учасників спору дозволяє точніше розмежувати підвідомчість між органами судової влади. До числа суб'єктів спорів, які розглядаються господарськими судами, належать такі:

- юридичні особи, тобто організації, які володіють відокремленим майном, можуть від свого імені набувати майнових та особистих немайнових прав та нести обов'язки, бути позивачами й відповідачами в суді;

- громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності;

- у випадках, передбачених законодавчими актами України, до господарського суду мають право також звертатися громадяни, які не є суб'єктами підприємницької діяльності (у корпоративних спорах та справах про банкрутство);

- органи прокуратури, коли їм надано право брати участь у господарському процесі з метою захисту інтересів держави;

- державні та інші органи, що звертаються до господарського суду у випадках, передбачених законодавчими актами України;

– Рахункова палата, що звертається до Вищого господарського суду в інтересах держави в межах повноважень, передбачених Конституцією та законами України;

– іноземні організації та організації з іноземними інвестиціями, міжнародні організації, іноземні громадяни, особи без громадянства, які здійснюють підприємницьку діяльність;

– громадяни у справах про банкрутство, корпоративних спорах (можуть виступати третіми особами, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору);

3) наявність спору про право між сторонами, що виникає з відповідних відносин;

4) відсутність у законі норми, що прямо передбачала б вирішення такого спору судом іншої юрисдикції.

Таким чином, господарські суди на загальних підставах вирішують усі спори між суб'єктами господарської діяльності, а також спори, пов'язані з:

– утворенням суб'єктів господарювання, їх реорганізацією та ліквідацією, включаючи спори про визнання недійсними установчих документів, припинення діяльності юридичної особи та скасування її державної реєстрації, крім відповідних спорів за позовами суб'єктів владних повноважень;

– приватизацією державного та комунального майна (крім спорів про приватизацію державного житлового фонду), в тому числі спори про визнання недійсними відповідних актів органів місцевого самоврядування та органів приватизації;

– захистом права власності, у тому числі з визнанням цього права;

– використанням у господарському обороті об'єктів інтелектуальної власності, включаючи спори за позовами суб'єктів господарювання до органів державної влади про визнання недійсними актів про видачу документів, що посвідчують право інтелектуальної власності.

У господарських судах мають вирішуватися усі спори, що виникають із господарських договорів між суб'єктами господарювання й органами державної влади та місцевого самоврядування, включаючи угоди, які укладаються шляхом проведення конкурсу, біржових торгів, аукціонів тощо. До таких договорів відносяться, зокрема, угоди про відчуження об'єктів приватизації (крім приватизації державного житлового фонду), про передачу державного або комунального майна в оренду, закупівлю товарів (робіт, послуг) для державних потреб.

Господарським судам підвідомчі на загальних підставах справи зі спорів між суб'єктами господарювання та органами державної влади й місцевого самоврядування, пов'язані з визнанням недійсними угод, укладених шляхом проведення прилюдних торгів (аукціону), в тому числі угод щодо купівлі-продажу й оренди землі, а так само актів про проведення відповідних торгів (аукціону).

Господарським судам підвідомчі також справи про визнання фактів, що мають для суб'єктів господарювання юридичне значення.

§ 2. Види підвідомчості справ ГОСПОДАРЬКИМ СУДАМ

Підвідомчість справ господарським судам підрозділяється на виключну та множинну.

До **виключної підвідомчості** віднесено справи про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом, а також справи, які визначені Законом «Про третейські суди».

Майнові спори між громадянами, між організаціями, а також між громадянами та організаціями мають **множинну підвідомчість**, оскільки можуть вирішуватися як державними (загальної юрисдикції, господарським), так і третейськими судами. Множинна підвідомчість залежно від вибору з декількох юрисдикційних органів, яким справа підвідомча за законом, може підрозділятися на договірну й альтернативну.

Договірною є підвідомчість, яка визначається взаємною угодою сторін. Так, наприклад, сторони мають право передати справу на розгляд третейським судом.

Згідно зі ст. 6 Закону України «Про третейські суди» встановлено **категорії справ, які не підлягають вирішенню третейськими судами**, а саме:

- 1) справи у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів;
- 2) справи у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб;
- 3) справи, пов'язані з державною таємницею;

4) справи у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів);

5) справи про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом;

6) справи, однією зі сторін в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, державна установа чи організація, казенне підприємство;

7) справи у спорах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки;

8) справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення;

9) справи у спорах, що виникають із трудових відносин;

10) справи, що виникають із корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, пов'язаних зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цих товариств;

11) інші справи, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України;

12) справи, коли хоча б одна зі сторін спору є нерезидентом України;

13) справи, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень;

14) справи у спорах щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки)¹.

¹ Про третейські суди : закон України від 11.05.2004 № 1701-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – Ст. 412.

Альтернативною є підвідомчість за вибором особи, яка вимагає захисту своїх прав. Відповідно до традиційно прийнятого трактування альтернативної підвідомчості зацікавлена у вирішенні спору особа має право на свій розсуд звернутися до будь-якого з органів, названих у законі. Такий вибір був зазвичай між судом та органом адміністративної юрисдикції.

Підвідомчий господарським судам спір може бути передано сторонами на вирішення третейським судом, крім спорів про визнання недійсними актів, а також спорів, що виникають при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб, спорів, передбачених п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК, та інших спорів, передбачених законом. Рішення третейського суду може бути оскаржено в порядку, передбаченому ГПК.

§ 3. КАТЕГОРІЇ СПРАВ, ПІДВІДОМЧИХ ГОСПОДАРЬКИМ СУДАМ

У ст. 12 ГПК України міститься невичерпний **перелік справ, підвідомчих господарському суду**:

1) справи у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні й виконанні господарських договорів, у тому числі щодо приватизації майна, та з інших підстав, крім:

- спорів про приватизацію державного житлового фонду;
- спорів, що виникають при погодженні стандартів і технічних умов;

- спорів про встановлення цін на продукцію (товари), а також тарифів на послуги (виконання робіт), якщо ці ціни й тарифи відповідно до законодавства не можуть бути встановлені за угодою сторін;

- спорів, що виникають із публічно-правових відносин та віднесені до компетенції Конституційного Суду України та адміністративних судів;

- інших спорів, вирішення яких відповідно до законів України та міжнародних договорів України віднесено до відання інших органів;

2) справи про банкрутство;

3) справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції;

4) справи, що виникають із корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів;

5) справи у спорах щодо обліку прав на цінні папери;

6) справи у спорах, що виникають із земельних відносин, в яких беруть участь суб'єкти господарської діяльності, за винятком тих, що віднесено до компетенції адміністративних судів;

7) справи у спорах із майновими вимогами до боржника, стосовно якого порушено справу про банкрутство, у тому числі справи у спорах про визнання недійсними будь-яких правочинів (договорів), укладених боржником; стягнення заробітної плати; поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника, за винятком спорів, пов'язаних із визначенням та сплатою (стягненням) грошових зобов'язань (податкового боргу), визначених відповідно до Податкового кодексу України, а також справ у спорах про визнання недійсними правочинів (договорів), якщо з відповідним позовом звертається на виконання своїх повноважень контролюючий орган, визначений Податковим кодексом України;

8) справи за заявами про затвердження планів санації боржника до порушення справи про банкрутство.

Досить складним є питання чіткого розмежування корпоративних і трудових відносин, оскільки правовідносини, що виникають між одноособовим виконавчим органом та господарським товариством, регулюються нормами трудового права і нормами цивільного та господарського права. Відповідно у господарських судів та загальних судів складалася неоднакова практика щодо підвідомчості цієї категорії справ, незважаючи на роз'яснення Вищого господарського суду України.

Вирішуючи питання про те, чи є трудовим спір, який виник між вказаними особами, необхідно керуватися положеннями гл. XV «Індивідуальні трудові спори» Кодексу законів про працю України. У зв'язку з цим спори, пов'язані з оскарженням членами виконавчих органів товариства, а також тими членами наглядової ради товариства, які уклали

з товариствами трудові договори, рішень відповідних органів товариства про звільнення (усунення, відсторонення, відкликання) їх з посади, розглядаються в порядку позовного провадження загальними судами як трудові спори. Зважаючи на це, відповідна посадова особа товариства, навіть якщо вона є учасником (акціонером) господарського товариства, звертається до суду за захистом своїх трудових, а не корпоративних прав.

Підвідомчий господарським судам спір може бути переданий сторонами на розгляд третейським судом (арбітражем), крім спорів про визнання недійсними актів, а також спорів, що виникають при укладенні, зміні, розірванні й виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб (ст. 12 ГПК України).

За правилами господарського судочинства мають розглядатися справи у спорах про відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, в тому числі за позовами спеціально уповноважених державних органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Розгляд господарськими судами скарг у порядку ст. 121-2 ГПК є однією з форм судового контролю щодо виконання рішень, ухвал, постанов, а виконання рішення, ухвали, постанови господарського суду є невід'ємною частиною судового процесу. Отже, зазначені скарги щодо виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів підлягають розгляду господарським судом, який розглянув відповідну справу в першій інстанції, тобто тим господарським судом, що видав виконавчий документ (наказ чи ухвалу), незалежно від того, якою саме особою подано скаргу. Розгляд таких скарг здійснюється господарськими судами за правилами ГПК.

Не підлягають розгляду господарським судом справи у спорах, пов'язаних зі здійсненням владних повноважень:

- Фондом соціального захисту інвалідів та його відділенням у зв'язку із застосуванням адміністративно-господарських санкцій, передбачених ст. 20 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»;

- Пенсійним фондом України та його органами у прийнятті рішень про стягнення простроченої заборгованості зі страхових внесків до названого Фонду;

– виконавчими дирекціями фондів соціального страхування, їх робочими органами у відносинах, пов'язаних зі здійсненням керівництва та управління окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, проведенням збору та акумуляції страхових внесків, контролю за використанням коштів, забезпеченням фінансування виплат за загальнообов'язковим державним страхуванням та здійсненням інших функцій згідно із затвердженими статутами;

– Державною інспекцією з контролю за цінами та її територіальними органами у прийнятті рішень про застосування санкцій за порушення державної дисципліни цін.

Водночас господарськими судами розглядаються на загальних підставах справи у спорах за участю названих органів, якщо такі спори виникають із цивільних чи господарських правовідносин, в яких ці органи виступають на рівних засадах з іншими учасниками відповідних відносин (наприклад, у зв'язку з виконанням цивільно-правових чи господарсько-правових договорів, відшкодуванням матеріальної або моральної шкоди, із зобов'язань у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави тощо).

До компетенції господарських судів не відноситься розгляд справ у спорах:

а) про оскарження рішень (нормативно-правових актів чи актів індивідуальної дії), ухвалених суб'єктом владних повноважень, яким останній зобов'язує суб'єкта господарювання вчинити певні дії, утриматися від вчинення певних дій або нести відповідальність;

б) про оскарження суб'єктом господарювання дій (бездіяльності) органу державної влади, органу місцевого самоврядування, іншого суб'єкта владних повноважень, їхньої посадової чи службової особи, що впливають із наданих їм владних управлінських функцій, якщо ці дії (бездіяльність) не пов'язані з відносинами, врегульованими господарським договором;

в) між суб'єктами владних повноважень із приводу їхньої компетенції у сфері управління;

г) із приводу укладання та виконання адміністративних договорів;

д) за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, установлених законом.

Інші справи за участю господарюючих суб'єктів та суб'єктів владних повноважень, які не мають ознак справ адміністративної юрисдикції, повинні розглядатися господарськими судами на загальних підставах. До таких справ належать усі справи у спорах про право, що виникають з відносин, врегульованих Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, іншими актами господарського й цивільного законодавства.

§ 4. Підсудність справ господарським судам: поняття і види

Підсудність – розмежування компетенції щодо розгляду справ між окремими господарськими судами (ст. 13, 15, 16 ГПК).

Якщо за допомогою підвідомчості розмежовуються повноваження щодо вирішення юридичних справ між різними юрисдикційними органами, підсудність розмежовує компетенцію щодо розгляду підвідомчих спорів між різними господарськими судами за окремими ланками й територією. Прийнято розрізняти підсудність **предметну** (родову, інстанційну) і **територіальну** (просторову, місцеву), тобто підсудність справ визначається за предметними й територіальними ознаками.

Предметною вважається підсудність справ господарським судам, що належать до різних ланок системи господарських судів. Предметна підсудність слугує критерієм розмежування судової компетенції по вертикалі. Визначити предметну підсудність конкретної справи – встановити, суд якої з ланок системи господарських судів має вирішувати даний спір як суд першої інстанції.

Згідно зі ст. 13 ГПК місцеві господарські суди розглядають по першій інстанції всі справи, підвідомчі господарським судам.

Територіальною іменується підсудність справ суду залежно від території, на яку поширюється юрисдикція даного господарського суду. Визначити територіальну підсудність – установити, в якому конкретному господарському суді має бути розглянуто й вирішено певну цивільну справу.

Господарське процесуальне законодавство розрізняє кілька видів територіальної підсудності залежно від місця

знаходження сторін, характеру спірної вимоги, наявності зв'язку між справами. Такими видами підсудності є: загальна територіальна підсудність, альтернативна (за вибором позивача), виключна й підсудність за зв'язком справ.

Загальна підсудність визначається місцезнаходженням відповідача. Місцезнаходження юридичної особи або фізичної особи – підприємця визначається на підставі відомостей, внесених до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців (ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»¹). Так, згідно зі ст. 15 ГПК справи у спорах, що виникають при укладенні, зміні та розірванні господарських договорів, справи у спорах про визнання договорів недійсними розглядаються господарським судом за місцезнаходженням сторони, зобов'язаної за договором здійснювати на користь іншої сторони певні дії, як-то: передати майно, виконати роботу, надати послуги, сплатити гроші тощо.

Справи у спорах, що виникають під час виконання господарських договорів і з інших підстав, а також справи про визнання недійсними актів розглядаються господарським судом за місцезнаходженням відповідача.

Якщо юридичну особу представляє уповноважений нею відособлений підрозділ, територіальна підсудність спору визначається з урахуванням частин 1–3 ст. 15 ГПК залежно від місцезнаходження відособленого підрозділу. Оскільки відособлений підрозділ юридичної особи діє у межах наданих йому повноважень, то подання позову за місцем знаходження цього підрозділу правомірне лише тоді, коли спір випливає саме з його діяльності.

Місце розгляду справи з господарського спору, в якому однією зі сторін є апеляційний господарський суд, господарський суд Автономної Республіки Крим, господарський суд області, міст Києва та Севастополя, визначає Вищий господарський суд. Справи про банкрутство розглядаються господарським судом за місцезнаходженням боржника.

Альтернативною вважається підсудність, згідно з правилами якої справа може розглядатися одним із декількох

¹ Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : закон України від 15.05.2003 № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.

зазначених у законі судів. Це пільгова для позивача підсудність. Вона дозволяє йому вибрати один із двох або декількох судів. Відповідно до ч. 3 ст. 15 ГПК справи у спорах за участю кількох відповідачів розглядаються господарським судом за місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача. справи у спорах за участю боржника й стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса розглядаються господарським судом за місцезнаходженням відповідача або за місцем виконання виконавчого напису нотаріуса за вибором позивача.

Виключною є підсудність, що допускає розгляд певних категорій справ лише судами, точно зазначеними в законі.

Віднесені до підсудності господарського суду справи у спорах, що виникають із договору перевезення, в яких одним із відповідачів є орган транспорту, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням цього органу.

Справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, розглядаються судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно, або порту реєстрації судна.

Справи у спорах про право власності на майно або про вилучення майна з чужого незаконного володіння чи про усунення перешкод у користуванні майном розглядаються господарським судом за місцезнаходженням майна. Місцезнаходження майна має бути підтверджено документально. У разі неможливості подання позивачем такого підтвердження підсудність справи визначається на загальних підставах, тобто відповідно до ст. 15 ГПК.

Справи у спорах про порушення майнових прав інтелектуальної власності розглядаються господарським судом за місцем вчинення порушення.

Справи у спорах, в яких відповідачем є вищий або центральний орган виконавчої влади, Національний банк України, Рахункова палата, Верховна Рада Автономної Республіки Крим або Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради або обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, а також справи, матеріали яких містять державну таємницю, розглядаються господарським судом міста Києва.

Справи у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарського товариства, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням господарського товариства згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Справи у спорах щодо обліку прав на цінні папери розглядаються господарським судом за місцезнаходженням емітента.

Справи у спорах, передбачених п. 6 ч. 1 ст. 12 ГПК, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням об'єктів земельних відносин або основної їх частини, за винятком справ, передбачених ч. 4 ст. 16 ГПК.

Як особливий вид територіальної підсудності, прямо не передбачений у ГПК, можна виділити **підсудність за зв'язком справ**. Дана підсудність допустима, наприклад, у разі вступу у справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору. За змістом ст. 26 ГПК позови третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, підсудні суду, що вирішує справу, в яку вступає третя особа.

Наслідки недотримання правил підсудності. Згідно зі ст. 17 ГПК, якщо справа не підсудна даному господарському суду, матеріали справи надсилаються господарським судом за встановленою підсудністю не пізніше п'яти днів із дня надходження позовної заяви або постановлення ухвали про передачу справи.

Ухвалу про передачу справи за підсудністю може бути оскаржено.

Справа, прийнята господарським судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, має бути ним розглянута по суті й у тому випадку, коли у процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому господарському суду.

Якщо після відводу суддів неможливо розглянути справу в господарському суді, до підсудності якого відноситься справа, то така справа передається до господарського суду, найбільш територіально наближеного до цього господарського суду.

У випадку вирішення справи господарським судом із порушенням правил підсудності рішення підлягає скасуванню відповідно до пп. 6, 7 ч. 3 ст. 104 та пп. 6, 7 ч. 2 ст. 111-10 ГПК.

Питання для самоконтролю

1. У чому сутність інституту підвідомчості?
2. Які види підвідомчості існують в теорії господарського процесу?
3. У чому полягає різниця між підвідомчістю та підсудністю?
4. Які види підсудності передбачено господарським процесуальним законодавством?
5. Яке значення мають інститути підвідомчості та підсудності?

УЧАСНИКИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

§ 1. ПОНЯТТЯ ІНСТИТУТУ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Учасники господарського процесу – це суб'єкти господарських процесуальних відносин, чиї дії можуть сприяти правильному та швидкому вирішенню спору, захисту прав і охоронюваних законом інтересів сторін спору.

Всіх учасників господарського процесу прийнято поділяти на дві основні групи:

- **особи, які беруть участь у справі** (відповідно до ГПК – особи, які беруть участь у судовому процесі). Зазначені учасники в різній мірі зацікавлені в результаті конкретної справи. До цієї групи суб'єктів належать сторони, треті особи, представники сторін і третіх осіб, прокурор;

- **інші учасники процесу** (особи, які вступають до судового процесу з метою сприяння його нормальному ходу й ухваленню обґрунтованого рішення під час здійснення ними професійної діяльності – експерти, перекладачі – або за наявності у них даних, що мають значення для правильного вирішення справи, – посадові особи та інші працівники підприємств, організацій, установ, державних та інших органів).

Особи, які беруть участь у справі, мають юридичний інтерес у справі і з огляду на це наділені правом впливати на рух господарського процесу. Їхній інтерес до процесу може бути спрямований на захист своїх прав чи охоронюваних законом інтересів або ж на захист прав й охоронюваних законом інтересів інших осіб у передбачених законом випадках. За цією ознакою розрізняють матеріально-правовий інтерес та інтерес суспільний (державний, службовий, функціональний).

Загальна підстава участі в господарському процесі для всіх осіб, які беруть участь у справі, – наявність господарської процесуальної правосуб'єктності.

Для успішного здійснення своїх функцій особи, які беруть участь у справі, наділяються широким колом процесуальних прав. Норми господарського процесуального права чітко встановлюють правові гарантії та правове становище

кожного з учасників господарського процесу, їхні процесуальні обов'язки. Склад учасників обумовлений завданнями господарського судочинства.

§ 2. СТОРОНИ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Сторонами в господарському процесі є позивач і відповідач (ст. 21 ГПК).

Позивачами є підприємства та організації, які пред'явили позов або в інтересах яких пред'явлено позов про захист невизнаного, порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу. **Відповідачами** є підприємства та організації, яким пред'явлено позовну вимогу.

Сторонами в судовому процесі можуть бути підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи та в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності. У період роботи ліквідаційної комісії підприємство, що ліквідується, не позбавляється статусу юридичної особи. Одночасно ліквідаційна комісія не є юридичною особою (п. 21 Роз'яснення від 12.09.1996 № 02-5/334 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних зі створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств»¹).

До того ж господарському суду підвідомчі справи за участю утворень, які не є юридичними особами. Коло повноважень відокремленого підрозділу юридичної особи стосовно здійснення в господарському суді повноваження сторони у справі від імені цієї особи визначається установчими документами останньої, положенням про відособлений підрозділ, яке затверджено юридичною особою, або довіреністю, виданою нею ж у встановленому порядку керівникові цього підрозділу. При цьому слід мати на увазі, що стороною у справі є юридична особа, від імені якої діє відособлений підрозділ, і рішення приймається саме стосовно підприємства

¹ Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних зі створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств : роз'яснення Вищ. арбітраж. суду України від 12.09.1996 № 02-5/334 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_334800-96.

чи організації – юридичної особи, але в особі її відокремленого підрозділу, наприклад:

«Стягнути з підприємства «А», в особі його відокремленого підрозділу – філії «№ 1», на користь організації «Б», в особі її філії «№ 2», ось таку суму».

Якщо відокремлений підрозділ уповноважений звертатися до господарського суду з позовом від імені юридичної особи, то таке ж право має прокурор за місцезнаходженням цього підрозділу.

Саме лише зазначення в установчих документах чи положенні про наявність у відокремленого підрозділу права представляти юридичну особу в суді (господарському суді) не свідчить про надання такому підрозділові відповідних повноважень та визначення їх кола.

У разі, коли позов подано за місцем знаходження відокремленого підрозділу відповідача й судом з'ясовано відсутність у такого підрозділу повноважень щодо представництва юридичної особи, справа згідно з ч. 1 ст. 17 ГПК підлягає передачі за відповідною територіальною підсудністю за місцезнаходженням юридичної особи. А якщо в межах територіальної підсудності даного господарського суду знаходиться інший відокремлений підрозділ відповідача, уповноважений представляти останнього в господарському суді, то суд залучає такий підрозділ до участі у справі на підставі та в порядку, передбачених ч. 1 ст. 24 ГПК¹.

Господарське процесуальне законодавство поняття сторони пов'язує, насамперед, із поняттям суб'єктів матеріальних правовідносин. Тільки сторони розпоряджаються спірним матеріальним правом, належною стороною визнається та, якій належить право вимоги, або той, хто має відповідати за позовом, тобто має обов'язок за господарським чи цивільним законодавством.

Водночас у разі порушення провадження у справі не завжди можна бути впевненим у тому, що суб'єктивне право, про захист якого просить позивач, належить йому, і що

¹ Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 18 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 1. – Ст. 27. – Із наступ. змін.

воно насправді порушено або оспорювано особою, яка відповідає за позовом, що повинна відповідати саме та особа, яку позивач просить залучити як відповідача. Фактичні обставини судом встановлюються вже у стадії судового розгляду. Тому сторони – це дійсні або передбачувані суб'єкти спірних матеріальних правовідносин.

Наступна ознака сторін: вони мають у справі юридичну зацікавленість (матеріально-правову та процесуально-правову). Так, позивач зацікавлений в отриманні матеріального блага й ухвалення судового рішення на його користь, яке можна примусово виконати. Інтерес відповідача полягає в тому, щоб суд підтвердив у нього відсутність будь-яких обов'язків перед позивачем і виніс рішення про відмову в позові.

Оскільки справа ведеться в інтересах сторін, саме вони несуть судові витрати у справі, якщо не звільнені від них законом або судом.

І, нарешті, останньою ознакою сторін є те, що матеріально-правові та процесуальні наслідки судового рішення, яке набуло чинності, у повному обсязі поширюються на права та обов'язки сторін.

Таким чином, сторони в господарському процесі – дійсні або передбачувані учасники матеріальних правовідносин, які мають у справі юридичну зацікавленість, несуть судові витрати у справі та на яких поширюється чинність судового рішення.

Позивач – це передбачуваний суб'єкт спірного суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу, який особисто порушив у суді справу чи вступив у процес, розпочатий на захист його прав та інтересів іншою уповноваженою на те законом особою.

Відповідачем є особа, яка залучається судом до відповіді за вказівкою позивача або за своєю ініціативою у зв'язку з припущенням про те, що вона не виконує покладений на неї обов'язок, порушуючи тим суб'єктивне право позивача.

Для того, щоб сторони могли успішно захищати в господарському процесі свої права та охоронювані законом інтереси, вони наділяються процесуальними правами й несуть процесуальні обов'язки.

Згідно зі ст. 22 ГПК сторони наділені рівними процесуальними правами. Сторони мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії, брати

участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, заявляти клопотання, давати усні та письмові пояснення господарському суду, наводити свої доводи й міркування з усіх виникаючих у ході судового процесу питань, заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників судового процесу, оскаржувати судові рішення господарського суду в установленому ГПК порядку, а також користуватися іншими процесуальними правами, наданими їм ГПК.

Сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав й охоронюваних законом інтересів іншої сторони, вживати заходів до всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи.

Позивач має право до прийняття рішення у справі збільшити розмір позовних вимог, відмовитись від позову або зменшити розмір позовних вимог. До початку розгляду господарським судом справи по суті позивач має право змінити предмет або підставу позову шляхом подання письмової заяви.

Відповідач має право визнати позов повністю або частково, а також має право до початку розгляду господарським судом справи по суті подати зустрічний позов. Господарський суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем, якщо ці дії суперечать законодавству або порушують чиї-небудь права й охоронювані законом інтереси.

Сторони можуть закінчити справу мировою угодою на будь-якій стадії процесу.

Господарське процесуальне законодавство не містить визначення мирової угоди. Умови мирової угоди сторін викладаються в адресованих суду й підписаних сторонами письмових заявах, які долучаються до справи. Ці заяви підписуються відповідно позивачем, відповідачем чи обома сторонами. До прийняття відмови позивача від позову або до затвердження мирової угоди сторін господарський суд роз'яснює сторонам наслідки відповідних процесуальних дій, перевіряє, чи є повноваження на вчинення цих дій у представників сторін.

Мирова угода може стосуватися лише прав і обов'язків сторін щодо предмета позову. Про прийняття відмови позивача від позову або про затвердження мирової угоди сторін

господарський суд виносить ухвалу, якою одночасно припиняє провадження у справі. У разі визнання відповідачем позову господарський суд приймає рішення про задоволення позову за умови, що дії відповідача не суперечать законодавству або не порушують права й охоронювані законом інтереси інших осіб. Умови мирової угоди мають бути чітко визначені в резолютивній частині ухвали суду з метою можливості їх примусового виконання.

§ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНА СПІВУЧАСТЬ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ. ПРАВОНАСТУПНИЦТВО. ЗАМІНА НЕНАЛЕЖНОГО ВІДПОВІДАЧА

Позов може бути пред'явлено кількома позивачами або до кількох відповідачів. Кожен із позивачів або відповідачів відносно іншої сторони виступає в судовому процесі самостійно (ст. 23 ГПК). Усі правила про види співучасті та її класифікацію (активна, пасивна й змішана, факультативна й обов'язкова), вироблені в цивільному процесуальному праві, цілком можна застосовувати й до господарського процесу.

Співучасники іменуються або співпозивачами (якщо вони виступають на стороні позивача), або співвідповідачами (на стороні відповідача). Вони наділяються рівними процесуальними правами та несуть однакові процесуальні обов'язки, закріплені у ст. 22 й інших статтях ГПК.

Інститут процесуальної співучасті виникає як наслідок існування множинності осіб у матеріальних правовідносинах на стороні боржника чи кредитора. Це може бути пов'язано із солідарною відповідальністю осіб у зобов'язанні. Загальними підставами співучасті є такі:

- 1) предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів;
- 2) права та обов'язки кількох позивачів або відповідачів виникли з однієї підстави;
- 3) предметом спору є однорідні права й обов'язки.

Процесуальна співучасть на стороні боржника може, наприклад, виникнути з таких вимог цивільного законодавства:

– згідно зі ст. 124 ЦК у разі недостатності у повного товариства майна для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі учасники повного товариства солідарно відповідають

за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, на яке може бути звернено стягнення;

– згідно зі ст. 140 ЦК учасники товариства з обмеженою відповідальністю, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями в межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників;

– згідно зі ст. 151 ЦК учасники товариства з додатковою відповідальністю солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який встановлюється статутом товариства і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним учасником вкладу;

– згідно зі ст. 232 ЦК довіритель має право вимагати від свого представника та другої сторони солідарного відшкодування збитків та моральної шкоди, що завдані йому у зв'язку з вчиненням правочину внаслідок зловмисної домовленості між ними;

– згідно зі ст. 554 ЦК у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлено договором поруки;

– згідно зі ст. 1123 ЦК за договором комерційної концесії за вимогами, що пред'являються до користувача як виробника продукції (товарів) правоволодільця, правоволоділець відповідає солідарно з користувачем;

– згідно зі ст. 1141 ЦК з моменту припинення договору простого товариства його учасники несуть солідарну відповідальність за невиконаними спільними зобов'язаннями щодо третіх осіб;

– згідно зі ст. 1190 ЦК особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим.

Слід відрізняти подання позову до кількох відповідачів, які солідарно відповідають за зобов'язанням, коли до всіх відповідачів пред'являється одна вимога, від об'єднання позовів, коли до кожного з відповідачів пред'являється самостійна вимога.

Процесуальна співучасть на стороні позивача є можливою у таких випадках:

- згідно зі ст. 365 ЦК право особи на частку у спільному майні може бути припинено за рішенням суду на підставі позову інших співвласників;

- згідно зі ст. 1135 ЦК учасник, який вчинив від імені всіх учасників правочин, щодо якого його право на ведення спільних справ учасників було обмежене, або вчинив в інтересах усіх учасників правочин від свого імені, може вимагати відшкодування здійснених ним за свій рахунок витрат, якщо вчинення цього правочину було необхідним в інтересах усіх учасників. Учасники, яким внаслідок таких правочинів було завдано збитків, мають право вимагати їх відшкодування.

ГПК встановлює процесуальну самостійність кожного з процесуальних співучасників, тобто кожен із них самостійно й незалежно від інших співучасників реалізує процесуальні права й несе обов'язки. Водночас співучасники мають право доручити ведення справи одному зі співучасників. Таке доручення може бути реалізоване призначенням спільного представника для ведення справи в суді через видачу йому відповідної довіреності.

Від процесуальної співучасті слід відрізнити подання позову прокурором в інтересах держави чи однією особою в інтересах іншої особи. Прокурор, який звертається до суду з позовом в інтересах держави, чи особа, яка подає позов в інтересах іншої особи, не мають власного матеріально-правового інтересу, а тому не можуть вважатися процесуальними співучасниками з позивачем.

Процесуальне правонаступництво. У разі смерті або оголошення фізичної особи померлою, припинення діяльності суб'єкта господарювання шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення), заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, господарський суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії судового процесу.

Усі дії, вчинені у процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього в такій же мірі, в якій вони були б обов'язковими для особи, яку він замінив (ст. 25 ГПК).

Оскільки правонаступництво можливе на будь-якій стадії процесу, правонаступник також має право звернутися до

господарського суду із заявою про перегляд рішення за нововиявленими обставинами.

Правонаступництво ґрунтується на юридичних фактах цивільного права та відображає взаємозв'язок матеріального й господарського процесуального прав. Можливість процесуального правонаступництва визначається можливістю правонаступництва в матеріальному праві. Універсальне (повне) правонаступництво має місце в тих випадках, коли перехід прав та обов'язків однієї юридичної особи іншій відбувається в результаті реорганізації. Сингулярне (неповне) правонаступництво має місце, коли, наприклад, сторона переуступає право вимоги або здійснює переведення боргу, або приймає борг іншої особи на себе.

Процесуальне правонаступництво підпорядковується певним правилам, порядок його здійснення регулюється законом. Правонаступництво можливе на будь-якій стадії господарського процесу. Про здійснену заміну учасника судового процесу обов'язково зазначається в описовій частині рішення суду, ухваленного по суті справи, навіть якщо раніше про це вже йшлося у відповідній ухвалі.

Процесуальне правонаступництво фізичних осіб має свої особливості. Стосовно фізичних осіб – підприємців та учасників корпоративних відносин, котрі є сторонами у справах або третіми особами, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, таке правонаступництво можливе за одночасної наявності двох умов: по-перше, коли відповідні правонаступники мають аналогічний правовий статус (зокрема фізичних осіб – підприємців чи учасників корпоративних відносин), і, по-друге, існування даного статусу на момент вирішення господарським судом питання про процесуальне правонаступництво, сама лише можливість виникнення процесуального правонаступництва в майбутньому (наприклад, через передбачуване успадкування майна та виникнення в іншої особи у зв'язку з цим корпоративних прав) не може братися господарським судом до уваги.

У разі відсутності відповідних умов для вибуття фізичної особи зі спірних правовідносин провадження у справі підлягає припиненню на підставі п. 6 ч. 1 ст. 80 ГПК, а не п. 1. Що ж до громадян – третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, то для їх процесуального правонаступництва додержання згаданих умов не є обов'язковим.

Для допуску у справу правонаступника необхідно пред'явити суду докази правонаступництва, тобто докази, що свідчать про правонаступництво в матеріальних правовідносинах. Відновлюючи провадження у справі, суд виносить ухвалу.

На період до вступу у справу правонаступника в разі смерті громадянина – підприємця господарський суд зобов'язаний зупинити провадження у справі, а під час реорганізації юридичної особи вирішення питання про припинення провадження у справі залежить від розсуду господарського суду.

Коли правонаступництво в матеріальному праві настає стосовно декількох осіб, то вступ кожного з них у процес залежить від волі кожного з тих, кого суд зобов'язаний сповістити про процес.

Заміна неналежного відповідача. Залучення до участі у справі іншого відповідача.

Під час підготовки справи до розгляду або під час розгляду справи може виявитися, що позов подано до тієї особи, яка не повинна відповідати за позовом, тобто відповідач є неналежним. **Неналежним відповідачем** у справі є особа, яка за нормами матеріального права не має обов'язку перед позивачем.

Якщо суд під час підготовки справи до розгляду встановить, що подано позов до неналежного відповідача, провадження у справі не припиняється. У цьому випадку суддя на підставі ст. 65 ГПК у порядку підготовки справи до розгляду вирішує питання про залучення до участі у справі іншого відповідача та про виключення чи заміну неналежного відповідача.

Про залучення іншого відповідача або заміну неналежного відповідача виноситься ухвала, і розгляд справи починається заново. При цьому всі дії, скоєні в процесі неналежною стороною, не мають жодних правових наслідків для належної сторони. У цьому полягає відмінність інституту заміни неналежної сторони від процесуального правонаступництва. Заміна неналежного відповідача може мати місце тільки під час розгляду справи в суді першої інстанції.

Інститут заміни неналежного відповідача в господарському процесі має важливе практичне значення, оскільки дозволяє розглянути справу й вирішити її по суті з найменшою

витратою процесуальних засобів, а також скоротити час проведення процесу.

Господарський суд також має право з власної ініціативи залучити до участі у справі іншого відповідача (відповідачів) без згоди позивача. Вищий господарський суд України в п. 8 Листа від 14.08.2007 № 01-8/675 «Про деякі питання практики застосування норм Господарського процесуального кодексу України, порушені у доповідних записках про роботу господарських судів у першому півріччі 2007 року» зазначив, що відповідно до ч. 1 ст. 24 ГПК господарський суд за наявністю достатніх підстав має право до прийняття рішення залучити за клопотанням сторони або за своєю ініціативою до участі у справі іншого відповідача¹.

Згода позивача чи інших учасників процесу на таке залучення, здійснене за ініціативою господарського суду, не потрібна, а тому й за відсутності такої згоди господарський суд вправі продовжити розгляд справи по суті. Згода позивача є необхідною лише для заміни первісного відповідача належним відповідачем (ч. 3 ст. 24 ГПК). Залучення до участі у справі іншого відповідача можливе лише до прийняття рішення.

Заміна позивача або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, нормами ГПК не допускається. Якщо під час розгляду справи буде встановлено, що позов подано неналежним позивачем, суд повинен ухвалити рішення про відмову в позові. Матеріальним законом може бути визначено коло осіб, які мають право звертатися до суду, тобто належних позивачів, наприклад:

– згідно зі ст. 110 ЦК вимога про ліквідацію юридичної особи на підставах, зазначених у п. 2 ч. 1 цієї статті (якщо судом визнання недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, установлених законом), може бути пред'явлена до суду органом, що здійснює державну реєстрацію, а також учасником юридичної особи;

¹ Про деякі питання практики застосування норм Господарського процесуального кодексу України, порушені у доповідних записках про роботу господарських судів у першому півріччі 2007 року : лист Вищ. госп. суду України від 14.08.2007 № 01-8/675 // Бізнес: законодавство та практика. – 2007. – № 16. – Ст. 20.

– згідно зі ст. 112 ЦК у разі відмови ліквідаційної комісії у задоволенні вимог кредитора або ухилення від їх розгляду кредитор має право до затвердження ліквідаційного балансу юридичної особи звернутися до суду із позовом до ліквідаційної комісії;

– згідно зі ст. 213 ЦК на вимогу однієї чи обох сторін правочину суд може постановити рішення про тлумачення змісту правочину.

Основною відмінністю заміни сторони її правонаступником від заміни неналежного відповідача є така:

– підстава для заміни особи її правонаступником виникла під час судочинства, тоді як підстава залучення належного відповідача існувала до порушення провадження у справі;

– права та обов'язки правонаступнику сторони переходять від особи, яка вибула з процесу. В разі заміни неналежного відповідача належний є незалежним у своєму процесуальному становищі.

§ 4. ТРЕТІ ОСОБИ В ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Інститут третіх осіб у господарському процесі породжується багатосуб'єктністю матеріальних правовідносин і необхідністю участі у справі різних суб'єктів із метою захисту їхніх прав і законних інтересів.

Дві організації сперечаються про право власності на об'єкт нерухомості, а у справу бажає вступити інша організація або держава в особі відповідного органу з управління державним майном, заявляючи про належність даного об'єкта не позивачу і не відповідачу. Процесуальною формою такої участі буде вступ у процес цієї організації або цього органу як третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору.

В іншому випадку позов може бути пред'явлений замовником до підрядника про стягнення збитків, завданих неякісним виконанням робіт за договором з вини субпідрядника, що виконував даний вид робіт. Такий субпідрядник вправі брати участь у господарському процесі як третя особа, не заявляючи самостійних вимог на предмет спору, на стороні відповідача з метою захисту від майбутнього регресного позову.

Треті особи – це суб'єкти цивільного процесу, які вступають або залучаються до участі у вже розпочатій сторонами справі для захисту своїх суб'єктивних прав або охоронюваних законом інтересів і мають юридичну зацікавленість, яка не співпадає з інтересами сторін. У господарському процесі беруть участь два види третіх осіб: які заявляють самостійні вимоги на предмет спору і які не заявляють таких вимог.

Особа може вважати, що саме їй належить право на предмет спору. З метою захисту свого права така особа може звернутися до господарського суду, який розглядає справу, із заявою про її вступ у справу третьою особою із самостійною вимогою на предмет спору. Згідно зі ст. 26 ГПК треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, можуть вступати у справу, пред'явивши позов до однієї або двох сторін. Якщо позов буде подано до обох сторін, то вони виступатимуть у процесі співвідповідачами. Вступ цієї особи у справу можливий на будь-якій стадії провадження у справі в місцевому господарському суді, але до прийняття ним рішення. Треті особи із самостійними вимогами вступають у господарський процес лише з власної ініціативи. Господарський суд лише може сповістити зацікавлену особу про процес. Кількість третіх осіб із самостійними вимогами на предмет спору законом не обмежена і залежить від числа осіб, які претендують на предмет спору. Про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи у справу вноситься ухвала.

Вступ у справу третьої особи, яка має самостійні вимоги на предмет спору, можливий тільки на підставі її позовної заяви, що повинна відповідати вимогам ст. 54–57 ГПК, а не за клопотанням сторін, прокурора чи з ініціативи господарського суду (ст. 26 ГПК). Критерієм допуску третіх осіб із самостійними вимогами в господарський процес є правовий зв'язок зі спірними матеріальними правовідносинами із предметом спору. Предметом спору може бути майно або майнові права, із приводу яких ведеться спір між позивачем і відповідачем, наприклад речі, грошові кошти, авторське право і т. ін.

Питання про прийняття такої заяви, відмову в її прийнятті або про її повернення вирішується на загальних підставах згідно зі ст. 61–63 ГПК. У разі прийняття зазначеної заяви

розгляд справи, а значить і перебіг строку вирішення спору починається спочатку – від дати винесення відповідної ухвали.

Господарський суд вправі відмовити зацікавленій особі в її вступі у вже розпочатий господарський процес третьою особою, якщо визнає, що її вимога не спрямована на предмет спору.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, користуються всіма правами й несуть усі обов'язки позивача. Після вступу у справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, розгляд справи починається заново.

Згідно з ч. 3 ст. 26 ГПК треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, користуються всіма правами й несуть усі обов'язки позивача. Маються на увазі права, передбачені ст. 22 ГПК, а також установлені іншими статтями ГПК, зокрема і право відводу. Однак слід зазначити, що права третьої особи із самостійними вимогами, передбачені ст. 22 ГПК щодо зміни підстав і предмета позову, збільшення (зменшення) розміру позовних вимог, відмови від позову і ст. 78 ГПК щодо укладення мирової угоди, поширюються лише на позов, пред'явлений самою третьою особою, але не на позов, що первісно пред'явлений позивачем.

Якщо особа не вступила у процес як третя особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, за нею зберігається право на пред'явлення позову в окремому процесі, в якому вона буде займати становище позивача.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, можуть вступати у справу на стороні позивача або відповідача до прийняття рішення господарським судом, якщо рішення з господарського спору може вплинути на їхні права чи обов'язки відносно однієї зі сторін. Вони можуть бути залучені до участі у справі також за клопотанням сторін, прокурора або з ініціативи господарського суду (ст. 27 ГПК). Третіх осіб без самостійних вимог на предмет спору характеризує більш опосередкований зв'язок із позивачем або відповідачем.

Відповідно до ст. 27 ГПК третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, може бути залучена до участі у справі за її заявою, а також за клопотанням сторін, прокурора. На підставах, зазначених у другому реченні ч. 1 згаданої статті, господарський суд залучає певну особу

до участі у справі як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, й за відсутності згаданих заяви чи клопотання. У будь-якому разі судом виноситься з даного питання ухвала з обов'язковим зазначенням у ній, на стороні кого (позивача чи відповідача) залучається ця третя особа.

У заяві про вступ або залучення третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, повинно бути зазначено:

а) на стороні позивача чи відповідача братиме участь третя особа;

б) підстави вступу або залучення, які полягають у тому, які правовідносини існують у третьої особи з однією зі сторін та яким чином рішення суду вплине на ці правовідносини.

Питання про допущення або залучення третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, до участі у справі вирішується ухвалою суду про прийняття позовної заяви до розгляду (із зазначенням про це в ухвалі про порушення провадження у справі) або під час розгляду справи, але до прийняття господарським судом рішення, з урахуванням того, чи є в цієї особи юридичний інтерес у даній справі. Саме лише зазначення в позовній заяві та/або у вступній частині судового рішення певного підприємства чи організації як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, без вирішення судом питання щодо її допущення або залучення до участі у справі не надає їй відповідного процесуального статусу.

Критерій для вирішення питання, на чий стороні повинна виступати третя особа, міститься у ст. 27 ГПК, в якій зазначено, що третя особа вправі вступити або залучається до участі у справі, якщо рішення з господарського спору може вплинути на її права чи обов'язки відносно однієї зі сторін. Якщо рішення господарського суду впливає на права та обов'язки третьої особи стосовно відповідача, то на його стороні третя особа й бере участь у господарському процесі. Якщо рішення господарського суду вплине на права й обов'язки третьої особи стосовно позивача, тоді вона бере участь на стороні позивача.

Залучені або ті, котрі вступили у справу за своєю ініціативою, треті особи, які не заявляють самостійних вимог, мають певні ознаки:

а) не заявляють позовних вимог;

б) вступають у процес на стороні позивача або відповідача з огляду на матеріально-правовий зв'язок із тією особою, на стороні якої третя особа виступає. Суд має з'ясувати, чи буде у зв'язку з прийняттям судового рішення у даній справі наділено таку особу новими правами чи покладено на неї нові обов'язки, або змінено її наявні права та/чи обов'язки, або позбавлено певних прав та/чи обов'язків у майбутньому;

в) захищають власні інтереси, оскільки рішення у справі може вплинути на їхні права та обов'язки, встановлені актами цивільного або господарського законодавства.

Необхідність участі третіх осіб без самостійних вимог у господарському процесі, пов'язана із захистом їхніх матеріальних прав і законних інтересів, може бути викликана різними фактичними обставинами. Наприклад, необхідність захисту від можливої майбутньої регресної вимоги. Прикладами участі третіх осіб без самостійних вимог у процесі є забезпечення права регресу однієї зі сторін до третьої особи. Згідно зі ст. 660 ЦК, якщо третя особа на підставах, що виникли до продажу товару, пред'явить до покупця позов про витребування товару, покупець повинен повідомити про це продавця та подати клопотання про залучення його до участі у справі. Продавець повинен вступити у справу на стороні покупця. Якщо покупець не повідомив продавця про пред'явлення третьою особою позову про витребування товару та не подав клопотання про залучення продавця до участі у справі, продавець не відповідає перед покупцем, якщо доведе, що, взявши участь у справі, він міг би відвернути відібрання проданого товару в покупця.

Нормами матеріального права також може бути встановлено право особи вступити у справу як третя особа без самостійних вимог на предмет спору. Так, відповідно до ст. 61 Закону України «Про захист економічної конкуренції» суд за запитом Антимонопольного комітету України повідомляє Антимонопольний комітет України про судові справи, що вирішуються на підставі законодавства про захист економічної конкуренції¹. Антимонопольний комітет України та його

¹ Про захист економічної конкуренції : закон України від 11.01.2001 № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

територіальні відділення мають право вступити у справу як треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, якщо рішення може вплинути на їх права та обов'язки у разі здійснення державного контролю щодо захисту економічної конкуренції.

Ухвали про залучення до участі у справі третіх осіб або їх вступ у справу оскарженню в апеляційному та в касаційному порядку не підлягають. Процесуальний закон не обмежує можливості допущення особи до участі у справі як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, на підставі її заяви про вступ у справу в процесі повторного розгляду останньої в апеляційному порядку, а також залучення третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, до участі у справі за клопотанням сторони, прокурора або з ініціативи апеляційного господарського суду; відповідні дії можуть мати місце до прийняття апеляційною інстанцією судового рішення у справі.

Права та обов'язки третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, обумовлені їх процесуальним статусом. Зокрема, сторони мають право: знайомитися з матеріалами справи; робити з матеріалів справи витяги; знімати з матеріалів справи копії; брати участь у судових засіданнях; подавати докази; брати участь у дослідженні доказів; заявляти клопотання; давати усні та письмові пояснення господарському суду; наводити свої доводи і міркування з усіх питань, що виникають у ході судового процесу; заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників судового процесу; оскаржувати судові рішення господарського суду в установленому ГПК порядку; користуватися іншими процесуальними правами, наданими їм ГПК.

Водночас треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, не користуються правами, які надані тільки позивачу та відповідачу. Вони не мають права на зміну підстави й предмета позову, збільшення чи зменшення розміру позовних вимог, а також на відмову від позову або визнання позову. Вони також не мають права подавати зустрічний позов, укладати мирову угоду.

Не можуть бути третіми особами у справі відокремлені підрозділи юридичних осіб. Водночас вони можуть на загальних підставах виступати на судовому процесі від імені відповідних юридичних осіб за наявності належних повноважень (ч. 4 ст. 28 ГПК).

Згідно зі ст. 21 ГПК сторонами в судовому процесі – позивачами й відповідачами – можуть бути підприємства та організації, зазначені у ст. 1 ГПК. Це правило встановлено лише для сторін у судовому процесі й не стосується третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору. Отже, такими особами можуть бути і громадяни, які не мають статусу суб'єкта підприємницької діяльності.

§ 5. ПРЕДСТАВНИЦТВО В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ ТА ЙОГО ВИДИ

Конституція України (ст. 59) закріплює право громадян і організацій на отримання правової допомоги при реалізації права на судовий захист. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» кожен має право на правову допомогу та є вільним у виборі захисника своїх прав. У господарському процесі правова допомога при здійсненні прав і охоронюваних законом інтересів громадян та організацій реалізується, зокрема, у формі судового представництва.

Стаття 28 ГПК України передбачає, що справи юридичних осіб у господарському суді ведуть їх органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законодавством та установчими документами, через свого представника.

Діяльність представника в господарському процесі складається з юридичних дій, вчинених від імені та в інтересах особи, яка бере участь у судовому процесі (сторони, третьої особи).

Судове (процесуальне) представництво – правовідношення, на підставі якого одна особа (судовий представник) здійснює процесуальні дії в межах наданих йому повноважень від імені та в інтересах сторони або третьої особи, внаслідок чого безпосередньо в останньої виникають права та обов'язки.

Процесуальне представництво характеризується такими рисами:

- 1) представник виступає від імені особи, яку він представляє;

- 2) представник здійснює права й обов'язки особи, яку він представляє, і в результаті своїх дій створює права та обов'язки для неї;

- 3) представник діє в інтересах особи, яку він представляє;
- 4) правова позиція представника не може суперечити правовій позиції особи, яку він представляє;
- 5) представник діє в обсязі повноважень, наданих йому відповідно до закону та договору.

Судове представництво допускається на всіх стадіях і з усіх видів господарського судочинства.

Слід зазначити про дуалістичний характер правовідносин, які виникають у результаті представництва: одні – між самим довірцем і представником, інші – між останнім і судом. Відносини між представником і господарським судом регулюються нормами господарського процесуального права і мають процесуальний характер. Відносини представника й довірителя регулюються нормами матеріального права (цивільного, трудового) і є за своїм характером матеріально-правовими відносинами.

Враховуючи, що юридична особа в будь-якому випадку набуває прав і несе обов'язки, зокрема процесуальні, через свої органи, вона не може брати участь у справі інакше ніж через представника. Тільки через представника у справі беруть участь особи, яких у правовідносинах представляють їхні законні представники.

У випадку, коли прокурор або юридичні особи звертаються до господарського суду із позовними заявами з метою захисту прав та охоронюваних законом інтересів інших осіб, ці особи мають право на призначення власних представників, незалежно від участі у справі представників осіб, які звернулися до господарського суду з позовом.

ГПК не обмежує кількості представників, яких може призначити одна особа.

Види представництва. Залежно від підстави виникнення представництва може бути законним і добровільним (договірним).

Законне представництво виникає внаслідок певних юридичних фактів із прямої вказівки закону. Залежно від юридичних фактів, що лежать в його основі, представництво можна поділити на три підвиди:

а) представництво фізичних осіб з огляду на факт батьківських відносин;

б) представництво фізичних осіб на підставі адміністративного акта;

в) представництво юридичних осіб на підставі прямої вказівки спеціального законодавства. Законне представництво виникає стосовно ліквідованих підприємств, а також організацій, щодо яких розглядаються справи про неспроможність (банкрутство).

Справи юридичних осіб ведуть у господарському суді їх органи (керівники або їхні заступники), що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом або положенням.

Від імені юридичних осіб, які мають складну структуру, можуть брати участь у процесі відокремлені підрозділи, якщо юридичною особою їм надано право здійснювати повноваження сторони у справі. Відокремлені підрозділи – це філії, представництва та інші відокремлені підрозділи, які не є юридичними особами, але здійснюють усі або частину функцій юридичної особи.

Добровільне представництво виникає тільки з волі громадянина, юридичної особи та за згодою представника представляти інтереси в суді. Залежно від характеру взаємовідносин між представником і особою, яку він представляє, можна виділити:

а) договірне представництво, в основі якого – договірні відносини про представництво в господарському суді між представником і особою, яку він представляє;

б) громадське представництво, підставою виникнення якого є членство особи, яку представляють, у громадській організації (ці відносини врегульовані статутами громадських організацій).

Господарське процесуальне законодавство не містить повного переліку осіб, які можуть виступати представниками в господарському судочинстві. Тому в даному випадку слід виходити із загальних положень господарського процесу та норм цивільного процесу. Так, не можуть бути представниками в суді:

- 1) особи, які не досягли повноліття;
- 2) особи, над якими встановлено опіку, піклування;
- 3) адвокати, які прийняли доручення про надання юридичної допомоги з порушенням правил, установлених законодавством України про адвокатуру, а також особи, виключені з колегії адвокатів, у визначених ГПК випадках.

Судді, слідчі та прокурори не можуть бути представниками в суді, крім випадків, коли вони діють як законні

представники фізичних осіб або як представники відповідного суду або органу, що є стороною у справі (ст. 116 ЦПК України).

Представником у господарському суді може бути лише дієздатна особа. Мається на увазі дієздатність не процесуальна, а матеріально-правова.

Згідно зі ст. 34 ЦК повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). У разі реєстрації шлюбу фізичною особою, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. В разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається. У разі визнання шлюбу недійсним на підставах, не пов'язаних із протиправною поведінкою неповнолітньої особи, набута нею повна цивільна дієздатність зберігається.

Згідно зі ст. 35 ЦК повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а в разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована підприємцем. У цьому випадку фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. Повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на всі цивільні права та обов'язки. У разі припинення трудового договору, припинення фізичною особою підприємницької діяльності надана їй повна цивільна дієздатність зберігається.

Особа, яка є представником, повинна мати належним чином посвідчені повноваження на ведення справи в суді.

Юридичну особу за посадою може представляти її керівник. Інші особи, які є штатними працівниками юридичної

особи, можуть бути її представниками, якщо вони діють у межах, визначених законодавством чи установчими документами юридичної особи. Так, згідно зі ст. 95 ЦК філії та представництва не є юридичними особами. Вони наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. Керівники філій та представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності.

Громадяни можуть вести свої справи в господарському суді особисто або через представників. Особиста участь громадянина не позбавляє його права мати представника. Повноваження представника повинні бути визначені в нотаріально посвідченій довіреності.

Отже, представником у господарському суді може бути будь-яка фізична особа, що має належним чином оформлені повноваження на ведення справи в господарському суді. Так, представником юридичної або фізичної особи в господарському суді може виступати адвокат, а також будь-яка фізична особа, наділена відповідними повноваженнями, зокрема представник фірми, основною діяльністю якої є надання юридичних послуг, у тому числі представництво інтересів у господарському суді.

Повноваження представника. Для здійснення процесуальних дій від імені та в інтересах сторін і третіх осіб представники наділяються широким колом процесуальних прав, закріплених у ст. 22 ГПК.

Законні представники мають усі права сторони або третьої особи, яких вони представляють. Що ж стосується повноважень договірних представників, то вони від імені особи, яку представляють, можуть вчиняти процесуальні дії, визначені документом, яким уповноважені на представництво.

Повноваження або одне з них повинні спеціально обумовлюватися у довіреності. Їх прийнято поділяти на загальні та спеціальні. До загальних відносяться ті, без яких не може обійтися представник, представляючи інтереси своїх довіритель. До загальних повноважень відносяться право брати участь у дослідженні доказів, виступи в дебатах, право звертатися з клопотаннями про приєднання до справи доказів, заявляти відводи суду і т. ін. Ці повноваження детально не перераховуються в документах, що підтверджують повноваження представника, або ж навіть не вказуються взагалі.

Спеціальні повноваження судового представника стосуються здійснення найважливіших дій, пов'язаних із розпорядженням об'єктом спору, визначенням характеру судового захисту. Щоб між довірителем і представником не відбулося будь-яких непорозумінь з приводу таких дій, повноваження щодо їх вчинення повинні спеціально обумовлюватися у документі, що підтверджує повноваження представника (наприклад, зміна предмета позову, визнання позову, укладення мирової угоди, передача справи до третейського суду).

Довіреність повинна містити: зазначення особи, яка видає довіреність; зазначення особи, якій видано довіреність; зазначення третьої особи, перед якою здійснюється представництво (у даному випадку – господарський суд); повноваження представника; строк дії довіреності; дату видачі довіреності; підпис особи, яка видала довіреність, а якщо довіреність видано юридичною особою, то й печатку юридичної особи.

Строк дії довіреності встановлюється в ній. Якщо строк довіреності не встановлено, вона зберігає чинність до припинення своєї дії. Довіреність, у якій не вказано дати її вчинення, є нікчемною (ст. 247 ЦК).

Довіреність може бути видана на представництво в конкретній справі (разова довіреність) або на представництво в усіх справах у всіх чи певних судах (постійна довіреність). Представник за довіреністю має право вчиняти всі процесуальні дії, що їх має право вчиняти особа, яку він представляє, якщо в довіреності не застережено обмежень щодо вчинення окремих процесуальних дій.

Термін дії довіреності не може перевищувати трьох років. Якщо строк у довіреності не вказано, вона зберігає чинність протягом року з дня її видачі. Довіреність, в якій не вказана дата її видачі, не дійсна.

Довіреності, що видаються фізичним особам, засвідчуються в нотаріальному порядку.

Довіреність від імені юридичної особи видається за підписом керівника чи іншої особи, уповноваженої на це її установчими документами, з прикладенням печатки цієї юридичної особи.

§ 6. УЧАСТЬ ПРОКУРОРА В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Прокурор – особливий суб'єкт цивільного процесу. Відповідно до ст. 121 Конституції України саме на прокуратуру покладається представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом.

Підставами для представництва прокуратурою інтересів громадян і організацій у господарському суді можуть бути: звернення громадян, юридичних, посадових осіб, відомості в засобах масової інформації, а також виявлення безпосередньо прокурором порушень інтересів, які охороняються законом, а також випадки, коли таке представництво визнає за необхідне суд.

Прокурор включений до складу осіб, які беруть участь у справі (ст. 18 ГПК). Проте за процесуальним положенням прокурор відрізняється від інших осіб, які беруть участь у справі. Незалежно від форми участі в процесі прокурор завжди посідає самостійне становище, що полягає ось у чому:

1) представництво прокурора ґрунтується безпосередньо на Конституції України, тоді як представництво інших видів виникає з різних обставин: довіреності, адміністративні акти, закон;

2) представництво прокурора встановлено законодавцем з метою посилення гарантій захисту конституційних інтересів громадян або держави в порядку господарського судочинства;

3) інтерес до процесу у прокурора завжди має не особистий, а службовий, державний характер, інший, ніж у сторін і третіх осіб. Отже, представництво прокурора – самостійна форма державної діяльності;

4) наявність у прокурора інтересу до розгляду справи. Даний інтерес визначається інтересами тих осіб, котрі беруть участь у справі, від імені й на захист яких прокурор здійснює свою діяльність;

5) як представник інтересів держави або громадянина прокурор реалізує надані йому права і виконує покладені на нього обов'язки в рамках процесуального законодавства й одночасно допомагає реалізовувати їх іншим суб'єктам правовідносин;

б) у процесі порушення справи або участі в ньому прокурор не може бути усунений або замінений сторонами, він залишається представником інтересів держави.

Таким чином, окрім прав, які надані прокурору як особі, котра бере участь у справі, він наділений низкою повноважень, яких інші особи не мають.

Згідно зі ст. 29 ГПК прокурор може вступити у справу на будь-якій стадії розгляду справи для представництва інтересів громадянина або держави, подати апеляційне, касаційне подання, а також подання про перегляд рішення за нововиявленими обставинами. Із цією метою прокурор може звернутися до господарського суду з позовом в інтересах держави або фізичної особи.

У разі прийняття господарським судом позовної заяви, поданої прокурором в інтересах держави, в якій зазначено про відсутність органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, або про відсутність у такого органу повноважень щодо звернення до господарського суду, прокурор набуває статусу позивача. З метою вирішення питання щодо наявності підстав для ініціювання перегляду судових рішень у справі, розглянутій без участі прокурора, вступу в розгляд справи за позовом іншої особи прокурор має право знайомитися з матеріалами справи в суді, робити виписки з неї, отримувати копії документів, що знаходяться у справі.

Органи прокуратури продовжують звертатися з позовними заявами в інтересах державних підприємств та господарських товариств із частиною державної власності в статутному фонді з огляду на необхідність забезпечення інтересів держави. Однак інтереси держави не можна ототожнювати з майновими інтересами зазначених суб'єктів господарювання. Державу мають представляти уповноважені нею державні органи, наприклад Фонд державного майна України, податкові адміністрації, міністерства.

Інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин. В основі перших завжди лежить потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі

як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання і т. ін.

Інтереси держави можуть збігатися повністю, частково або не збігатися зовсім з інтересами державних органів, державних підприємств та організацій чи з інтересами господарських товариств із частиною державної власності в статутному фонді. Проте держава може вбачати свої інтереси не тільки в їх діяльності, але й у діяльності приватних підприємств, товариств.

З урахуванням того, що «інтереси держави» є оціночним поняттям, прокурор чи його заступник у кожному конкретному випадку самостійно визначає з посиланням на законодавство, на підставі якого подається позов, у чому саме відбулося чи може відбутися порушення матеріальних або інших інтересів держави, обґрунтовує в позовній заяві необхідність їх захисту і зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах¹.

Прокурор або його заступник самостійно визначає та обґрунтовує в позовній заяві, у чому полягає порушення інтересів держави або в чому полягає загроза інтересам держави, і ця заява згідно зі ст. 2 ГПК є підставою для порушення справи в господарському суді.

Заява прокурора має бути оформлена відповідно до вимог, установлених ст. 54 ГПК, її копії та копії доданих до неї документів мають бути направлені всім особам, які беруть участь у справі. При цьому прокурор повинен відобразити в заяві не тільки фактичні підстави для порушення справи, але й правові підстави, тобто послатися на конкретні норми матеріального і процесуального права. Заява прокурора до суду повинна бути вмотивованою й обґрунтованою, оскільки складається особою, яка має юридичну освіту. Прокурор звільняється від сплати будь-яких судових витрат.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) : від 08.04.1999 № 3-рп/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 15. – Ст. 35.

У разі прийняття господарським судом позовної заяви, поданої прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача.

Про свою участь у вже порушеній справі прокурор повідомляє господарському суду письмово, а в судовому засіданні – також і усно. Прокурор, який подав позовну заяву, несе обов'язки й користується правами позивача, крім права на укладення мирової угоди. Відмова прокурора від пред'явленого ним позову не позбавляє позивача права вимагати вирішення спору по суті. Відмова позивача від позову, пред'явленого прокурором в інтересах держави, не позбавляє прокурора права підтримувати позов і вимагати вирішення спору по суті.

Аналіз пред'явлення й підтримки прокурорами позовів у господарських судах показує, що право звернення з позовними заявами активно використовується багатьма прокурорами як ефективний засіб реального усунення порушень законності в економічній сфері, відшкодування заподіяної правопорушеннями матеріальної шкоди, захисту суспільних і державних інтересів, що включають у себе права й законні інтереси юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

§ 7. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ІНШИХ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Окрім осіб, які беруть участь у справі, в господарському процесі можуть брати участь посадові особи підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, а також експерти, перекладачі. Їх роль і правовий статус у судовому процесі різні, але всі вони сприяють розгляду та вирішенню справи.

Посадові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій, державних чи інших органів. Згідно зі ст. 30 ГПК у судовому процесі, в тому числі у справах про банкрутство, можуть брати участь посадові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій, державних чи інших органів, якщо їх викликано для дачі пояснень із питань, що виникають під час розгляду справи. Тобто йдеться про можливість участі в судовому процесі лише осіб, пов'язаних із відповідними підприємствами (установами,

організаціями, органами) трудовими відносинами на основі трудового договору (контракту). Тому якщо певна фізична особа (громадянин) не є посадовою особою чи іншим працівником підприємства (установи, організації, органу), у тому числі в разі, коли зазначені відносини припинилися до моменту вирішення спору господарським судом, то вона не підпадає під дію відповідної норми ГПК.

Господарський суд вправі викликати зазначених осіб як у процесі підготовки справи до розгляду, так і під час її розгляду. Зазначені у ст. 30 ГПК особи не мають статусу представників сторін або інших учасників судового процесу (якщо їх не уповноважено на це відповідно до ст. 28 ГПК) і тому, зокрема, можуть викликатися судом для дачі пояснень незалежно від участі в даному судовому процесі тих підприємств, установ, організацій і органів, працівниками яких є ці особи.

Водночас ці особи самі є учасниками судового процесу, і їх ухилення від участі у цьому процесі та від надання пояснень тягне за собою наслідки, передбачені, зокрема, п. 5 ст. 83 ГПК.

Згідно зі ст. 30 ГПК посадові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів мають право знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, брати участь в огляді і дослідженні доказів.

Зазначені особи зобов'язані з'явитися до господарського суду на його виклик, повідомити про відомі їм відомості та обставини у справі, представити на вимогу господарського суду пояснення в письмовій формі.

Згідно з п. 1 Листа ВАСУ від 29.12.2000 № 01-8/795 «Про деякі приписи законодавства про відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями державних і громадських організацій» службові особи, незаконними діями яких завдано шкоду, можуть бути викликані до суду для дачі пояснень із питань, які виникають під час розгляду справи¹.

¹ Про деякі приписи законодавства про відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями державних і громадських організацій : лист Вищ. арбітраж. суду України від 29.12.2000 № 01-8/795 // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 1. – С. 102. – Із наступ. змін.

Слід зауважити, що господарське процесуальне законодавство не передбачає такої форми участі вказаних осіб, як дача висновку. Якщо обставини справи свідчать про доцільність отримання пояснень спеціаліста з питань, що виникають під час розгляду справи, зокрема з метою з'ясування її фактичних обставин, господарський суд може скористатися правом, наданим йому ст. 30 ГПК, і викликати відповідного спеціаліста для участі в судовому процесі, притому як у підготовці справи до розгляду, так і під час її розгляду¹.

Спеціаліст. Виклик спеціаліста здійснюється ухвалою суду. Його пояснення подаються суду у вигляді висновку або в іншій прийнятній для суду письмовій формі. Спеціаліст вправі відмовитися від надання пояснень, якщо наявних у нього матеріалів недостатньо або він не має необхідних знань.

Відповідні пояснення спеціаліста не є висновком експерта. За наявності в одній і тій же справі протилежних за змістом висновків як спеціаліста, так і судового експерта, їх оцінка здійснюється за правилами ст. 42, 43 ГПК з наданням у зазначеному випадку переваги висновкові судового експерта.

Судовий експерт. Для роз'яснення питань, які виникають під час розгляду справи, що потребують спеціальних знань, господарський суд за клопотанням особи, яка бере участь у справі, призначає експертизу.

Нормативно-правовим підґрунтям участі експерта в господарському процесі є Господарський процесуальний кодекс України, Закон України «Про судову експертизу», Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, з урахуванням Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, також затверджених згаданим наказом Міністерства юстиції України; Інструкція про порядок і розміри відшкодування витрат та виплат винагороди особам, що викликаються

¹ Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 18 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 1. – Ст. 27. – Із наступ. змін.

до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 № 710, інші законодавчі акти, у тому числі міжнародні договори та угоди про взаємну правову допомогу і співробітництво, що регулюють правовідносини у сфері судово-експертної діяльності.

Експерт – це особа, якій у порядку, встановленому ГПК, доручається через проведення дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, давати висновки з питань, які виникають під час розгляду справи і стосуються сфери його спеціальних знань. Отже, процесуальна функція експерта полягає у вирішенні проблем формування доказової бази за допомоги спеціальних знань.

Питання про призначення експертизи та про виклик до суду експертів може бути вирішено судом відповідно до ст. 65 ГПК у процесі підготовки справи до розгляду в судовому засіданні, а також під час судового розгляду. Судова експертиза призначається лише у разі дійсної потреби у спеціальних знаннях для встановлення фактичних даних, що входять до предмета доказування, тобто у разі, коли висновки експерта не можуть замінити інші засоби доказування¹.

Згідно зі ст. 41 ГПК учасники судового процесу мають право пропонувати господарському суду питання, які мають бути роз'яснені судовим експертом. Тому якщо суд вирішив питання про призначення експертизи під час підготовки справи до розгляду, в ухвалі про порушення провадження у справі слід зазначити, що сторони мають право надати суду перелік питань, які слід поставити судовому експерту.

Норми ГПК не встановлюють вимоги до особи судового експерта. Ці вимоги встановлюються ст. 10 Закону України

¹ Про деякі питання практики призначення судової експертизи : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 23.03.2012 № 4 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 3. – С. 15.

«Про судову експертизу»¹. Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

До проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому законом.

Судовим експертом може бути лише особа, яка внесена до державного реєстру атестованих експертів. Державний реєстр створюється й ведеться Міністерством юстиції України відповідно до Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 29.03.2012 № 492/5².

Реєстр – це офіційна електронна база даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про осіб, які отримали в порядку, передбаченому Законом України «Про судову експертизу», кваліфікацію судового експерта. Реєстр складається з відомостей про атестованих судових експертів Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Адміністрації Державної прикордонної служби України. Відомості про атестованих судових експертів, що містяться в Реєстрі, розміщуються на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України.

¹ Про судову експертизу : закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

² Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів : наказ М-ва юстиції України від 29.03.2012 № 492/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 27. – Ст. 1017.

Права та обов'язки судового експерта визначаються ГПК та Законом України «Про судову експертизу».

Згідно зі ст. 31 ГПК України судовий експерт зобов'язаний за ухвалою господарського суду з'явитись на його виклик і дати мотивований висновок щодо поставлених йому питань. Висновок слід давати у письмовій формі. Судовий експерт, оскільки це необхідно для дачі висновку, має право знайомитися з матеріалами справи, брати участь в огляді та дослідженні доказів, просити господарський суд про надання йому додаткових матеріалів.

Судовий експерт має право відмовитись від дачі висновку, якщо наданих йому матеріалів недостатньо або якщо він не має необхідних знань для виконання покладеного на нього обов'язку.

Сторони й прокурор, який бере участь у судовому процесі, мають право заявити відвід судовому експерту, якщо він особисто, прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи, якщо він є родичем осіб, які беруть участь у судовому процесі, а також із мотивів його некомпетентності. Відвід повинен бути мотивованим, заявляти у письмовій формі до початку вирішення спору. Заявляти відвід після цього можна лише у випадку, коли про підставу відводу сторона чи прокурор дізналися після початку розгляду справи по суті. Питання про відвід вирішується суддею, який виносить із цього приводу ухвалу.

Перекладач. Згідно зі ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судочинство й діловодство в судах України провадиться державною мовою¹. Суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача.

Особам, які беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання й пояснення, заявляти клопотання й скарги, ставити запитання тощо) рідною мовою або іншою

¹ Про судоустрій і статус суддів : закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41, 41–42, 43, 44–45. – Ст. 529.

мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку.

Перекладачем є особа, котра володіє мовами, знання яких необхідне для перекладу, і призначена судом для участі в господарському процесі. Перекладачем, виходячи з його процесуального призначення, може бути особа, яка вільно володіє мовою господарського судочинства або іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка розуміє знаки глухого чи німого. Вільне володіння мовою означає, що особа не повинна зазнавати складнощів в усному чи письмовому перекладі без звернення до словників. Окрім того, перекладач має бути обізнаний з правничою термінологією.

Не виключається також використання подвійного перекладу, коли виникає необхідність перекладу з маловживаної мови чи на маловживану мову. Тоді мають бути залучені до участі у справі два перекладачі, один з яких володіє маловживаною мовою і здійснює переклад на одну із загальнопоширених мов, а другий перекладає із загальнопоширеної мови на мову судочинства.

Питання про призначення перекладача вирішується судом за заявою особи, яка бере участь у справі. Відомості про попередження перекладача про відповідальність за завідомо неправильний переклад заносяться до протоколу судового засідання відповідно до ст. 81-1 ГПК. Перекладач зобов'язаний з'явитися на виклик суду і повно, правильно та своєчасно здійснювати переклад письмових доказів та усних пояснень усіх учасників процесу. До того ж перекладач має право задавати присутнім під час перекладу особам питання для уточнення перекладу.

ГПК не передбачає спеціальних кваліфікаційних вимог до перекладача, очевидно, що ним мають право виступати особи зі спеціальним дипломом або кваліфікацією перекладача. Перекладач підлягає відводу в тих самих випадках, що й експерт. Крім того, перекладач за наявності підстав для відводу зобов'язаний заявити самовідвід.

Перекладач несе кримінальну відповідальність у разі завідомо неправильного перекладу.

Питання для самоконтролю

1. Хто належить до учасників господарського процесу?
2. Які сторони беруть участь у господарському процесі?
3. Що означають терміни «процесуальна співучасть», «процесуальне правонаступництво»?
4. Які види третіх осіб у господарському процесі? Яка мета їх участі у процесі?
5. Хто може бути представником у господарському процесі?
6. Хто належить до інших учасників господарського процесу?

ДОКАЗИ Й ДОКАЗУВАННЯ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

§ 1. ПОНЯТТЯ ДОКАЗУВАННЯ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Досягнення цілей та здійснення завдань правосуддя у господарських справах обумовлює застосування судом норм матеріального права до встановлених у ході судового розгляду фактичних обставин справи. Самі фактичні обставини конкретної справи не можуть бути пізнані судом безпосередньо, оскільки вони, як правило, мали місце в минулому. Тому виникає питання про дослідження джерел, що містять відомості про фактичні обставини справи, які й мали місце в минулому.

Таке дослідження спрямоване на з'ясування наявності чи відсутності певних юридичних фактів (дій або подій, що мають юридичні наслідки), з якими законом пов'язані виникнення, зміна й припинення прав та обов'язків суб'єктів правовідносин, між якими виник спір, що розглядається судом. Таке встановлення та дослідження джерел, що містять відомості про шукані юридичні факти, іменується судовим доказуванням, а самі відомості про факти, будь-які фактичні дані іменуються доказами.

Теорія судового доказування в господарському судочинстві спеціально не розроблялася. Однак основні положення теорії судового доказування, розробленої фахівцями у сфері загальної теорії права, цивільного й кримінального процесів, можна застосувати і в господарському судочинстві.

Судове доказування охоплює процесуальну діяльність усіх суб'єктів процесу (суду, осіб, які беруть участь у справі), незважаючи на те, що їх функції у доказуванні різні. Встановлення дійсних фактичних обставин справи – це обов'язок суду, виконанню якого сприяє активна діяльність сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Отже, судове доказування є різновидом пізнання, що включає діяльність суду та осіб, які беруть участь у справі.

Судове доказування – діяльність учасників процесу за визначальної ролі суду щодо збирання, надання, дослідження та оцінки доказів з метою встановлення з їх допомогою обставин справи.

Доказування є єдиним шляхом судового встановлення фактичних обставин справи та передуює висновку суду про наявність прав і обов'язків у сторін спору.

Доказування в господарському процесі можна поділити на два види:

1) доказування відносно всієї справи, тобто встановлення юридичних фактів, що входять до предмета доказування у даній справі;

2) доказування відносно окремих юридичних фактів.

Наприклад, у клопотанні про відстрочення, розстрочення сплати судового збору мають бути наведені мотиви та додані докази наявності відповідного права. Вжиття заходів забезпечення позову припускає, що їх невжиття може утруднити чи зробити неможливим виконання судового акту. Відповідно, особа, яка клопочеться про забезпечення позову, має підтвердити, що невжиття заходів може утруднити чи зробити неможливим подальше виконання рішення суду.

Структура господарського процесуального доказування складається з певних елементів: суб'єктів, об'єктів і змісту діяльності. Зміст діяльності складається із способів і стадій доказування.

Суб'єктами судового доказування в господарському процесі є суд, сторони та інші особи, які беруть участь у справі, які мають матеріально-правову і процесуально-правову заінтересованість у результаті справи та які відповідно до своїх процесуальних прав і обов'язків здійснюють процесуальні дії, що мають значення для вирішення господарської справи.

Діяльність кожного із суб'єктів доказування має специфіку, яка відображає відмінності в характері їх заінтересованості у вирішенні справи, меті участі у процесі та виконуваних процесуальних функціях, процесуальному становищі.

Основний суб'єкт доказування в господарському процесі – суд першої інстанції. Суд вирішує всі питання, що виникають

у ході судового доказування: витребує докази у разі їх недостатності; безпосередньо досліджує докази, надані іншими суб'єктами доказування; перевіряє істинність даних, наданих як докази; оцінює надані докази, які відповідають властивостям належності; встановлює фактичні обставини, що мають значення для правильного вирішення справи в результаті оцінки досліджених доказів.

Інші суб'єкти доказування зобов'язані довести в судовому засіданні ті факти, на які вони посилаються, відстоюючи свої чи доручені їм захисту інтереси.

Об'єктом судового доказування є обставини, що підлягають встановленню для вирішення господарської справи або вчинення окремих процесуальних дій.

Об'єкт доказування у справі в цілому являє собою предмет доказування. Як правило, нормативним джерелом визначення предмета доказування є норми матеріального права. Предмет доказування визначається судом. Особи, які беруть участь у справі, виконуючи покладений на них обов'язок доказування, у сукупності доводять обставини, включені до предмета доказування.

Судове доказування в господарських справах має свої стадії, які можна згрупувати за різними критеріями. Відповідно до стадій господарського процесу доказування має такі етапи:

- 1) доказування під час підготовки справи;
- 2) дослідження доказів у суді;
- 3) остаточний висновок для винесення рішення у справі, укладення мирової угоди, відмова від позову, визнання позову.

Такий підхід до стадій господарського процесуального доказування підкреслює завершений характер оцінки досліджених доказів та участь у процесі доказування всіх суб'єктів, а не тільки суду.

Сам процес доказування на кожній зі стадій господарського процесу або доказування окремих юридичних фактів може мати такі етапи:

1. Твердження про факти. Судове доказування починається з визначення сторонами, іншими заінтересованими особами фактів, з якими пов'язується виникнення, зміна, припинення суб'єктивних прав.

Позовна заява повинна містити виклад обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги (п. 5 ч. 2 ст. 54 ГПК України).

2. Вказівка зацікавлених осіб на докази (визначення доказів). Особи, які беруть участь у справі, повідомляють щодо наявності доказів, які, на їхню думку, необхідно долучити до справи для їх дослідження та оцінки.

Позовна заява повинна містити зазначення доказів, що підтверджують позов, обґрунтований розрахунок сум, що стягуються або оспорується (п. 5 ч. 2 ст. 54 ГПК України).

Суддя в порядку підготовки справи до судового розгляду може викликати відповідача, з'ясувати, які є заперечення проти позову та якими доказами ці заперечення можуть бути підтверджені. Цим же цілям слугує і надання відповідей на позовну заяву (ст. 59 ГПК України).

3. Надання доказів, а в необхідних випадках – витребування доказів судом за клопотанням осіб, які беруть участь у справі. Докази за загальним правилом надаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі.

Сторона або прокурор у разі неможливості самотійно надати докази вправі подати клопотання про витребування господарським судом доказів (ст. 38 ГПК України).

4. Дослідження доказів. Це безпосереднє вивчення судом інформації про факти, що впливають із наданих засобів доказування. Дослідження доказів проводиться, як правило, у судовому засіданні на основі закріплених у законі принципів усності, безпосередності, безперервності.

5. Оцінка доказів.

Господарський суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному та об'єктивному розгляді в судовому процесі всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом.

Ніякі докази не мають для господарського суду заздалегідь встановленої сили (ст. 43 ГПК України).

**§ 2. ПОНЯТТЯ І ВИДИ СУДОВИХ ДОКАЗІВ.
ПИСЬМОВІ, РЕЧОВІ ДОКАЗИ Й ВИСНОВОК
ЕКСПЕРТА ЯК ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ.
ПОЯСНЕННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ СТОРІН
ТА ІНШИХ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ
У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ**

Доказами у справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність або відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги й заперечення сторін, а також інших обставин, що мають значення для правильного вирішення господарського спору.

Ці дані встановлюються такими засобами:

- письмовими доказами;
- речовими доказами;
- висновками судових експертів;
- поясненнями представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі (ст. 32 ГПК).

Судові докази характеризуються певними ознаками:

- 1) судові докази – це відомості про факти;
- 2) судові докази – це відомості, які підлягають встановленню для вирішення господарської справи;
- 3) судові докази – це відомості про факти, отримані з передбачених у законі засобів доказування;
- 4) судові докази – це відомості про факти, отримані в законному порядку.

Засоби доказування є процесуальною формою отримання доказів.

Істотне практичне значення має класифікація доказів, яка дозволяє глибше вивчити окремі докази, їх переваги для процесу досягнення істини й недоліки, їх належність та допустимість, сприяє більш влучному формулюванню в нормах процесуального права окремих правил збирання й дослідження доказів.

Класифікація судових доказів у науці господарського процесу найчастіше проводиться за певними ознаками (підставами).

Класифікація доказів із точки зору характеристики їх процесуальної форми проводиться за джерелом доказів.

За джерелом формування докази поділяються на особисті і речові. З перерахованих вище засобів доказування можна зробити висновок, що джерела формування письмових і речових доказів – предмети матеріального світу. У свою чергу, показання свідків, пояснення осіб, які беруть участь у справі, висновки експертів формуються на основі певних особистих джерел, свідомості людини. Крім цього, можна виділити третій підвид доказів – змішані, до яких можна віднести висновок судового експерта.

За способом (процесом) формування докази поділяються на первинні та похідні. Первинними називають докази-першоджерела. Похідними називають докази, які відтворюють зміст іншого доказу. В одних випадках фактична обставина впливає на джерело доказу (свідомість людини, предмет) і певним чином відбивається в ньому. В інших випадках на джерело доказу впливає не сам факт, який цікавить суд, а його відображення, інформація про нього, яку несе інше джерело (наприклад, зміст документа доводиться до суду або шляхом пояснень або за допомогою його копії).

У визначених законом випадках є необхідним надання певного виду доказу, наприклад, при вирішенні справ у спорах, що виникають із вексельних зобов'язань, надається тільки справжній вексель, а не його копія.

За характером зв'язку змісту доказів із фактом, що доводиться, докази поділяються на прямі й непрямі. Прямими судовими доказами називаються такі, в яких зміст має однозначний зв'язок із фактом, що доводиться, тобто на підставі прямого доказу можна зробити тільки один висновок: про наявність або відсутність факту. Непрямий доказ має з фактом, який доводиться, багатозначний зв'язок, що дозволяє суду зробити не один, а декілька вірогідних висновків про факт. На підставі одного непрямого доказу неможливо отримати достовірні висновки про шукані факти, тому практика виробила правила їх застосування, зокрема:

- щоб на підставі непрямих доказів зробити достовірний висновок, потрібно мати їх не один, а декілька;

- достовірність кожного з них не повинна викликати сумнівів;

- сукупність їх повинна представляти певну систему, що дає підставу зробити один єдино можливий висновок про факт, що доводиться.

За такою ознакою, як суб'єкт надання судових доказів, їх можна класифікувати на такі, що надані на підтвердження підстави позову та надані на обґрунтування заперечень проти позову.

Письмові докази подаються в оригіналі або в належним чином засвідченій копії (ст. 36 ГПК). Якщо документи, які мають значення для правильного вирішення спору, і підписи на них виготовлені стороною за допомогою будь-яких технічних засобів, то такі документи повинні прийматись господарським судом як письмові докази, досліджуватись та оцінюватись за загальними правилами ГПК.

Копії, які видаються органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та їх об'єднаннями усіх форм власності, повинні бути засвідчені з додержанням вимог п. 5.27 Національного стандарту України «Державна уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів. ДСТУ 4163-2003», затвердженого наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 07.04.2003 № 55¹, а в разі якщо інструкціями з діловодства, які діють у відповідних органах, підприємствах, установах і організаціях, встановлено додаткові вимоги щодо оформлення копій, – також і цих вимог. Правила нотаріального засвідчення копій документів встановлюються чинним законодавством.

У разі невідповідності наданих суду копій документів згаданим вимогам вони не вважаються допустимими доказами і не беруться судом до уваги під час вирішення спору.

Подані сторонами копії документів, виготовлені з використанням технічних засобів (фотокопії тощо), засвідчуються підписом особи, яка їх виготовила або яка перевірила їх на відповідність оригіналам, із зазначенням її прізвища, ініціалів та посади (якщо вона є посадовою особою) та з прикладенням печатки (за її наявності).

¹ Державна уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів : ДСТУ 4163-2003 : затв. наказом Держ. ком. України з питань техн. регулювання та спожив. політики від 07.04.2003 № 55 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.6457.0>.

Якщо подані копії документів, у тому числі виготовлені з використанням технічних засобів, викликають сумніви, господарський суд може витребувати оригінали цих документів, у тому числі для огляду в судовому засіданні, з наступним поверненням цих оригіналів особі, яка їх подала. Для перевірки достовірності поданих суду документів може бути призначено судову експертизу.

У випадку, коли копії документів не засвідчені належним чином, але господарським судом під час дослідження витребуваних оригіналів документів з'ясовано відповідність копій цим оригіналам, то суд долучає копії до матеріалів справи, зазначивши про таку відповідність в описовій частині рішення або в ухвалі, якою закінчується розгляд справи.

Якщо одним з учасників судового процесу подано засвідчені ним копії документів, а інший з цих учасників заперечує відповідність їх оригіналам, то господарський суд зобов'язаний витребувати такі оригінали для огляду в особи, яка їх подала¹.

Речовими доказами є предмети, що своїми властивостями свідчать про обставини, які мають значення для правильного вирішення спору (ст. 37 ГПК).

Речовими доказами є рухомі та нерухомі речі, які є носіями інформації про обставини, що мають значення для справи. Речовими доказами є предмети матеріального світу, які своїми властивостями, зовнішнім виглядом, формою, іншими рисами здатні підтвердити чи спростувати факти, що мають значення для справи.

Речові докази слід відрізняти від письмових доказів. Якщо інформація про факти міститься в документі, цей доказ є письмовим; якщо ж інформація про факти підтверджується властивостями документа як предмета, цей доказ є речовим.

ГПК не вирізняє в окрему категорію доказів аудіо- та відеозаписи, тому їх можна віднести до речових доказів. Суттєвими ознаками цього виду доказів є такі: магнітні, електронні та

¹ Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції : постановою Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 18 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 1. – Ст. 27. – Із наступ. змін.

інші носії інформації, за допомогою яких зафіксовано відомості про обставини, що мають значення для справи.

Специфіка цих доказів полягає в тому, що без спеціальних засобів зчитування чи відтворення неможливо оперувати інформацією, що міститься на цих носіях.

Дослідження аудіо- та відеозаписів як доказів має певні особливості. Зважаючи на те, що суд не в змозі безпосередньо дослідити зміст цих доказів, слід виходити з того, що дослідження аудіо- та відеозаписів починається з відтворення за допомогою технічних засобів. Відтворення аудіо- та відеозапису здійснюється господарським судом у залі судового засідання або в іншому спеціально обладнаному для цього приміщенні. Для відтворення аудіо- та відеозапису може бути залучений спеціаліст. Факт відтворення аудіо- та відеозапису відображається в протоколі судового засідання. У разі виникнення сумнівів щодо достовірності аудіо- та відеозапису або подання заяви про фальсифікацію доказу суд повинен призначити експертизу.

Висновок судового експерта як засіб доказування повинен містити докладний опис проведених досліджень, зроблені в їх результаті висновки й обґрунтовані відповіді на поставлені господарським судом питання. Висновок подається господарському суду в письмовій формі, і копія його надсилається сторонам.

Якщо під час проведення судової експертизи встановлюються обставини, що мають значення для правильного вирішення спору, з приводу яких судовому експерту не були поставлені питання, у висновку він викладає свої міркування й щодо цих обставин.

У випадках недостатньої ясності чи неповноти висновку судового експерта господарський суд може призначити додаткову судову експертизу. За необхідності господарський суд може призначити повторну судову експертизу та доручити її проведення іншому судовому експерту. Висновок судового експерта для господарського суду не є обов'язковим і оцінюється господарським судом за правилами, встановленими ст. 43 ГПК. Відхилення господарським судом висновку судового експерта повинно бути мотивованим у рішенні.

§ 3. ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ. ФАКТИ, ЩО НЕ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ

Однією з перших стадій судового доказування є визначення обставин, що підлягають доказуванню, тобто мають бути встановлені обставини, що підлягають доказуванню в цілому у справі (предмет доказування), та обставини, що підлягають доказуванню кожною зі сторін (обов'язок доказування).

Господарське процесуальне законодавство не дає визначення предмета доказування, проте в дефініції доказів міститься пряма вказівка на нього як на обставини, якими обґрунтовуються вимоги й заперечення осіб, які беруть участь у справі, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи (ч. 1 ст. 32 ГПК). Практично предмет доказування – факти, які необхідно встановити для правильного вирішення справи.

Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень.

Докази надаються сторонами та іншими учасниками судового процесу (ст. 33 ГПК).

Із наведеного правила можна зробити висновок про те, що мова йде про розподіл тягаря доказування та про предмет доказування.

Обставини, які підлягають доказуванню, впливають із диспозиції норми матеріального права. Така норма вказує на обставини, які слід установити у будь-якій справі даної категорії.

Таким чином, з метою визначення обставин, що мають значення для справи, слід використовувати два види джерел встановлення предмета доказування: норму матеріального права, що регулює дані відносини, та підстави позову й заперечення проти нього.

У науці господарського процесуального права питання про склад фактів, що входять до предмета доказування, вирішується неоднозначно. Можна виділити два основних підходи до визначення предмета доказування. Предмет доказування, з одного боку, визначається як сукупність юридичних фактів матеріально-правового характеру, тобто фактів, з якими закон пов'язує виникнення, зміну та припинення

правовідносин між сторонами і на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень. Даний склад фактів визначається нормою права, що регулює спірні правовідносини. З іншого боку, предмет доказування включає не тільки юридичні факти, що обґрунтовують вимоги й заперечення сторін, але й інші обставини, без установлення яких неможливе правильне вирішення справи та виконання судом інших завдань господарського судочинства.

Таким чином, до обставин, що мають значення для справи, тобто до обставин предмета доказування, відносяться:

- матеріально-правові факти. Обставини матеріально-правового характеру визначені в нормах матеріального права;

- процесуально-правові факти. Це факти, з якими пов'язане виникнення права на позов. Сторона може й не посилатися на наявність передумов права на позов, однак суд зобов'язаний перевірити наявність або відсутність підстав до відмови в прийнятті позовної заяви. Для вирішення цього питання суд може зажадати докази. В разі подачі позовних заяв господарюючими суб'єктами господарський суд перевіряє, чи не виключено підприємство-позивач з реєстру, тобто чи є воно юридичною особою. В іншому випадку заява особи, яка її подає, не підлягає розгляду в господарських судах;

- факти, що сприяють правильній оцінці доказів (наприклад факт підробленого письмового доказу);

- допоміжні факти (доказові факти, факти, що свідчать про причини й умови виникнення спору).

Встановлення наявності або відсутності у справі певних юридичних фактів буде свідчити про справжні взаємовідносини сторін.

У процесі розгляду спору предмет доказування може змінюватися. Позивач має право доповнити чи змінити підставу позову, відповідач – навести на обґрунтування своїх заперечень додаткові юридично значущі факти. За згодою позивача господарський суд вправі змінити підставу позову. Суд також має право вказати позивачеві на необхідність встановлення факту, що має матеріально-правове значення, на який позивач не посилався в позовній заяві, і потребу подання необхідних доказів.

Правильне визначення у кожній справі предмета доказування має важливе значення. Воно дозволяє визначити

коло фактів, з'ясування яких необхідне для успішного виконання завдань, що стоять перед судом, та усунути з судового процесу все зайве.

До фактів, які мають значення для справи, можуть відноситись факти, що не підлягають доказуванню. Згідно зі ст. 35 ГПК не підлягають доказуванню:

- обставини, визнані судом загальновідомими;
- преюдиціальні факти, що встановлені рішенням або вироком суду в раніше розглянутій справі, які набрали чинності;
- презюмовані факти (правові презумпції).

До першої групи належать так звані загальновідомі факти, тобто факти, відомі широкому колу людей, у тому числі й суддям, які розглядають справу. Загальновідомість даного факту відносна й залежить від часу, що минув після події, поширеності події в певній місцевості. Загальновідомі факти звільнені від доказування тому, що істинність їх очевидна і доказування є зайвим.

Кількість загальновідомих фактів, які можуть мати значення для вирішення господарської справи, значна: події, у тому числі знаменні, виняткові природні явища, архітектурні особливості населених пунктів, автошляхів і т. ін. Загальновідомі і фізичні, хімічні, технологічні властивості й ознаки речей і матеріалів. Обставини даної групи можуть мати різний ступінь відомості: світовий (Чорнобильська катастрофа), регіональний (дата початку навігації в певному районі) і т. ін.

До другої групи підстав звільнення від доказування відносяться преюдиціальні факти. Преюдиціально встановлені факти – це факти, встановлені рішенням суду в цивільній або господарській справі, вироком суду, тобто це такі факти, що встановлені з дотриманням процесуальних гарантій. Ці факти не підлягають повторному доказуванню та оскарженню під час розгляду іншої справи, в якій беруть участь ті самі особи. Тотожність осіб, на яких поширюється законна сила судового акта, є обов'язковою.

Однак законом встановлено межі преюдиціальних фактів. Вирок суду у кримінальному провадженні, що набув чинності, обов'язковий для господарського суду у вирішенні спору з питань, чи мали місце певні дії та ким вони вчинені. Рішення суду в цивільній справі, що набрало чинності,

є обов'язковим для господарського суду щодо фактів, установлених судом, і має значення для вирішення справи (ч. 3, 4 ст. 35 ГПК).

Факти, які згідно з законом передбачаються встановленими, – презюмовані факти, не доказуються під час розгляду справи. Таке припущення може бути спростоване в загальному порядку (ч. 5 ст. 35 ГПК).

Особливе значення презюмованих фактів визначається тим, що загальновідомі й преюдиціальні факти не підлягають доказуванню сторонами згідно з існуючими правилами розподілу обов'язків з доказування, а особливістю презюмованих фактів є те, що від обов'язку доводити ці факти звільняється лише та сторона, на користь якої зроблено це законодавче припущення. Однак головне призначення презумпції полягає не у звільненні певних фактів від підтвердження доказами, а в найбільш доцільному розподілі обов'язків із доказування цих фактів між сторонами.

Так, наприклад, ст. 1185 ЦК встановлено презумпцію вини особи, яка спричинила шкоду. Дія презумпції не звільняє особу від обов'язків доказування взагалі, але перерозподіляє ці обов'язки особливим чином, покладаючи обов'язок доказування відсутності вини на відповідача. Позивач при цьому повинен довести наявність умов, необхідних для застосування презумпції. Так, позивач повинен довести, що йому справді завдано матеріальних збитків і шкода є результатом дій відповідача.

Прикладом презумпції може бути норма ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права», згідно з якою первинним суб'єктом, якому належить авторське право, є автор твору. За відсутності доказів іншого автором твору вважається особа, зазначена як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства)¹.

Усі презумпції спростовні, тобто заінтересована сторона може презумпцію спростувати, якщо вважає, що вона не відповідає обставинам справи.

Окремим випадком звільнення від доказування є визнання стороною фактів, на яких інша сторона ґрунтує свої

¹ Про авторське право і суміжні права : закон України від 23.12.1993 № 3792-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.

вимоги й заперечення, наприклад визнання позову відповідачем (ч. 5 ст. 22 ГПК). У разі визнання однією стороною фактів інша сторона звільняється від подальшого доказування саме цих фактів.

§ 4. ОБОВ'ЯЗОК ДОКАЗУВАННЯ.

НАДАННЯ ТА ВИТРЕБУВАННЯ ДОКАЗІВ

Стаття 129 Конституції України відносить до основних засад судочинства змагальність сторін. Згідно зі ст. 33 ГПК кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень.

Докази подаються сторонами та іншими учасниками судового процесу. Обов'язок доказування поширюється на всіх осіб, які беруть участь у справі: третіх осіб, прокурора. Проте слід мати на увазі, що треті особи без самостійних вимог на предмет спору не мають самостійного матеріально-правового інтересу щодо предмета спору. Тому їхній обов'язок доказування поширюється лише на ті обставини, які стосуються впливу рішення суду на їхні права чи обов'язки щодо однієї зі сторін. Отже, такі треті особи не повинні доводити обставини, які покладено в основу вимог позивача або заперечень відповідача.

Розподіл тягаря доказування визначається предметом спору. За загальним правилом обов'язок (тягар) доказування певних обставин покладається на особу, яка посилається на ці обставини. Однак законодавчими актами тягар доказування певних обставин може бути покладено на одну зі сторін матеріальних правовідносин. Обов'язок доказування – це необхідність здійснення комплексу дій з доказування, яка визначається не вільним розсудом суб'єкта доказування, а загрозою настання несприятливих наслідків у разі їх невиконання.

Прикладом несприятливих наслідків для сторони, яка не виконала обов'язок доказування, може служити відмова суду визнати існуючим факт належного виконання умов договору, що затверджується стороною, у разі невиконання обов'язку доказування вказаного факту.

Сторона, надаючи докази, реалізує своє право на доказування й одночасно виконує обов'язок доказування, оскільки саме сторони повинні доводити ті обставини, на які

вони посиляються як на підставу своїх вимог і заперечень (ч. 1 ст. 33 ГПК). Обов'язки доказування розподіляються тільки між сторонами, третіми особами, які заявляють самостійні вимоги, оскільки саме вони є суб'єктами матеріальних правовідносин. І саме на цих осіб покладено обов'язок доказування фактів, які підлягають встановленню, тягар доказування (*onus probandi*). Із зазначеного правила випливає: якщо позивач не зможе надати доказів, що підтверджують його вимогу, в задоволенні позову має бути відмовлено.

Істотну роль у розподілі обов'язків доказування відіграють правові презумпції, тобто закріплені в законі припущення про існування певних фактів за пов'язаності з ними інших фактів. Презумпція звільняє сторону, на користь якої вона встановлена, від доказування факту. Проте головне призначення презумпції полягає не у звільненні певних фактів від підтвердження доказами, а в найбільш доцільному розподілі обов'язків доказування цих фактів між сторонами.

Згідно зі ст. 33 ГПК закріплено головний елемент змагальних засад господарського процесу: кожній зацікавленій особі належить довести факти, які обґрунтовують її юридичну позицію.

Обов'язки сторін із доказування розподіляються таким чином: позивач повинен довести факти, що свідчать про існування правовідносин, з приводу яких виник спір, і про порушення відповідачем прав та законних інтересів позивача; відповідач же повинен довести ті факти, на які він посиляється, обґрунтовуючи свої заперечення проти позову.

Витребування доказів. Господарське процесуальне законодавство передбачає право господарського суду витребувати докази, якщо він вважатиме неможливим розглянути справу на підставі наявних доказів. Згідно зі ст. 38 ГПК сторона або прокурор у разі неможливості самостійно надати докази вправі подати клопотання про витребування господарським судом доказів.

У клопотанні повинно бути зазначено:

- 1) який доказ витребується;
- 2) обставини, що перешкоджають його наданню;
- 3) підстави, з яких випливає, що цей доказ має підприємство чи організація;
- 4) обставини, які може підтвердити цей доказ.

У разі задоволення клопотання суд своєю ухвалою вистребує необхідні докази. Господарський суд може вистребувати докази також до подання позову як запобіжний захід у порядку, встановленому ст. 43-1-43-10 ГПК.

Господарський суд може уповноважити на одержання таких доказів заінтересовану сторону.

Таким чином, **роль суду в судовому доказуванні** в господарському судочинстві полягає в тому, що він повинен створити особам, які беруть участь у справі, необхідні та рівні процесуальні умови для всебічного й повного дослідження обставин справи. Для виконання цієї ролі суд: а) роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, у тому числі щодо подання доказів і поширення тягаря доказування; б) попереджає осіб, які беруть участь у справі, про можливі наслідки вчинення або невчинення ними процесуальних дій; в) у випадках, передбачених процесуальним законом, надає особам, які беруть участь у справі, за їх клопотаннями сприяння у вистребуванні доказів; г) оцінює докази.

§ 5. НАЛЕЖНІСТЬ І ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ

Після того, як суд визначить коло фактів, що входять до предмета доказування, він повинен вирішити, які докази слід дослідити, щоб з'ясувати наявність або відсутність цих фактів. Для цього суд визначає, які з наданих сторонами доказів можуть бути допущені та чи потрібні додаткові докази. Вирішуючи ці питання, суд повинен керуватися правилами належності та допустимості доказів.

Згідно зі ст. 34 ГПК господарський суд приймає тільки ті докази, які мають значення для справи. Отже, з'ясувати належність доказів означає встановити, чи мають вони значення для справи. Ці фактичні дані підлягають встановленню у справі і на підставі цього зв'язку можуть підтвердити або спростувати наявність обставин, якими підтверджуються вимоги й заперечення сторін.

Належність може розглядатися не лише як об'єктивна властивість доказу, але й як правило, адресоване господарському суду та особам, які беруть участь у справі. Згідно з цим правилом господарський суд зобов'язаний брати до уваги тільки докази, що мають властивість належності, виключивши з процесу доказування докази, які не відносяться до справи,

наявність яких ускладнює процес доказування, встановлення дійсності обставин справи, затягує процес судового розгляду. Водночас відсутність необхідних для вирішення справи доказів призводить до неможливості встановлення дійсних правовідносин, а отже, ухвалення правильного рішення у справі. У зв'язку з цим велике значення має підготовка суддею матеріалів до розгляду справи в судовому засіданні. Тільки всебічна та ретельна підготовка може забезпечити отримання всіх необхідних доказів у справі.

Правило про належність доказів дозволяє уникнути заповнення процесу зайвим матеріалом, який не має значення для вирішення справи, припинити дії осіб, які зловживають своїм правом подання доказів з метою затягування процесу.

Будь-які подані учасниками процесу докази, у тому числі й стосовно інформації у мережі Інтернет, підлягають оцінці судом на предмет їх допустимості. Вирішуючи питання щодо доказів, господарські суди повинні враховувати інститут допустимості засобів доказування, згідно з яким обставини справи, що відповідно до законодавства мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування. Наприклад, чинним законодавством, що регулює відносини за договором перевезення вантажу, встановлено перелік документів-доказів, які є підставою для покладення на перевізника відповідальності за втрату, псування, пошкодження або недостачу вантажу. Отже, ніякі інші документи не можуть підтверджувати обставини, що є підставою для покладення на перевізника відповідальності за незбереження вантажу.

Що ж до належності доказів, то нею є спроможність відповідних фактичних даних містити інформацію стосовно обставин, які входять до предмета доказування з даної справи. Подані докази не можуть бути відхилені судом за тих мотивів, що вони не передбачені процесуальним законом.

Визначити допустимість доказів означає з'ясувати, чи отримані вони за допомогою передбачених законом засобів. Правило визначення допустимості доказів закріплене в ст. 34 ГПК:

Обставини справи, які згідно із законодавством повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування.

Отже, допустимість доказів – це встановлена законодавством вимога, що обмежує використання конкретних засобів доказування, або вимога, що визначає обов'язкове використання конкретних засобів доказування для встановлення певних обставин справи під час здійснення доказування в господарському судочинстві.

Допустимість доказів має загальний і спеціальний характер. Загальний характер допустимості означає, що у всіх справах незалежно від їх категорії повинна дотримуватися вимога про отримання інформації з визначених законом засобів доказування з дотриманням порядку збирання, подання та дослідження доказів. Порухення цих вимог призводить до недопустимості засобів доказування. Таким чином, допустимість доказів перш за все обумовлюється дотриманням процесуальної форми доказів.

Спеціальний характер допустимості – це правила, які вимагають або забороняють використовувати певні засоби доказування на підтвердження певних фактів. Так, якщо за законом угода підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації, то суд повинен мати у своєму розпорядженні відповідний документ, який містить необхідні реквізити.

Отже, допустимість доказів означає, що у випадках, передбачених нормами матеріального права, певні обставини повинні підтверджуватися певними засобами доказування або певні обставини не можуть підтверджуватися певними засобами доказування. Так, згідно зі ст. 218 ЦК заперечення однією зі сторін факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами. Рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків.

Вирішуючи питання про те, які докази допускати, а які не допускати у справі, суд керується правилами належності та допустимості доказів, тобто правилами, які діють для відбору доказового матеріалу.

Належність до справи кожного доказу визначається судом. Суд на підставі закону вирішує, який доказ може, а який не може містити відомості про обставини справи. Правило належності доказів дозволяє звільняти процес від непотрібного матеріалу, який не стосується справи. Правила допустимості спрямовані на забезпечення процесу більш надійними видами засобів доказування.

Саме лише свідоцтво про право власності на об'єкт не є правовстановлюючим документом, хоча і може оцінюватися господарським судом у сукупності з іншими доказами. Перебування майна на балансі підприємства (організації) не є безумовною ознакою його права власності на це майно. Баланс не визначає підстав знаходження майна у власності (володінні) підприємства (Лист ВГСУ від 31.01.2001 № 01-8/98 «Про деякі приписи законодавства, яке регулює питання, пов'язані із здійсненням права власності та його захисту»¹).

§ 6. ОЦІНКА ДОКАЗІВ

Господарський суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді у судовому процесі всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом.

Згідно з ч. 2 ст. 43 ГПК ніякі докази не мають для господарського суду заздалегідь встановленої сили. Це означає, що закон не містить норм, що встановлюють перевагу одних доказів над іншими або визначають їх достовірність і доказове значення залежно від будь-яких формальних ознак (наприклад, особливостей засобів доказування, джерел одержання відомостей, механізму їх утворення і т. ін.). Ані в законі, ані в підзаконних актах не повинно міститися вказівок, які заздалегідь встановлюють доказову силу та значення доказу; ніякі органи чи посадові особи не вправі давати суду вказівок щодо доказової сили та значення того чи іншого доказу; докази повинні оцінюватися за їх властивостями; не можна вважати, що певний вид доказів має переваги, та без належної оцінки і врахування всіх доказів обґрунтовувати ним рішення.

Оцінка доказів має місце на всіх стадіях господарського судочинства. В оцінці доказів задіяні і суд, і всі особи, які беруть участь у справі. Проте значущість оцінки, її критерії залежать від характеру зазначених суб'єктів.

¹ Про деякі приписи законодавства, яке регулює питання, пов'язані із здійсненням права власності та його захистом : лист Вищ. арбітраж. суду України від 31.01.2001 № 01-8/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8_98800-01/card6#Public.

Оцінка доказів має здійснюватися з дотриманням таких принципів:

а) суд здійснює оцінку відповідно до своїх внутрішніх переконань;

б) суд оцінює докази безпосередньо, повно, всебічно, об'єктивно в їх сукупності;

в) оцінюючи докази, суд зобов'язаний керуватися законом.

Оцінка доказів відповідно до внутрішнього переконання судді полягає в тому, що суддя самостійно вирішує питання щодо достовірності доказів, достатності їх для винесення рішення, істинності відомостей, які містяться в доказах. Внутрішнє переконання судді – це його власне ставлення до певного об'єкта, тобто конкретне почуття або сукупність почуттів судді, які виникають у процесі розгляду й вирішення справи з приводу певних об'єктів, що мають значення для справи. Отже, внутрішнє переконання – це ставлення суду до обставин справи, що ґрунтується на доказах.

Підтвердженням правила оцінки судом доказів лише відповідно до його внутрішніх переконань є норма ст. 111-12 ГПК, згідно з якою постанова господарського суду касаційної інстанції про скасування рішення суду першої інстанції чи постанови апеляційної інстанції не може містити приписів про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Оцінка доказів за внутрішнім переконанням означає, що визначення достовірності й сили доказів проводиться самим судом. Закон надає можливість суду самому оцінити кожний доказ, причому критерієм при цьому має служити внутрішнє переконання судді. Такий підхід до оцінки доказів є єдино науковим і забезпечує встановлення дійсних правовідносин сторін та обставин у конкретній справі.

Безпосередність оцінки доказів означає, що суд повинен дослідити докази безпосередньо в судовому засіданні. Вимога безпосередності полягає в сукупності закріплених законом правил, що встановлюють спосіб сприйняття судом доказових фактів, які мають значення для вирішення справи. Згідно з таким визначенням обов'язок суду в судових засіданнях, а в необхідних випадках і поза судовим засіданням полягає в безпосередньому сприйнятті й дослідженні доказів та інших даних справи. Суддям, які не брали участі в дослідженні доказів, забороняється ухвалювати судові рішення.

З метою підтримання можливості неупередженого дослідження доказів закон закріплює правила про відвід судді. Відсутність зацікавленості в результаті справи, що розглядається, обумовлює всебічність дослідження доказів. Якщо представники сторін діють у рамках своїх правових позицій і досліджують докази відповідно до своїх вимог або заперечень, то суд, будучи не зацікавленим у вирішенні спору, досліджує докази всебічно. Це означає взяття до уваги доказів усіх осіб, які беруть участь у справі, дослідження та оцінку доказів з позиції незалежного арбітра.

Правильність висновків у справі може бути обумовлена повним дослідженням доказів та правильністю їх оцінки судом. При цьому суд може запропонувати особам, які беруть участь у справі, подати додаткові докази.

Таким чином, оцінка доказів – це процесуальна та розумова діяльність суду, а також осіб, які беруть участь у справі, із визначення належності, допустимості доказів, їх достовірності, достатності та взаємного зв'язку, що має місце на всіх стадіях цивільного процесу.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає мета судового доказування?
2. Які класифікації доказів вам відомі?
3. Розкрийте сутність понять «належність», «допустимість», «достатність», «достовірність» доказів.
4. Назвіть етапи доказування.
5. Які факти не потребують доказування?
6. Як визначається предмет доказування в господарській справі?

СУДОВІ ВИТРАТИ. ШТРАФИ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

§ 1. ПОНЯТТЯ І СКЛАД СУДОВИХ ВИТРАТ

Господарське процесуальне законодавство покладає на сторони і третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, обов'язок з оплати судових витрат. Це обумовлюється не лише бажанням держави частково компенсувати витрати, пов'язані зі здійсненням господарськими судами правосуддя в господарських відносинах, але й попередженням подачі необґрунтованих позовів, сприянням добровільному виконанню сторонами своїх обов'язків, передбачених законом або укладеним договором, сприянням усуненню порушень прав і законних інтересів сторін.

Судові витрати складаються із судового збору, сум, що підлягають сплаті за проведення судової експертизи, призначеної господарським судом, витрат, пов'язаних з оглядом і дослідженням речових доказів у місці їх знаходження, оплати послуг перекладача, адвоката та інших витрат, пов'язаних із розглядом справи (ст. 44 ГПК).

До інших витрат, пов'язаних із розглядом справи, відносять суми, що підлягають виплаті особам, викликаним до господарського суду згідно зі ст. 30 ГПК; витрати, пов'язані з виконанням судового рішення.

§ 2. СУДОВИЙ ЗБІР І ПОРЯДОК ЙОГО СПЛАТИ (СТЯГНЕННЯ)

Судовий збір – збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів і включається до складу судових витрат (ст. 1 Закону України «Про судовий збір»¹).

Розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються законом. Судовий

¹ Про судовий збір : закон України від 08.07.2011 № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.

збір сплачується відповідно до Закону України «Про судовий збір» через банківські установи чи поштові відділення зв'язку за рахунок платника. У призначенні платежу платник судового збору повинен вказати слова «судовий збір», код ЄДРПОУ суду, до якого він звертався, пункт із таблиці ставок судового збору, за яким визначено розмір судового збору.

Відповідні процесуальні дії, за які передбачено сплату судового збору, суди здійснюють тільки після пред'явлення платником платіжного документа про сплату належної суми судового збору з підтвердженням зарахування суми судового збору на казначейський рахунок згідно з випискою з казначейського рахунку (крім передбачених законодавством випадків звільнення від сплати судового збору).

Судовий збір справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, або у відсотковому співвідношенні до ціни позову, або ж у фіксованому розмірі.

Кошти судового збору направляються на забезпечення здійснення правосуддя, зміцнення матеріально-технічної бази судів, включаючи створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної системи, веб-порталу судової влади, комп'ютерних локальних мереж, сучасних систем фіксування судового процесу, придбання та обслуговування комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки, впровадження електронного цифрового підпису та інше. Згідно із законом судовий збір у повному обсязі буде зараховуватись до спеціального фонду Державного бюджету України.

Судовий збір справляється:

- за подання до суду позовної заяви та іншої заяви, передбаченої процесуальним законодавством;

- за подання до суду апеляційної та касаційної скарги на судові рішення, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, заяви про скасування рішення третейського суду, заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду та заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України;

- за видачу судами документів.

Розміри судового збору встановлено відповідно до ст. 4 Закону України «Про судовий збір» (див. табл. 2).

Таблиця 2

Ставки судового збору

За подання до господарського суду	Розмір судового збору
1	2
1) позовної заяви майнового характеру	2 відсотки ціни позову, але не менше 1,5 розміру мінімальної заробітної плати та не більше 60 розмірів мінімальних заробітних плат
2) позовної заяви немайнового характеру	1 розмір мінімальної заробітної плати
3) заяви про вжиття запобіжних заходів та забезпечення позову	1,5 розміру мінімальної заробітної плати
4) апеляційної скарги на рішення суду	50 відсотків ставки, що підлягає сплаті за подання позовної заяви, а в разі подання позовної заяви майнового характеру – 50 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми
5) касаційної скарги на рішення суду	70 відсотків ставки, що підлягає сплаті за подання позовної заяви, а в разі подання позовної заяви майнового характеру – 50 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми
6) заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами	50 відсотків ставки, що підлягає сплаті за подання позовної заяви, а в разі подання позовної заяви майнового характеру – 50 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми

Продовження табл. 2

1	2
7) заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України	70 відсотків ставки, що підлягає сплаті за подання позовної заяви, а в разі подання позовної заяви майнового характеру – 50 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми
8) апеляційної і касаційної скарги на ухвалу суду	0,5 розміру мінімальної заробітної плати
9) заяви про скасування рішення третейського суду	2 розміри мінімальної заробітної плати
10) заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду	1,5 розміру мінімальної заробітної плати
11) заяви про видачу виконавчого документа на підставі рішення іноземного суду	2 розміри мінімальної заробітної плати
12) заяви про затвердження плану санації до порушення провадження у справі про банкрутство	1 розмір мінімальної заробітної плати
13) заяви про порушення справи про банкрутство	5 розмірів мінімальної заробітної плати
14) заяви кредиторів, які звертаються з грошовими вимогами до боржника після оголошення про порушення справи про банкрутство, а також після повідомлення про визнання боржника банкрутом	1 розмір мінімальної заробітної плати

1	2
15) заяви про визнання правочинів (договорів) недійсними та спростування майнових дій боржника в межах провадження у справі про банкрутство	1 розмір мінімальної заробітної плати
16) заяви про розірвання мирової угоди, укладеної у справі про банкрутство, або визнання її недійсною	1 розмір мінімальної заробітної плати
17) апеляційних і касаційних скарг у справі про банкрутство	0,5 розміру мінімальної заробітної плати

Судовий збір не сплачується за подання:

- 1) заяви про перегляд Верховним Судом України судового рішення у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом;
- 2) заяви про скасування судового наказу;
- 3) заяви про зміну чи встановлення способу, порядку і строку виконання судового рішення;
- 4) заяви про поворот виконання судового рішення;
- 5) заяви про винесення додаткового судового рішення.

Від сплати судового збору відповідно до ст. 5 Закону України «Про судовий збір» **звільняються:**

- позивачі – за подання позовів про відшкодування збитків, завданих внаслідок неповернення у строки, передбачені договорами або установчими документами, грошових та майнових внесків, залучених до акціонерних товариств, банків, кредитних установ, тощо;
- органи прокуратури – в разі здійснення представництва інтересів громадян або держави в суді;
- Антимонопольний комітет України та його територіальні відділення – у справах, що вирішуються на підставі законодавства про захист економічної конкуренції та законодавства у сфері державних закупівель;

– Міністерство юстиції України – за подання позовів про відшкодування збитків, завданих Державному бюджету України внаслідок виконання рішень Європейського Суду з прав людини, постановлених проти України;

– органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування – за подання позовів щодо спорів, пов'язаних з відчуженням земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності;

– Пенсійний фонд України та його органи; органи Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду соціального захисту інвалідів і його відділення;

– громадські організації інвалідів (спілки та інші об'єднання громадських організацій інвалідів), їх підприємства, установи та організації, громадські організації ветеранів, їх підприємства, установи та організації – за подання позовів, з якими вони звертаються до суду;

– органи праці та соціального захисту населення – за подання позовів щодо призначення й виплати всіх видів державної соціальної допомоги, компенсації, виплат та доплат, установлених законодавством.

Порядок сплати та повернення судового збору. Судовий збір перераховується у безготівковій та готівковій формі виключно через установи банків чи відділення зв'язку.

У разі якщо судовий збір сплачується за подання позовної заяви до суду в розмірі, визначеному з урахуванням ціни позову, а ціна не відповідає дійсній вартості спірного майна, то недоплачена сума вноситься у процесі розгляду справи. У разі якщо розмір позовних вимог збільшено або пред'явлено нові позовні вимоги, недоплачену суму судового збору треба сплатити до звернення до суду з відповідною заявою.

За подання позовної заяви, що має одночасно майновий і немайновий характер, судовий збір сплачується за ставками майнового та немайнового характеру. За повторно поданими позовами, що раніше були залишені без розгляду, судовий

збір сплачується на загальних підставах. У разі роз'єднання судом позовних вимог судовий збір, сплачений за подання позову, не повертається й перерахунок не здійснюється. Після роз'єднання судом позовних вимог судовий збір повторно не сплачується. У разі якщо позов подається одночасно кількома позивачами до одного або кількох відповідачів, судовий збір обчислюється з урахуванням загальної суми позову і сплачується кожним позивачем пропорційно долі пред'явлених кожним із них вимог окремим платіжним документом.

За подання зустрічних позовних заяв, а також заяв про вступ у справу третіх осіб із самостійними позовними вимогами судовий збір справляється на загальних підставах. У разі вибуття із справи позивача судовий збір сплачується його правонаступником, якщо збір не був сплачений.

Судовий збір справляється з урахуванням загальної суми позову також у разі подання позову одним позивачем до кількох відповідачів; об'єднання суддею в одне провадження кількох однорідних позовних вимог. Розподіл судового збору між сторонами та перевірка повноти сплати судового збору здійснюються відповідно до процесуального законодавства.

Сплачена сума судового збору **повертається** за ухвалою суду в разі:

- зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом;
- повернення заяви або скарги;
- відмови у відкритті провадження у справі;
- залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишено без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям позивача або за його клопотанням);
- припинення провадження у справі.

Повернення сплаченої суми судового збору здійснюється в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади із забезпечення реалізації державної фінансової політики.

Враховуючи майновий стан сторони, суд може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору на певний строк, але не довше ніж до ухвалення судового рішення у справі.

§ 3. ВИТРАТИ, ПОВ'ЯЗАНІ З РОЗГЛЯДОМ СПРАВИ

До судових витрат, крім судового збору, належать витрати, пов'язані з розглядом справи, які складаються із сум, що підлягають виплаті за проведення експертизи, призначеної господарським судом (ст. 31, 41, 42 ГПК), витрат, пов'язаних з оглядом та дослідженням речових доказів у місці їх знаходження, оплати послуг перекладача, адвоката.

Витрати, що підлягають сплаті за проведення експертизи, послуги перекладача, визначаються господарським судом, який призначив експертизу або залучив перекладача, залежно від кваліфікації фахівців, складності та обсягу виконаної роботи. Експертам і перекладачам відшкодовуються витрати, пов'язані з явкою до господарського суду (вартість проїзду, найму житла, вартість попереднього продажу проїзних квитків, витрати за користування білизною, добові тощо), у розмірах, установлених законодавством про службові відрядження (ст. 48 ГПК). Витрати, пов'язані з викликом до суду, відшкодовуються після виконання експертами, перекладачами та іншими особами своїх обов'язків у розмірі, визначеному в рішенні господарського суду.

Експертам і перекладачам на підставі проїзних документів компенсуються витрати, пов'язані з проїздом (крім таксі) в господарський суд і поверненням до місця проживання. У разі відсутності проїзних документів експертам і перекладачам відшкодовується мінімальна вартість проїзду.

Розміри витрат, що підлягають сплаті за проведення експертизи, послуги перекладача та підтверджені документами до або під час судового засідання, визначаються в рішенні суду.

Згідно з ч. 3 ст. 48 ГПК витрати, що підлягають сплаті за послуги адвоката, визначаються в порядку, встановленому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»¹. Дія названого Закону поширюється тільки на осіб, які є адвокатами.

Судові витрати за участь адвоката в розгляді справи підлягають сплаті на договірній основі та лише в тому випадку,

¹ Про адвокатуру та адвокатську діяльність : закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 27. – Ст. 282.

якщо вони сплачені адвокату стороною, котрій такі послуги дійсно надавали, а їх сплату підтверджено відповідними фінансовими документами. Стягнення зазначених витрат у рахунок майбутньої оплати їх у вигляді судових витрат чинним законодавством не передбачено.

Якщо питання про розподіл судових витрат на засіданні не було вирішено, господарський суд виносить ухвалу про стягнення ним певних витрат відповідно до ст. 88 ГПК.

§ 4. РОЗПОДІЛ ТА ВІДШКОДУВАННЯ СУДОВИХ ВИТРАТ

Залежно від рішення господарського суду відбувається й розподіл судових витрат. При цьому головний принцип, закладений в основу розподілу судових витрат, – принцип покладання витрат на сторону, яка пред'явила безпідставний позов, або на сторону, яка затіяла необґрунтований спір. Суд, відмовляючи в задоволенні позову, може покласти судові витрати на відповідача, з вини якого виник спір. У разі часткового задоволення позову судові витрати покладаються на обидві сторони пропорційно. Зазначене правило розподілу судових витрат застосовується для вирішення як майнових спорів, так і немайнових.

Розподіл судових витрат є обов'язком суду, що під час ухвалення судового рішення визначається в його резолютивній частині.

У резолютивній частині рішення вказується про розподіл господарських витрат між сторонами, про повернення судового збору з бюджету (ч. 6 ст. 84 ГПК).

Судовий збір покладається:

- у спорах, що виникають у разі укладання, зміни та розірвання договорів, на сторону, яка безпідставно ухиляється від прийняття пропозицій іншої сторони, або на обидві сторони, якщо господарським судом відхилено частину пропозицій кожної зі сторін;

- у спорах, що виникають під час виконання договорів та з інших підстав, на сторони пропорційно розміру задоволення позовних вимог.

Якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, господарський суд має право покласти на неї судовий збір незалежно від результатів вирішення спору.

Судовий збір, від сплати якого позивач у встановленому порядку звільнений, стягується з відповідача в доход бюджету пропорційно розміру задоволених вимог, якщо відповідач не звільнений від сплати судового збору.

Стороні, на користь якої відбулося рішення, господарський суд відшкодовує збір за рахунок другої сторони й у тому разі, коли друга сторона звільнена від сплати судового збору.

Суми, які підлягають сплаті за проведення судової експертизи, послуги перекладача, адвоката та інші витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються:

- при задоволенні позову – на відповідача;
- при відмові в позові – на позивача;
- при частковому задоволенні позову – на обидві сторони;
- пропорційно розміру задоволених позовних вимог (ст. 49 ГПК).

У практиці господарських судів часто виникає питання, як розподіляється судовий збір у разі, коли суд на підставі п. 3 ст. 83 ГПК зменшує розмір неустойки (штрафу, пені), що підлягає стягненню зі сторони, котра порушила зобов'язання. Якщо вимоги позивача про стягнення неустойки визнано обґрунтованими, але суд вважає за можливе на підставі п. 3 ст. 83 ГПК зменшити розмір санкцій, що накладаються на відповідача, збір має бути покладено на відповідача в сумі, сплаченій позивачем, а не пропорційно задоволеним вимогам, оскільки в даному випадку визначальними для вирішення спору є обґрунтованість вимог позивача та обов'язок другої сторони задовольнити обґрунтовані вимоги заявника (ч. 5 ст. 7 і ч. 2 ст. 49 ГПК).

У разі припинення провадження у зв'язку зі сплатою відповідачем боргу після звернення кредитора з позовом витрати, пов'язані зі сплатою судового збору позивача, покладаються на відповідача на підставі ст. 49 ГПК. Схожою буде відповідь і на питання, як господарський суд повинен розподілити витрати, пов'язані зі сплатою судового збору, у випадку, коли позов про зворотне стягнення безпідставно списаних коштів задоволено.

У випадках, коли в рішенні, ухвалі господарського суду з тих чи інших причин не було вирішено питання про судові витрати, господарський суд за власною ініціативою, за заявою сторони або прокурора, який брав участь у судовому процесі, згідно зі ст. 88 ГПК виносить додаткове рішення про усунення цього недоліку.

Розподіл між сторонами сум, що підлягають сплаті за проведення експертизи (аудиту), послуги перекладача, а також інших судових витрат проводиться за правилами розподілу судового збору.

§ 5. СУДОВІ ШТРАФИ

Судовий штраф – грошове стягнення, що накладається господарським судом на осіб за допущені ними порушення норм господарського процесуального законодавства. Судові штрафи як міра юридичної відповідальності спрямовані на досягнення певних цілей:

- забезпечення авторитету судової влади;
- покарання за протидію встановленому законом порядку розгляду судом господарських спорів;
- сприяння виконанню завдань господарського судочинства.

Накласти судовий штраф має право тільки суд. Питання про накладення штрафу вирішується в засіданні господарського суду суддею одноособово або судом у колегіальному складі. Накладення штрафу оформлюється ухвалою суду. Особу, на яку накладено штраф, сповіщають про час і місце засідання, однак її неявка не є перешкодою для розгляду заяви.

Процесуальний порядок проведення судового засідання та прийняття ухвали про накладення судового штрафу регламентований у ГПК України неповно, фрагментарно й поверхово.

Судовий штраф накладається господарським судом у випадках і розмірах, передбачених ГПК, та стягується в доход Державного бюджету, а саме:

- згідно з п. 4 ст. 83 ГПК господарський суд, приймаючи рішення, має право стягувати зі сторони, яка порушила строки розгляду претензії, штраф у розмірі, встановленому ст. 9 ГПК, або відповідно до законів, що регулюють порядок досудового врегулювання спорів у конкретних правовідносинах;

- згідно з п. 5 ст. 83 ГПК господарський суд, приймаючи рішення, має право стягувати з винної сторони штраф у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за ухилення від вчинення дій, покладених господарським судом на сторону.

При задоволенні позову в резолютивній частині рішення вказуються:

...– розмір сум, що підлягають стягненню (основної заборгованості за матеріальні цінності, виконані роботи та надані послуги, неустойки, штрафу, пені та збитків, а також штрафів, передбачених у пп. 4 і 5 ч. 2 ст. 83 ГПК) (ч. 2 ст. 84 ГПК).

Неподання або несвоєчасне подання стороною у справі, іншим учасником судового процесу доказів з неповажних причин, спрямоване на затягування судового процесу, має розцінюватися господарським судом як зловживання процесуальними правами.

Відповідні дії або бездіяльність з урахуванням конкретних обставин справи можуть тягти за собою, зокрема, такі наслідки:

- стягнення штрафу з винної сторони в доход Державного бюджету України (п. 5 ст. 83 ГПК);
- винесення у встановленому порядку окремих ухвал (ст. 90 ГПК).

При цьому передбачене п. 5 ст. 83 ГПК право господарського суду у прийнятті рішення стягнути з винної сторони штраф у доход Державного бюджету України стосується не лише рішень, прийнятих по суті справи, а й ухвал, у тому числі тих, якими розгляд справи не закінчується (наприклад, ухвали про відкладення розгляду справи у зв'язку з неявкою в судові засідання представника учасника судового процесу та/або неподанням ним витребуваних судом матеріалів тощо).

У разі неподання учасником судового процесу з неповажних причин або без повідомлення причин матеріалів та інших доказів, витребуваних господарським судом, останній може здійснити розгляд справи за наявними в ній матеріалами та доказами або, з огляду на обставини конкретної справи, залишити позов без розгляду на підставі п. 5 ч. 1 ст. 81 ГПК¹.

¹ Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 18 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 1. – Ст. 27. – Із наступ. змін.

Питання для самоконтролю

1. З яких елементів складаються судові витрати?
2. Що таке судовий збір?
3. Як обчислюється судовий збір?
4. Які правила розподілу судових витрат передбачено ГПК України?
5. В яких випадках господарський суд має право накладати штраф на учасника процесу?

ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ

§ 1. ПОНЯТТЯ І ВИДИ СТРОКІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

На ефективність захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів юридичних та фізичних осіб у сфері господарської діяльності в порядку господарського судочинства суттєвим чином впливає фактор часу, з точки зору своєчасності розгляду спору, надання зацікавленим особам можливості результативно брати участь у процесі вирішення справи. Значення процесуальних строків виявляється в матеріально-правовому і процесуальному аспектах. Матеріально-правовий аспект полягає в доданні стійкості матеріально-правовим відносинам сторін і, як наслідок, реалізації принципу правової визначеності. Процесуально-правовий аспект полягає у внесенні впорядкованості та визначеності у процесуальні правовідносини, забезпеченні своєчасного здійснення судової форми захисту.

Тому встановлення оптимального нормативно-правового регулювання строків розгляду та вирішення справ у господарських судах, виконання рішень суду, здійснення окремих процесуальних дій набуває важливого значення.

Під процесуальним строком слід розуміти встановлений законом або судом проміжок часу, з яким ГПК пов'язує можливість або необхідність вчинення судом і учасниками господарського процесу процесуальних дій, а його закінчення (пропущення) може мати негативні наслідки для осіб, які беруть участь у справі.

Строки для вчинення процесуальних дій визначаються точною календарною датою, зазначенням події, що мала неминуче статися, чи періодом часу. В останньому випадку дію може бути вчинено протягом усього періоду (ст. 50 ГПК).

Згідно з ч. 1 ст. 50 ГПК процесуальні дії вчиняються у строки, встановлені Господарським процесуальним кодексом України. У тих випадках, коли процесуальні строки не встановлені, вони призначаються господарським судом. Відповідно строки в господарському процесі можна розділити

на два види: строки, встановлені законом і призначені господарським судом.

Строки, встановлені законом, у свою чергу, можуть бути поділені на строки, встановлені законом для господарського суду (службові строки) і для осіб, які беруть участь у справі. Серед строків, установлених законом для господарського суду, можна виділити: строки вирішення спору, перегляду рішення суду, вчинення окремих процесуальних дій.

Спір має бути вирішено господарським судом у строк не більше двох місяців від дня одержання позовної заяви.

Спір про стягнення заборгованості за опротестованим векселем має бути вирішено господарським судом у строк, не більше одного місяця від дня одержання позовної заяви.

У виняткових випадках за клопотанням сторони, з урахуванням особливостей розгляду спору, господарський суд ухвалою може продовжити строк розгляду спору, але не більш як на п'ятнадцять днів (ст. 69 ГПК).

Чинним законодавством встановлено строки здійснення господарським судом окремих процесуальних дій. Як правило, у законодавстві визначаються фіксовані строки, протягом яких суд повинен вчинити процесуальну дію.

Суддя, прийнявши позовну заяву, не пізніше трьох днів з дня її надходження виносить і надсилає сторонам, прокурору, якщо він є заявником, ухвалу про порушення провадження у справі, в якій вказується про прийняття позовної заяви, призначення справи до розгляду в засіданні господарського суду, про час і місце його проведення, необхідні дії щодо підготовки справи до розгляду в засіданні (ст. 64 ГПК).

У ГПК визначено й інші строки, необхідність дотримання яких вимагається від господарського суду. Наприклад, згідно з ч. 2 ст. 62 ГПК ухвала про відмову у прийнятті позовної заяви виноситься та надсилається заінтересованим особам не пізніше трьох днів із дня надходження заяви. Згідно з ч. 2 ст. 63 ГПК суддя повертає позовну заяву не пізніше трьох днів з дня її надходження, про що виносить ухвалу.

Іноді в господарському процесуальному законодавстві вимога до господарського суду щодо вчинення окремих процесуальних дій формулюється без вказівки на фіксовані строки, а визначається період часу, протягом якого вони можуть або мають бути здійснені. Наприклад, господарський

суд за наявності достатніх підстав має право до прийняття рішення залучити за клопотанням сторони або за своєю ініціативою до участі у справі іншого відповідача (ст. 24 ГПК). Господарський суд зупиняє провадження у справі в разі неможливості розгляду даної справи до вирішення пов'язаної з нею іншої справи компетентним органом (ст. 79 ГПК). Згідно зі ст. 102 ГПК апеляційна скарга на рішення місцевого господарського суду розглядається у двомісячний строк з дня постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до провадження.

Чинним законодавством установлюються строки, дотримання яких вимагається від осіб, які беруть участь у справі. Приписи ГПК, адресовані особам, які беруть участь у справі, так само як і господарського суду, що стосуються окремих процесуальних дій, можуть бути виражені вказівкою на подію, з настанням якої можливе їх вчинення, періодом часу, коли вони можуть або мають бути здійснені.

Так, згідно зі ст. 60 ГПК відповідач має право до початку розгляду господарським судом справи по суті пред'явити до позивача зустрічний позов для спільного розгляду з первісним позовом. Треті особи, які пред'являють самостійні вимоги на предмет спору, можуть вступити у справу до прийняття рішення господарським судом (ст. 26 ГПК).

Господарському суду чинним законодавством надано право встановлювати для осіб, які беруть участь у справі, строки, протягом яких можуть чи мають бути здійснені процесуальні дії.

До компетенції господарського суду у встановленні процесуальних строків віднесено, зокрема, встановлення часу наступного засідання господарського суду після відкладення розгляду справи в межах строків, установлених ст. 69 ГПК.

§ 2. ОБЧИСЛЕННЯ ТА ЗАКІНЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ. НАСЛІДКИ НЕДОТРИМАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ

Процесуальні строки, визначені законом та призначені господарським судом, обчислюються днями, місяцями або роками.

Перебіг процесуального строку, обчислюваного роками, місяцями або днями, починається наступного дня після

календарної дати або настання події, якими визначено його початок (ч. 3 ст. 50 ГПК).

Строк, обчислюваний роками, закінчується у відповідний місяць і число останнього року строку.

Строк, обчислюваний місяцями, закінчується у відповідне число останнього місяця строку. Якщо кінець строку, обчислюваного місяцями, припадає на такий місяць, який не має відповідного числа, строк закінчується в останній день цього місяця. У випадках, коли останній день строку припадає на неробочий день, днем закінчення строку вважається перший наступний за ним робочий день.

Процесуальна дія, для якої встановлено строк, може бути здійснена до 24 години останнього дня строку. Якщо позовну заяву, відзив на позовну заяву, заяву про перегляд рішення та інші документи здано на пошту або телеграф до 24 години останнього дня строку, строк не вважається пропущеним (ст. 51 ГПК). Дата здачі документів органу зв'язку підтверджується датою поштового штемпеля на конверті. Для підтвердження здачі документів на пошту чи телеграф господарському суду можуть бути подані відповідні документи: квитанція про здачу документів на пошту, квитанція або чек касового апарата під час здачі документів на телеграф.

Якщо процесуальна дія здійснюється безпосередньо в господарському суді (наприклад здача документів у канцелярію суду), вона має бути виконана до кінця робочого дня, встановленого в суді.

Наслідки недотримання процесуальних строків можуть бути різні. Як правило, пропуск процесуального строку погашає право на вчинення процесуальних дій. Так, згідно зі ст. 113 ГПК заява подається до господарського суду, який прийняв рішення, не пізніше місяця з дня встановлення обставин, що стали підставою для перегляду судового рішення, ухвали, постанови. Якщо заяву подано після закінчення встановленого строку, заява до розгляду не приймається і повертається заявникові.

§ 3. ЗУПИНЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ, ВІДНОВЛЕННЯ ТА ПРОДОВЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ

Господарське процесуальне законодавство передбачає зупинення провадження у справі. Зупинення перебігу процесуальних строків пов'язується законодавцем зі складними обставинами, що можуть вплинути на порушення допустимих та розумних строків вирішення справи. Зупинення провадження у справі зупиняє перебіг процесуальних строків (ст. 79 ГПК).

Перебіг усіх незакінчених процесуальних строків зупиняється із зупиненням провадження у справі.

З дня поновлення провадження перебіг процесуальних строків продовжується (ст. 52 ГПК).

Після зникнення обставин, що викликали зупинення провадження у справі, господарський суд поновлює провадження. З дня поновлення провадження у справі перебіг процесуальних строків поновлюється. У цьому випадку процесуальні строки обчислюються з урахуванням часу, що минув до припинення провадження у справі. Іншими словами, процесуальні дії мають бути вчинені протягом процесуального строку, що залишився.

На підставі суб'єктивних або об'єктивних причин особа, яка бере участь у процесі, може пропустити встановлений законом процесуальний строк. За заявою сторони, прокурора чи зі своєї ініціативи господарський суд може визнати причину пропуску встановленого законом процесуального строку поважною і відновити пропущений строк, крім випадків, передбачених ГПК.

Про відновлення пропущеного строку зазначається в рішенні, ухвалі чи постанові господарського суду. Про відмову у відновленні строку виноситься ухвала, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Ухвалу про відмову у відновленні пропущеного строку може бути оскаржено.

Призначені господарським судом строки можуть бути ним продовжені за заявою (зразок заяви див. далі) сторони, прокурора чи зі своєї ініціативи (ст. 53 ГПК).

До господарського суду _____
найменування господарського суду

Позивач: _____
найменування, поштова адреса

Відповідач: _____
найменування, поштова адреса

ЗАЯВА
про відновлення пропущеного строку на

вказується пропущений процесуальний строк

Керуючись ч. 1 ст. 53 Господарського процесуального кодексу України, прошу відновити строк на _____
вказується пропущений процесуальний строк

Зазначений строк пропущено через _____,
що підтверджується _____
вказуються докази відсутності у заявника можливості здійснити зазначені процесуальні дії протягом встановленого процесуального строку

Додаток: документи, що підтверджують відсутність у заявника можливості здійснити зазначені процесуальні дії протягом процесуального строку.

Підпис заявника: _____

М.П. «__» _____ 201_р .

Питання для самоконтролю

1. Які види процесуальних строків вам відомі?
2. Які правила обчислення процесуальних строків передбачено ГПК?
3. Назвіть наслідки пропущення процесуальних строків.
4. У чому полягає відмінність між поновленням та продовженням процесуальних строків?

ПОЗОВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

§ 1. ПРАВО НА ПОЗОВ

Однією з найважливіших гарантій прав і свобод громадян та організацій є право на судовий захист, зведене на конституційний рівень. Згідно зі ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Право на звернення до суду за судовим захистом займає важливе місце серед інших гарантій, що забезпечують захист порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи законного інтересу.

Механізм судового захисту приводиться в дію шляхом звернення до суду з відповідною вимогою. Правовим засобом звернення до суду виступає позов, процесуальною формою якого є позовна заява.

Право на позов об'єднує в собі дві правомочності: право на пред'явлення позову і право на задоволення позову, щої повинні виступати в єдності, оскільки без права на пред'явлення позову не може бути права на задоволення позову. Також право на пред'явлення позову не буде для позивача засобом захисту порушеного або оспорюваного права, якщо у нього не буде права на задоволення позову.

Водночас право на пред'явлення позову та право на задоволення позову носять самостійний характер. Особі може належати право на задоволення позову за відсутності у неї права на пред'явлення позову, якщо особою не виконано формальні вимоги його подання. І, навпаки, наявність в особи права на пред'явлення позову не завжди означає наявність у неї права на задоволення позову, тому що суд може встановити, що вимоги не ґрунтуються на законі, і відмовити в їх задоволенні.

Право на позов – самостійне суб'єктивне право, яке існує за наявності певних умов (передумов). Передумови права на пред'явлення позову – обставини, з наявністю або відсутністю яких закон пов'язує виникнення суб'єктивного права особи на пред'явлення позову по конкретній справі.

Згідно зі ст. 1 ГПК підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які

здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи й у встановленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності (далі – підприємства та організації), мають право звертатися до господарського суду відповідно до встановленої підвідомчості господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених ГПК заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням. У випадках, передбачених законодавчими актами України, до господарського суду мають право також звертатися державні та інші органи, фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності.

Разом з тим, щоб отримати судовий захист порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи законного інтересу, а також привести в дію механізм процесуальних засобів захисту, необхідно мати, в першу чергу, право на звернення до суду (право на пред'явлення позову). Таким чином, у теорії процесуального права набув поширення погляд, відповідно до якого наявність або відсутність права на звернення до суду з позовом у кожному конкретному випадку в кожного конкретного суб'єкта залежить від певних обставин, іменованих передумовами права на пред'явлення позову.

Передумови права на звернення до суду поділяють на суб'єктивні та об'єктивні, пов'язані з характером предмета, який підлягає розгляду судом, на позитивні та негативні – залежно від зв'язку права на звернення до суду з наявністю або відсутністю обставин.

Суб'єктивною передумовою права на пред'явлення позову є правосуб'єктність особи, яка звертається до суду із заявою. За загальним правилом звертатися до суду можна лише для захисту права чи законного інтересу, які, на думку заявника, належать йому.

Об'єктивні позитивні передумови – це передбачені в господарському процесуальному законі обставини, які повинні бути в даному випадку під час пред'явлення позову. До позитивних передумов нині відноситься вимога п. 1 ст. 62 ГПК, згідно з якою право на пред'явлення позову є у відповідної особи та суддя повинен прийняти заяву, яка підлягає розгляду в суді, якщо:

- 1) вимога підвідомча господарському суду;
- 2) захист даної вимоги ГПК не забороняється;
- 3) вимога не відноситься до числа байдужих для права.

Негативні передумови – це обставини, відсутність яких є необхідною, щоб відповідно до процесуального закону суддя прийняв заяву. Вони передбачені законом для того, щоб не допустити винесення суперечливих або взаємовиключних судових рішень.

1. Згідно з п. 2 ст. 62 ГПК суддя приймає заяву за відсутності рішення суду, яке набрало чинності, з тотожного спору (між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих же підстав) або ухвали про прийняття відмови позивача від позову, або затвердження мирової угоди сторін.

2. Згідно з п. 2 ст. 62 ГПК право на пред'явлення позову є в позивача, якщо в провадженні суду немає справи з тотожного спору.

3. Перешкодою до пред'явлення позову згідно з п. 3 ст. 62 ГПК є та обставина, що позов пред'явлено до ліквідованого підприємства, організації або настала смерть фізичної особи, або її оголошено померлою, і спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Перелік підстав відмови у прийнятті позовної заяви, встановлений ст. 62 ГПК, є вичерпним.

Якщо судом встановлено зазначені передумови, особі належить право на судовий розгляд її позовної вимоги. Якщо будь-яка з передумов відсутня, звернення до суду не може викликати судового розгляду зазначеного спору.

Наслідки відсутності права на позов і права на пред'явлення позову неоднакові. Відсутність права на позов у матеріальному сенсі означає відсутність самого права вимагати певної поведінки від боржника. Встановити наявність або відсутність права на позов можна лише в результаті розгляду справи по суті. Наслідком відсутності цього права є рішення суду про відмову в задоволенні позову.

Право на пред'явлення позову не залежить від наявності або відсутності права на позов у матеріальному сенсі. Для пред'явлення позову досить припущення про наявність права на позов. Право на пред'явлення позову є й за відсутності права на позов у матеріальному сенсі. Наявність або відсутність необхідних передумов права на пред'явлення позову перевіряється судом під час прийняття позовної заяви. Якщо виявляється відсутність хоча б однієї з них під час подання позовної заяви, то суддя відмовляє в її прийнятті. Якщо ж відсутність передумови встановлюється після порушення

справи або під час судового розгляду, то провадження у справі припиняється на будь-якій стадії.

§ 2. ПОРЯДОК РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПОЗОВ

Для порушення провадження у справі в господарському суді необхідно реалізувати це право в порядку, встановленому законом, тобто дотриматися необхідних умов реалізації права на пред'явлення позову.

До порядку звернення до господарського суду з позовом пред'являється вичерпний перелік вимог. Недотримання умов реалізації права на пред'явлення позову тягне неможливість порушення провадження у справі в суді. Позивач може виправити допущені помилки й повторно звернутися до суду з тотожним позовом на загальних підставах (ст. 63 ГПК).

До умов реалізації права на пред'явлення позову належать:

1. Підсудність справи даному суду (ст. 13–17 ГПК).

Якщо непідсудність справи даному суду буде виявлено суддею під час подачі позовної заяви, суддя не приймає справу до провадження, а направляє матеріали справи за встановленою підсудністю (ст. 17 ГПК України).

2. Наявність належно оформлених повноважень представника на пред'явлення позову. Позовна заява подається до господарського суду в письмовій формі й підписується повноважною посадовою особою позивача або його представником, прокурором чи його заступником, суб'єктом підприємницької діяльності – фізичною особою або його представником (ст. 54 ГПК).

До позовної заяви, підписаної представником позивача, додається довіреність або інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача (ст. 57 ГПК).

До господарського суду міста Києва надійшла позовна заява від КП «Липкижитлосервіс» до ТОВ «Печерські зорі» про стягнення заборгованості у розмірі 46 871, 14 грн. Суддя відповідно до п. 1 ст. 63 ГПК України повернув позовну заяву з тих підстав, що від імені позивача заява підписана першим заступником директора, повноваження якого жодним чином не підтверджено (тобто не надано установчі документи, протокол про обрання, наказ про призначення тощо). З наявної в позовних матеріалах посадової інструкції першого

заступника також не вбачається повноважень першого заступника директора на підписання позовної заяви¹.

3. Сплата судового збору. Закон передбачає попередній порядок сплати судового збору в доход державного бюджету України (Закон України «Про судовий збір», ст. 57 ГПК України).

Обов'язковою вимогою є відмітка відповідальних посадових осіб банку-платника про зарахування збору до державного бюджету, яка підписується та засвідчується печаткою. Відсутність такого запису може бути підставою для повернення позовної заяви без розгляду з посиланням на несплату судового збору (п. 4 ст. 63 ГПК).

4. Дотримання змісту позовної заяви. Зміст позовної заяви становлять обов'язкові відомості, необхідні для розгляду і вирішення позову в господарському суді. Вимоги до позовної заяви закріплено в ст. 54 ГПК.

Слід враховувати, що позовна заява повинна містити суть позовних вимог: якщо позов подано до кількох відповідачів, – суть позовних вимог щодо кожного з них; виклад обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги; зазначення доказів, що підтверджують позов; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорується; законодавство, на підставі якого подається позов.

Таким чином, якщо аналіз суддею передумов дає йому відповідь на питання наявності права на пред'явлення позову, то аналіз умов дає відповідь на питання, чи правильно реалізується це право.

§ 3. ПОЗОВ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ: ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ

Поняття позову нерозривно пов'язане з поняттям позовного провадження, в порядку якого здійснюється захист порушеного, невизнаного або оспорованого права.

Господарські суди вирішують спори у порядку позовного провадження, передбаченого ГПК України (ст. 4-1 ГПК).

¹ Справа № 05-5-27/6677 Господарського суду м. Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/17287637>.

На підставі аналізу норм господарського процесуального права можна виділити найбільш характерні риси судової форми захисту:

1) розгляд і вирішення господарських спорів у процесі проходять у суворо регламентованому законом процесуальному порядку;

2) учасникам процесу забезпечено правові гарантії. Позовній формі захисту притаманні не тільки форма звернення до суду, а й порядок звернення до суду, а також однаковий порядок розгляду спору. В цьому й полягають процесуальні гарантії права на судовий захист;

3) розгляд і вирішення спорів здійснюються уповноваженим органом, яким є господарський суд;

4) рішення господарського суду має відповідати вимогам законності та обґрунтованості.

Для позовної форми захисту в господарському процесі характерні ознаки:

1) наявність вимоги однієї особи до іншої, що випливає з порушеного, невизнаного або оспорюваного права і підлягає на підставі закону розгляду в певному процесуальному порядку, встановленому законом;

2) наявність спору про право.

Позов можна визначити як пред'явлену через суд до відповідача у встановленій законом процесуальній формі матеріально-правову вимогу про відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу.

У позові прийнято виділяти складові елементи, що визначають зміст та індивідуалізують його. **Елементи позову** містять інформацію про суб'єктивне право, яке потребує, на думку позивача, судового захисту, про фактичні обставини, на яких ґрунтується пред'явлена вимога.

Позов має такі складові частини (елементи):

- предмет позову;
- підставу позову;
- зміст позову;
- суб'єкти позову (використовується з метою встановлення тотожності позовів).

Предмет позову – матеріально-правова вимога позивача до відповідача, щодо якого суд повинен ухвалити рішення.

Оскільки спір завжди пов'язаний із вимогою позивача до відповідача, закон вимагає, щоб у позовній заяві позивач вказав суті своєї вимоги (п. 4 ст. 54 ГПК).

Між ФОП та ВОДЯНСЬКИМ хлібоприймальним підприємством укладено договір поставки сільськогосподарської продукції. В результаті часткового виконання своїх зобов'язань з оплати поставленої продукції утворилась перед ФОП заборгованість у розмірі 10400,00 грн.

Матеріально-правовою вимогою (предметом позову) є вимога про стягнення боргу за поставлену продукцію¹.

Позивач має право змінити предмет позову (ч. 4 ст. 22 ГПК). Однак його зміна можлива лише протягом розгляду справи по суті (тільки в суді першої інстанції), до прийняття рішення та в межах спірних правовідносин. Прикладом зміни предмета позову може слугувати зміна вимоги про стягнення несплаченої орендної плати на вимогу про розірвання договору оренди.

Від предмета позову слід відрізнити **предмет спору**, який прийнято називати об'єктом позову. Це те матеріальне благо, отримання якого вимагає позивач, наприклад конкретне майно, грошові кошти, майнове право тощо. Об'єкт позову також можна змінити шляхом зміни розміру позовних вимог, однак при цьому предмет позову не змінюється.

Елементи позову (зміст і предмет) дозволяють проводити класифікацію позовів на види. Вони мають важливе значення для організації захисту відповідача проти позову і т. ін.

Матеріально-правова вимога позивача повинна опиратися на підставу позову. **Підстава позову** – обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги. Згідно з п. 5 ст. 54 ГПК у позовній заяві повинні бути викладені обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги. Такі обставини становлять юридичні факти, передбачені гіпотезою матеріальної норми права, що регулює спірні правовідносини, з яких позивач виводить свої вимоги до відповідача. Вимога позивача до відповідача має ґрунтуватися на фактичних обставинах у справі.

¹ Справа № 47/64-10 Господарського суду Харківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/8265030>.

Коло юридичних фактів, що входять до підстави позову, спочатку вказується позивачем у позовній заяві. Якщо позивач неповно вказав ці факти, суд вправі запропонувати йому доповнити підставу позову, представити докази на підтвердження наявності або відсутності тих юридично значущих фактів, які позивач не зазначив. Юридичне обґрунтування пред'явленої позовної вимоги не є підставою позову.

Зміст позову – вид судового захисту, за яким позивач звертається до господарського суду.

У змісті позову виявляється його процесуально-правова сторона. Зміст позову визначається позивачем, виходячи зі способу судового захисту, передбаченого законом.

Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконним рішення, дії чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 16 ЦК України).

Виділення ще одного елементу позову – суб'єктів – продиктовано практичною необхідністю.

Суд відмовляє в прийнятті позовної заяви, якщо в провадженні суду є справа про спір **між тими ж сторонами**, про той самий предмет і з тих же підстав або є рішення з такого спору (п. 2 ч. 1 ст. 62 ГПК).

Закон допускає як один з індивідуалізуючих елементів позову й суб'єктів. До суб'єктів позову необхідно відносити не тільки сторони, а також третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, оскільки порушено саме їхні матеріальні права.

Виділення елементів позову має таке значення:

- елементи позову індивідуалізують позов, дозволяють встановити тотожність позовів, яка має значення для недопущення існування декількох судових рішень за одним спором;
- виділення елементів позову необхідне для здійснення судом контролю за реалізацією позивачем свого процесуального права на зміну позову. На підставі ст. 22 ГПК позивач вправі до прийняття рішення у справі змінити підставу або предмет позову. Одночасна зміна предмета й підстави позову не допускається, тому що в цьому випадку один позов замінюється іншим;
- підстава позову визначає предмет доказування у справі, встановлюючи межі обов'язку позивача з доведення фактів, на які він посилається для обґрунтування своїх вимог;
- предмет і підстава позову визначають межі судової діяльності: суд розглядає справу лише в межах заявлених позовних вимог.

§ 4. Види позовів

Позови класифікуються за різними підставами:

- 1) за метою, предметом позову (процесуально-правова класифікація позовів);
- 2) за об'єктом захисту (матеріально-правова класифікація);
- 3) за характером захисту інтересу в господарському процесі.

За процесуально-правовим критерієм позови класифікуються на позови про визнання, про присудження, перетворювальні позови.

У тих випадках, коли вимога позивача до відповідача спрямована на присудження до виконання на користь позивача обов'язку, що випливає зі спірних правовідносин, мова йде про **позов про присудження**, або про так звані виконавчі позови. Позови про присудження – вимоги, за якими відповідач зобов'язаний передати речі або грошові кошти. Ці позови є найпоширенішими в судовій практиці.

Позовом про присудження є позов, спрямований на примусове виконання підтвердженого судом обов'язку відповідача перед позивачем. Позивач вимагає не тільки визнання за ним певного суб'єктивного права, а й присудження, здійснення конкретних дій на свою користь. Позови про

присудження слугують примусовому здійсненню матеріально-правових обов'язків, які не виконуються добровільно або виконуються неналежним чином.

Замовник за договором підряду з метою захисту своїх суб'єктивних прав може подати позов про відшкодування збитків, завданих неналежним виконанням підрядником своїх зобов'язань.

Позов про визнання – позов, який спрямований на офіційне визнання, встановлення судом наявності або відсутності правовідносин. Оскільки рішенням суду за цими позовами встановлюється існування або відсутність спірних правовідносин, ці позови називають також установчими позовами.

До позовів про визнання відносяться позови про визнання права власності, про визнання акта недійсним, визнання недійсним договору.

Позови про визнання поділяються на позови про визнання позитивні, коли вони спрямовані на визнання наявності спірного права (позови про визнання права власності), і позови про визнання негативні, коли вони спрямовані на визнання відсутності спірного права (позови про визнання правочину недійсним та ін.).

Позови про присудження та про визнання не вносять перетворень в існуючі правовідносини. Після ухвалення судового акта вони залишаються без змін (декларативні позови). На відміну від декларативних позовів судові акти за перетворювальними позовами змінюють існуючі до судового процесу правовідносини.

Перетворювальні позови – позови, які характеризуються такими способами захисту, як зміна або припинення спірних правовідносин. У судовому процесі з розгляду перетворювального позову реалізується право особи на зміну правовідносин, що не може бути здійснено без рішення суду.

Судове рішення за таким позовом виступає юридичним фактом матеріального права, яке змінює структуру правовідносин, наприклад позов про зміну договору.

Характерною рисою перетворювальних позовів є те, що судові рішення за ними не можуть бути реалізовані примусовим шляхом. Судові акти самі по собі містять акт виконання – перетворюють спірні правовідносини. Перетворювальні

позови можливі, якщо правовідносини відповідно до законодавства можуть бути змінені або припинені тільки судом; необхідність звернення до суду викликана відсутністю згоди однієї зі сторін на зміну або припинення правовідносин, наприклад на зміну чи розірвання господарського договору.

За матеріально-правовою ознакою позови поділяють на позови, що випливають із цивільних, господарських, земельних, корпоративних та інших правовідносин. Практично це необхідно для судової статистики, на її підставі здійснюється узагальнення судової практики за окремими категоріями господарських справ.

За характером інтересу, який захищається, позови в господарському процесі можна поділити на особисті, на захист державних і громадських інтересів, на захист прав інших осіб та непрямі позови.

§ 5. Поняття позовної заяви. Вимоги чинного законодавства до форми та змісту позовної заяви

Поряд із вимогами щодо дотримання встановленої письмової форми позовної заяви законодавством закріплено вимоги щодо її змісту. Зміст позовної заяви становлять обов'язкові відомості, необхідні для розгляду та вирішення позову в господарському суді.

Позовна заява повинна містити:

1) найменування господарського суду, до якого подається заява;

2) найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові за його наявності для фізичних осіб) сторін, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб), ідентифікаційні коди суб'єкта господарської діяльності за їх наявності (для юридичних осіб) або реєстраційний номер облікової картки фізичної особи – платника податків за його наявності;

2-1) документи, що підтверджують за громадянином статус суб'єкта підприємницької діяльності;

3) зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; суми договору (у спорах, що виникають в разі укладення, зміни чи розірвання господарських договорів);

4) зміст позовних вимог; якщо позов подано до кількох відповідачів, – зміст позовних вимог щодо кожного з них;

5) виклад обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги; зазначення доказів, що підтверджують позов; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорюються; законодавство, на підставі якого подається позов;

6) відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися;

7) відомості про вжиття запобіжних заходів відповідно до розділу V-1 ГПК;

8) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви.

У позовній заяві можуть бути вказані й інші відомості, якщо вони необхідні для правильного вирішення спору.

Позивач, прокурор чи його заступник зобов'язані у разі пред'явлення позову надіслати сторонам копії позовної заяви та доданих до неї документів, якщо цих документів у сторін немає. Такий же обов'язок покладається на позивача у разі залучення господарським судом до участі у справі іншого відповідача, заміни господарським судом неналежного відповідача (ст. 56 ГПК).

§ 6. ЦІНА ПОЗОВУ

Ціна позову – грошова сума в гривнях, яка відображає заявлену матеріально-правову вимогу позивача до відповідача й визначається за правилами, визначеними у ст. 55 ГПК:

1) у позовах про стягнення грошей – стягуваною сумою або сумою, оспорованою за виконавчим чи іншим документом, за яким стягнення провадиться у безспірному (безакцептному) порядку;

2) у позовах про витребування майна – вартістю майна, що витребується;

3) у позовах, які складаються з кількох самостійних вимог, – загальною сумою всіх вимог;

4) у позовах про стягнення іноземної валюти – в іноземній валюті та у гривнях відповідно до офіційного курсу, встановленого Національним банком України, на день подання позову.

У ціну позову включаються також зазначені в позовній заяві суми неустойки (штрафу, пені), а якщо вони не вказані, – суми їх, визначені суддею. Ціну позову вказує позивач. У разі неправильного визначення ціни позову вона визначається суддею.

Значення ціни позову на момент подачі позовної заяви полягає в тому, що з майнових спорів розмір судового збору визначається, виходячи саме з ціни позову. Зі збільшенням позивачем своїх позовних вимог він зобов'язаний сплатити судовий збір, еквівалентний сумі, на яку збільшилися позовні вимоги.

Ціна позову про стягнення іноземної валюти визначається в іноземній валюті та національній валюті України відповідно до офіційного курсу, встановленого Національним банком України, на день подання позову. Для визначення ціни позову, поданого в іноземній валюті, необхідно виходити з тієї валюти, в якій провадилися чи мають бути проведені розрахунки між сторонами.

У разі подання позову про стягнення національної валюти України – еквівалента іноземної валюти ціна позову визначається в національній валюті України за офіційним курсом, визначеним Національним банком України, на день подання позову.

За змістом згаданого припису п. 4 ч. 1 ст. 55 ГПК у разі подання до господарського суду позову про стягнення іноземної валюти обов'язковим є зазначення еквівалента в національній валюті України (гривнях). Виходячи з останнього, визначається сума судового збору, що сплачується з позовної заяви у національній валюті. Однак якщо день подання позову не співпадає з днем сплати судового збору (збір сплачено раніше), то останній визначається з урахуванням офіційного курсу гривні до іноземної валюти, встановленого Національним банком України, саме на день сплати, а не на день подання позову (абз. 2 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про судовий збір»¹).

¹ Про судовий збір : закон України від 08.07.2011 № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.

§7. Документи, які додаються до позовної заяви

Вирішуючи питання про порушення позивачем вимог ст. 57 ГПК, слід виходити з того, що підставою для повернення позовної заяви є відсутність доказів оплати судового збору, направлення відповідачу копії позовної заяви та доданих до неї документів (у необхідних випадках – вжиття заходів досудового врегулювання).

До позовної заяви додаються документи, що підтверджують:

- 1) вжиття заходів досудового врегулювання господарського спору;*
- 2) направлення відповідачеві копії позовної заяви і доданих до неї документів;*
- 3) сплату судового збору в установлених порядку і розмірі;*
- 4) обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги.*

До заяви про визнання акта недійсним додається також копія оспорюваного акта або засвідчений витяг з нього.

До позовної заяви, підписаної представником позивача, додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача (ст. 57 ГПК).

Платіжні документи подаються до господарського суду тільки в оригіналі. Ксерокопії та фотокопії платіжних документів не можуть бути доказами сплати судового збору.

Недотримання зазначених вимог тягне за собою повернення позовної заяви відповідно до ст. 63 ГПК.

§ 8. Об'єднання позовних вимог

Згідно зі ст. 58 ГПК в одній позовній заяві може бути об'єднано кілька вимог, зв'язаних між собою підставою виникнення або поданими доказами.

Суддя має право об'єднати кілька однорідних позовних заяв або справ, у яких беруть участь ті ж самі сторони, в одну справу, про що зазначається в ухвалі про порушення справи або в рішенні.

Допускається пред'явлення одночасно в одному позові вимог, підвідомчих господарському суду, наприклад про стягнення боргу за поставленою продукцією та стягнення штрафних санкцій, передбачених договором, за прострочення оплати товару на час пред'явлення позову. Таке об'єднання відповідає засадам процесуальної економії та раціоналізації судової процедури.

Разом з тим, неприпустимим є об'єднання вимог, які заважають розгляду справи.

Об'єднання вимог про розірвання або зміну умов договору та відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням договірних зобов'язань, суперечить правилам ст. 58 ГПК, і тому такі позовні вимоги не повинні прийматися до розгляду в одному провадженні (п. 5 ст. 63 ГПК).

У разі об'єднання позивачем вимог про визнання правочину недійсним та віндикацію позовна заява підлягає поверненню, оскільки відповідні вимоги мають різні правові підстави.

Суддя має право об'єднати кілька однорідних позовних вимог або справ, в яких беруть участь ті ж самі сторони, в одну справу, про що зазначається в ухвалі чи рішенні. Крім того, господарський суд має право виділити одну або декілька об'єднаних вимог в окреме провадження. Таким чином, в об'єднанні та роз'єднанні позовних вимог головне – це виконання вимог процесуальної економії.

Не допускається об'єднання в одне провадження кількох вимог, які належить розглядати в порядку різного судочинства, якщо інше не встановлено законом.

§ 9. Відзив на позовну заяву

Господарське процесуальне законодавство передбачає право особи, яка бере участь у справі, направити господарському суду відзив на позовну заяву.

Згідно зі ст. 59 ГПК відповідач має право після одержання ухвали про порушення справи направити:

1) господарському суду відзив на позовну заяву й усі документи, що підтверджують заперечення проти позову;

2) позивачу, іншим відповідачам, а також прокурору, який бере участь у судовому процесі, копію відзиву.

Відзив підписується повноважною особою відповідача або його представником.

Відзив повинен містити: найменування позивача і номер справи; мотиви повного або часткового відхилення вимог позивача з посиланням на законодавство, а також докази, що обґрунтовують відхилення позовної вимоги; перелік документів та інших доказів, що додаються до відзиву (у тому числі про надіслання копій відзиву й доданих до нього документів позивачеві, іншим відповідачам, прокурору).

До відзиву, підписаного представником відповідача, додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника відповідача.

Незважаючи на те, що надання відзиву на позовну заяву закріплено у ст. 59 ГПК як право відповідача, якщо суд зобов'яже в ухвалі про порушення провадження у справі надати його до судового розгляду, в разі невиконання даної вимоги суд має право стягнути з відповідача в доход державного бюджету штраф, передбачений п. 5 ч. 2 ст. 83 ГПК. У випадку, якщо відповідач не додав до відзиву документи, які підтверджують заперечення проти позову, підстав для накладання на нього штрафу немає.

§ 10. Зустрічний позов

Господарське процесуальне законодавство гарантує відповідачу право на захист від пред'явленого позову. Це право впливає з принципів процесуальної рівноправності сторін, диспозитивності, змагальності. Захист відповідача від пред'явленого до нього позову може здійснюватися різними засобами, передбаченими законом. До них відносяться: заперечення проти позову та зустрічний позов.

Заперечення проти позову – це пояснення відповідача, які стосуються правомірності виникнення й розвитку процесу у справі або матеріально-правової вимоги позивача по суті (можуть бути як усними, так і викладеними у відзиві на позовну заяву).

Зустрічний позов – це позов, пред'явлений відповідачем до позивача для спільного розгляду з первісним позовом. Такий позов згідно зі ст. 60 ГПК може бути заявлений відповідачем після порушення справи до початку розгляду господарським судом справи по суті (на стадії підготовки

справи до судового розгляду, у підготовчій частині судового засідання). Пред'явлення зустрічного позову сприяє виконанню завдання процесуальної економії.

Умови прийняття зустрічного позову:

- задоволення зустрічного позову повністю або частково виключає задоволення первісного позову;

- зустрічна та первісна вимоги виникли з одних правовідносин;

- вимоги за зустрічним та первісним позовами можуть бути зараховані як однорідні;

- пов'язаність зустрічного позову з первісним обумовлена підставами цих позовів та/або поданими доказами.

До господарського суду звернулося ПП «Світлана» – позивач у справі № 5307, яке одночасно є відповідачем у справі № 6592. Підставою для звернення із заявою став той факт, що одночасно в суді розглядалася справа про визнання недійсним договору оренди земельної ділянки та справа про розірвання цього ж договору. Вимогу про визнання договору недійсним не можна сприймати як зустрічний позов у справі, оскільки вимоги не взаємопов'язані, мають різні правові наслідки.

У зв'язку з цим провадження у справі про розірвання договору оренди було зупинено до розгляду справи про визнання цього договору недійсним на підставах, передбачених законом, тобто до вирішення пов'язаної з ним справи, відповідно до ст. 79 ГПК.

Пред'явлення зустрічного позову здійснюється за загальними правилами пред'явлення позову, за винятком правил загальної територіальної підсудності. Зустрічний позов пред'являється з дотриманням вимог, передбачених ст. 54–57 ГПК стосовно змісту, додатків до позовної заяви, надсилання її копії та доданих документів особам, які беруть участь у справі.

Докази, що підтверджують обставини зв'язку первісного і зустрічного позовів, необхідно зазначати у зустрічній позовній заяві (п. 5 ч. 2 ст. 54 ГПК). Якщо у ній не вказано відповідних обставин, на яких, зокрема, ґрунтується позовна вимога, доказів, що підтверджують ці обставини, то зустрічна позовна заява повертається без розгляду з посиланням на п. 3 ч. 1 ст. 63 та ст. 60 ГПК. Така заява не може повертатися

судом з посиланням на п. 5 ч. 1 ст. 63 ГПК, оскільки подання зустрічного позову не означає об'єднання вимог в одній позовній заяві.

Необхідність зв'язку між зустрічною і первісною вимогами не усуває самостійного характеру зустрічного позову. Практично це виявляється в такому:

- не виключена можливість відмови в задоволенні основного позову з причин, які не мають відношення до зустрічного позову, в якому суд також відмовляє з причин його необґрунтованості;

- суд зобов'язаний вирішити зустрічний позов і в тому випадку, якщо за первісним позовом рішення не ухвалювалось (наприклад внаслідок відмови позивача від позову). За кожним із позовів – первісним і зустрічним – має бути ухвалено рішення по суті вимог: що саме присуджується за первісним і зустрічним позовами і в якій частині.

У разі подання зустрічного позову після початку розгляду справи по суті суддя відмовляє в його прийнятті на підставі п. 1 ч. 1 ст. 62 ГПК як такого, що поданий із порушенням припису ч. 1 ст. 60 ГПК; при цьому немає значення, з яких причин (поважних чи неповажних) зустрічний позов не було подано до початку такого розгляду. В цьому випадку відповідач не позбавлений можливості звернутися з новим позовом у загальному порядку.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть характерні риси позовного провадження.
2. Назвіть відомі вам класифікації позовів. У чому полягає їх значення?
3. Розкрийте різницю між правом на пред'явлення позову та правом на позов.
4. Які відомості мають бути зазначені в позовній заяві?
5. Як визначається ціна позову?
6. Які документи додаються до позовної заяви?
7. За яких умов можливе об'єднання позовних вимог?
8. За яких умов господарський суд приймає зустрічний позов?

ПОРУШЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ТА ПІДГОТОВКА СПРАВИ ДО РОЗГЛЯДУ НА ЗАСІДАННІ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ

§ 1. ПРИЙНЯТТЯ ПОЗОВНОЇ ЗАЯВИ.

ВІДМОВА У ПРИЙНЯТТІ ПОЗОВНОЇ ЗАЯВИ

Позов у господарському процесі є найважливішим процесуальним засобом захисту невизнаного, порушеного або оспорюваного права суб'єктів господарських правовідносин. Для того, щоб позов виконував цю важливу роль, необхідно в разі пред'явлення позову до господарського суду суворо дотримуватися певного процесуального порядку. Справи позовного провадження в господарському суді порушуються після подання позовної заяви, що може надходити до суду як поштою, так і доставлятися до канцелярії суду представником позивача.

Уся кореспонденція, яка надходить до господарського суду, приймається й реєструється службою діловодства – канцелярією суду. Під час прийняття кореспонденції перевіряється цілісність конверта або упаковки, відповідність адресата. З відкриттям конверта (упаковки) перевіряється правильність оформлення документів, фактична наявність документів та додатків до них, звіряються номери документів із номерами, які вказані на конвертах. Конверти додаються до документів.

Відповідно до ст. 2-1 ГПК у господарських судах функціонує автоматизована система документообігу, що забезпечує:

1) об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями з дотриманням принципів черговості і рівної кількості справ для кожного судді;

2) надання учасникам господарського процесу інформації про стан розгляду справ, у яких вони беруть участь;

3) централізоване зберігання текстів судових рішень та інших процесуальних документів;

4) підготовку статистичних даних;

5) реєстрацію вхідної та вихідної кореспонденції та етапів її руху;

б) видачу судових рішень та наказів господарського суду на підставі наявних в автоматизованій системі документообігу даних щодо судового рішення та реєстрації заяви особи, на користь якої воно ухвалено;

7) передачу справ до електронного архіву.

Позовні заяви, скарги та інші передбачені законом процесуальні документи, що подаються до господарського суду й можуть бути предметом судового розгляду, в порядку їх надходження підлягають обов'язковій реєстрації в автоматизованій системі документообігу суду, що здійснюється працівниками апарату відповідного суду в день надходження документів. До автоматизованої системи документообігу суду в обов'язковому порядку вносяться: дата надходження документів; інформація про предмет спору та сторони у справі; прізвище працівника апарату суду, який здійснив реєстрацію; інформація про рух судових документів; дані про суддю, який розглядав справу, та інші дані, передбачені Положенням про автоматизовану систему документообігу суду, що затверджується Радою суддів України за погодженням із Державною судовою адміністрацією України¹.

Визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних документів за принципом вірогідності, який враховує кількість справ, що перебувають у провадженні суддів, заборону брати участь у перегляді рішень для судді, який брав участь в ухваленні судового рішення, про перегляд якого порушується питання, перебування суддів у відпустці, на лікарняному, у відрядженні та закінчення терміну повноважень.

Справи розподіляються з урахуванням спеціалізації суддів. Після визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи внесення змін до реєстраційних даних щодо цієї справи, а також видалення цих даних з автоматизованої системи документообігу суду не допускається, крім випадків, установлених законом.

¹ Див.: Положення про автоматизовану систему документообігу суду : затв. рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ln.kr.court.gov.ua/sud1111/300/120/>.

Доступ до автоматизованої системи документообігу суду надається суддям та працівникам апарату відповідного суду згідно з їхніми функціональними обов'язками. Несанкціоноване втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду має наслідком відповідальність, установлену законом.

Порядок функціонування автоматизованої системи документообігу суду, в тому числі видачі судових рішень та наказів господарського суду, передачі справ до електронного архіву, зберігання текстів судових рішень, ухвал та інших процесуальних документів, надання інформації фізичним та юридичним особам, підготовки статистичних даних, визначається Положенням про автоматизовану систему документообігу суду.

Відповідно до чинного законодавства питання про прийняття заяви по господарській справі вирішується одноособово суддею (ст. 61 ГПК). За наявності в зацікавленій особи права на пред'явлення позову суддя на підставі закону повинен перевірити, чи дотримані певні умови, реалізація яких свідчить про наявність у позивача права на пред'явлення позову, і дає **можливість звернутися** до господарського суду **з позовною заявою**:

1) позовна заява за формою та змістом відповідає вимогам ст. 54 ГПК;

2) справа має бути підсудна даному суду;

3) позовна заява має бути обґрунтованою та підписаною повноважною особою;

4) позивач зобов'язаний надати суду докази, направлені іншим особам, які беруть участь у справі, копії позовної заяви;

5) позивач повинен подати докази сплати судового збору в установленому законом порядку й розмірах;

6) об'єднані в одній позовній заяві кілька вимог до одного чи кількох відповідачів повинні бути пов'язані між собою.

Порушення справи в суді першої інстанції є початковою стадією відповідного провадження, яка має свої специфічні завдання та цілі. Її загальною метою слід вважати реалізацію права на звернення за судовим захистом, оскільки на це спрямовані норми даного інституту, дії суб'єктів процесу й правовідносини між ними.

Закон містить вичерпний перелік підстав для відмови в прийнятті позовної заяви, який не підлягає розширеному тлумаченню (ст. 62 ГПК). **Суддя відмовляє у прийнятті позовної заяви, якщо:**

1) заява не підлягає розгляду в господарських судах України;

2) у провадженні господарського суду або іншого органу, який у межах своєї компетенції вирішує господарський спір, є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих же підстав або є рішення цих органів із такого спору;

3) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено діяльність суб'єкта господарювання, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Наявність зазначених підстав свідчить про відсутність у позивача права на пред'явлення позову. Отже, незважаючи на подання позовної заяви, господарський процес не може бути порушений, і суддя відмовляє у прийнятті позовної заяви через відсутність у позивача права на пред'явлення позову.

Про відмову у прийнятті позовної заяви виноситься ухвала (зразок див. далі), яка надсилається сторонам, прокурору чи його заступнику, якщо вони є заявниками, не пізніше трьох днів з дня надходження заяви рекомендованою поштою. До ухвали про відмову у прийнятті позовної заяви, що надсилається заявникові, додаються позовні матеріали.

Ухвалу про відмову у прийнятті позовної заяви може бути оскаржено. У разі скасування цієї ухвали позовна заява вважається поданою в день первісного звернення до господарського суду. Після скасування апеляційним судом ухвали про відмову у прийнятті позовної заяви заява вважається поданою в день первісного звернення до господарського суду.

повне найменування господарського суду,
поштова адреса

Ухвала

про відмову у прийнятті позовної заяви

м. _____ справа № _____

«__» _____ 20__ р.

Суддя _____,

розглянувши позовну заяву _____

позивач

до _____

відповідач

про _____,

предмет позову

Встановив:

_____ підстави,
на яких відмовляється в порушенні провадження у справі.
Керуючись пунктом ____ частини 1 статті 62 ГПК України, –

Ухвалив:

1. У прийнятті позовної заяви відмовити.
2. Повернути позивачу з державного бюджету судовий збір у розмірі _____, перерахований платіжним дорученням від «__» _____ 20__ р. № _____.
3. На ухвалу може бути подана апеляційна скарга до _____.

найменування апеляційного господарського суду.

Додаток:

1. Позовна заява на _____ арк. та додані документи на _____ арк., у т. ч. пл. доручення від «__» _____ 20__ р. № _____.

2. Довідка про повернення судового збору.

Суддя _____

§ 2. ПОВЕРНЕННЯ ПОЗОВНОЇ ЗАЯВИ

Існують умови, за наявності яких суддя не приймає позовну заяву та повертає її без розгляду. Ці правила визначено у ст. 63 ГПК України, вони не свідчать про відсутність у позивача права на позов, а означають, що позовна заява не може бути прийнята до розгляду судом по суті до тих пір, поки не будуть усунуті процесуальні порушення, які допустив позивач і які спричинили повернення позовної заяви.

Суддя повертає позовну заяву та додані до неї документи без розгляду, якщо:

1) позовну заяву підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, службове становище якої не зазначено.

Якщо до позовної заяви відособленого підрозділу не доданий документ, що підтверджує його повноваження, прокурор не зазначив орган, уповноважений здійснювати відповідні функції держави у спірних відносинах, або позовна заява не підписана уповноваженою позивачем особою, господарський суд повертає позовну заяву на підставі п. 1 ст. 63 ГПК.

Якщо господарський суд має сумніви стосовно наявності в особи, яка підписала позовну заяву, відповідних повноважень, він у процесі підготовки справи до судового розгляду витребує в позивача докази на підтвердження таких повноважень. У разі їх неподання суд виносить ухвалу про залишення позову без розгляду. Якщо позовну заяву підписано особою на підставі виданої їй довіреності, до заяви має бути додано оригінал або належно завірену копію такої довіреності. У разі, коли до позовної заяви, підписаної представником позивача, не додано оригіналу або належно завіреної копії довіреності, але в цій заяві вміщено посилання на номер і дату довіреності, то господарський суд, приймаючи заяву до розгляду, витребує у позивача таку довіреність, а в разі її неподання, виносить ухвалу про залишення позову без розгляду на підставі п. 5 ч. 1 ст. 81 ГПК.

Наявність на позовній заяві факсимільного підпису означає, що вона не підписана особою, яка має право її підписувати, і підлягає поверненню. Такі ж наслідки настають, коли в позовній заяві відсутні відомості про прізвище та посаду керівника юридичної особи або до позовної заяви не додано належні документи на підтвердження повноважень

особи, що підписала цю заяву як представник позивача в господарському суді (ч. 3–6 ст. 28 ГПК), і на ці документи немає посилання в заяві;

2) у позовній заяві не вказано повне найменування сторін, їх поштові адреси;

3) у позовній заяві не зазначено обставини, на яких ґрунтується позовна вимога, докази, що підтверджують викладені в заяві обставини, обґрунтований розрахунок стягуваної чи оспорюваної суми.

Такі ж наслідки передбачені у випадку, якщо позивач не навів або не доклав до заяви обґрунтований розрахунок стягуваної чи оспорюваної суми (ціни позову).

Суд не вправі повернути позовну заяву на підставі п. 3 ч. 1 ст. 63 ГПК із мотиву неподання документів, що є доказами, або подання не засвідчених належним чином копій документів, оскільки позивач може їх подавати до закінчення розгляду справи;

4) не надано докази сплати судового збору в установленних порядку та розмірі.

Якщо судовий збір сплачено у встановленому порядку й розмірах замість позивача іншою особою, господарський суд повинен виходити з того, що збір фактично надійшов до держбюджету і немає підстав для повернення позовної заяви (заяви) за мотивами несплати судового збору.

Якщо стороною не надано докази звільнення її від сплати судового збору, заява повертається з мотивів, зазначених у п. 4 ст. 63 ГПК. На цих же підставах повертаються позовні заяви з платіжними дорученнями на перерахування судового збору не до державного бюджету України;

5) порушено правила об'єднання вимог або об'єднано в одній позовній заяві кілька вимог до одного чи кількох відповідачів і сумісний розгляд цих вимог перешкоджатиме з'ясуванню прав і взаємовідносин сторін чи суттєво утруднить вирішення спору.

Об'єднання вимог про розірвання або зміну договору та відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань, суперечить правилам ст. 58 ГПК, і тому такі позовні заяви не повинні прийматися до розгляду;

6) не подано докази направлення відповідачу копії позовної заяви та доданих до неї документів;

7) до винесення ухвали про порушення провадження у справі від позивача надійшла заява про врегулювання спору.

Перелік підстав для повернення позовної заяви є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Суддя повертає позовну заяву не пізніше трьох днів із дня її надходження, про що виносить ухвалу. Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню з нею до господарського суду в загальному порядку після усунення допущеного порушення. Тому заявник має бути зацікавлений у тому, щоб якомога швидше усунути вказані господарським судом недоліки в оформленні позовної заяви і знову направити її в господарський суд. Моментом звернення з позовом вважатиметься дата звернення з належно оформленою позовною заявою. Ухвала про повернення позовної заяви може бути оскаржена.

Якщо передбачені у пп. 2, 3, 4, 5, 6 ч. 1 ст. 63 ГПК підстави повернення позовної заяви виявлено господарським судом після прийняття позовної заяви до розгляду, справа підлягає розглядові по суті. У разі необхідності розгляд справи може бути відкладено: з метою одержання необхідних доказів чи обґрунтованого розрахунку стягуваної (оспоруваної) суми; надіслання відповідачеві чи іншим особам, які беруть участь у справі, копій позовних матеріалів. Повне найменування та поштові адреси сторін можуть бути з'ясовані безпосередньо в судовому засіданні. Не сплачені у встановленому порядку та розмірі суми судового збору можливо стягнути за результатами розгляду справи.

§ 3. ПОРЯДОК ПОРУШЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ. ПІДГОТОВКА СПРАВИ ДО РОЗГЛЯДУ

Судове провадження у господарському суді для досягнення його мети має здійснюватися таким чином, щоб забезпечити правильний і своєчасний розгляд і вирішення спору, що багато в чому залежить від проведення належної підготовки справи до судового розгляду. У господарському судочинстві стадії підготовки справи до розгляду об'єднуються зі стадією порушення провадження у справі. Підготовка справи до судового розгляду – самостійна обов'язкова стадія господарського процесу, що проводиться судом по кожній справі відразу після її порушення з метою правильного розгляду й

вирішення спору в установлені процесуальним законом строки.

Суддя, прийнявши позовну заяву, не пізніше трьох днів із дня її надходження, виносить і надсилає сторонам, прокурору, якщо він є заявником, ухвалу про порушення провадження у справі (зразок див. далі), в якій вказується про прийняття позовної заяви, призначення справи до розгляду в засіданні господарського суду, про час і місце його проведення, необхідні дії щодо підготовки справи до розгляду. Ухвала про порушення провадження у справі надсилається зазначеним особам за повідомленою ними господарському суду поштовою адресою. У разі ненадання сторонами інформації щодо їх поштової адреси, ухвала про порушення провадження у справі надсилається за адресою місцезнаходження (місця проживання) сторін, що зазначена в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. У разі відсутності сторін за такою адресою вважається, що ухвала про порушення провадження у справі вручена їм належним чином.

Ухвала надсилається також іншим підприємствам, установам, організаціям, державним та іншим органам у випадках, коли від них витребуються документи, відомості та висновки або їх посадові особи викликаються до господарського суду (ст. 64 ГПК).

Мета стадії підготовки справи до розгляду – створення умов, спрямованих на забезпечення правильного та своєчасного вирішення спору. Завданнями підготовки справи до судового розгляду в господарському суді є:

а) уточнення позовних вимог і обставин, що лежать в основі позову;

б) визначення характеру правовідносин сторін і, відповідно, потенційного кола нормативних актів, які мають застосовуватися у вирішенні спору;

в) визначення можливого кола осіб, які беруть участь у справі;

г) визначення кола доказів, необхідних для вирішення спору по суті, і забезпечення їх подання до моменту початку розгляду;

д) повідомлення зацікавлених осіб про час і місце розгляду.

повне найменування господарського суду, поштова адреса

Ухвала
про порушення провадження у справі та
підготовку справи до розгляду

м. _____ справа № _____

«__» _____ 20__ р.

Суддя _____, розглянувши позовну заяву

найменування позивача

до _____

найменування відповідача

про _____,

предмет спору

Встановив:

зміст позовних вимог

Керуючись статтями 64, 65 ГПК України, –

Ухвалив:

1. Порушити провадження у справі.
2. Призначити справу до судового розгляду в засіданні господарського суду «__» _____ 20__ р. на ____ год. ____ хв. зал № _____, тел. _____.
3. У порядку підготовки справи до розгляду:

вказуються дії судді з підготовки справи відповідно до ст. 65 ГПК

Суддя _____

Стадія підготовки справи до розгляду має виключно важливе значення для успішного проведення судового розгляду та, відповідно, досягнення кінцевого результату судочинства – прийняття законного й обґрунтованого рішення. Особи, які беруть участь у справі, покликані сприяти ефективній підготовці справи до судового розгляду. Це впливає з принципу змагальності, із прав та обов'язків сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, надавати докази або вказати місце їх знаходження, з обов'язку сумлінно використовувати надані процесуальні права.

Господарське процесуальне законодавство не встановлює конкретний строк, протягом якого суддя повинен вчинити дії з підготовки справи до судового розгляду. Однак при цьому слід мати на увазі, що строк, фактично витрачений на підготовку справи, входить до загального строку розгляду справи – два місяці (ст. 69 ГПК).

Обсяг підготовки та характер процесуальних дій залежать від обставин і складності конкретної справи. Господарський процесуальний кодекс закріплює загальні дії судді та коло питань, що підлягають з'ясуванню на даній стадії судочинства.

Із метою забезпечення правильного та своєчасного вирішення господарського спору суддя згідно зі ст. 65 ГПК здійснює в необхідних випадках такі **дії з підготовки справи до розгляду**:

1) вирішує питання про залучення до участі у справі іншого відповідача та про виключення або заміну неналежного відповідача;

2) викликає представників сторін (якщо сторони знаходяться у тому ж населеному пункті, що й господарський суд) для уточнення обставин справи і з'ясовує, які матеріали можуть бути подані додатково;

3) зобов'язує сторони, інші підприємства, установи, організації, державні та інші органи та їх посадових осіб виконати певні дії (звірити розрахунки, провести огляд доказів у місці їх знаходження тощо), витребує від них документи, відомості, висновки, необхідні для вирішення спору, чи знайомиться з такими матеріалами безпосередньо в місці їх знаходження;

4) вирішує питання про призначення судової експертизи (саме призначення проходить у разі клопотання однієї зі

сторін, оскільки саме на них покладаються витрати на її проведення);

5) проводить огляд і дослідження письмових і речових доказів у місці їх знаходження;

6) вирішує питання про визнання явки представників сторін на засідання господарського суду обов'язковою;

7) вирішує питання про виклик посадових та інших осіб для давання пояснень по суті справи;

8) вирішує питання про розгляд справи безпосередньо на підприємстві, в організації;

9) вирішує питання про вжиття заходів до забезпечення позову;

10) здійснює інші дії, спрямовані на забезпечення правильного та своєчасного розгляду справи. Відповідно до основних завдань підготовки справи до розгляду та особливостей, властивих кожній конкретній справі, визначається й коло тих процесуальних дій, які мають бути здійснені суддею під час її підготовки. За своїм характером та основною спрямованістю всі дії можуть бути розділені на групи:

1. Уточнення обставин, що мають значення для правильного та своєчасного вирішення всіх спірних питань для розгляду справи.

2. Виявлення всіх заінтересованих у вирішенні спору осіб та вирішення питання про залучення або допущення їх до участі у справі.

Фактично на стадії підготовки справи суддя господарського суду може залучити до участі у справі лише іншого відповідача або третю особу, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, а також сповістити заінтересованих осіб у справі про банкрутство.

Суддя повинен перевірити: чи належні сторони беруть участь у справі, наявність співучасті у справі (обов'язкової та факультативної), необхідність залучення третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, повідомлення потенційних третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору.

Найпоширенішою дією судді господарського суду щодо визначення кола осіб, які беруть участь у справі, є залучення третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, на стороні позивача або відповідача. У даному випадку згоди осіб, які беруть участь у справі, на таке залучення

судді не потрібно. Залучення третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, здійснюється або за клопотанням позивача чи відповідача або за ініціативою суду чи самої третьої особи.

3. Визначення та уточнення предмета доказування, виявлення та витребування доказів.

Суддя шляхом вивчення правових норм, що підлягають застосуванню, ознайомлення з позовними матеріалами встановлює докази, які необхідні для вирішення справи. Насамперед з'ясовується належність доказів, їх допустимість, отримання доказів, на які посилаються сторони, за допомогою передбачених законом засобів.

Суддя в порядку підготовки справи може запропонувати сторонам здійснити звірку взаємних розрахунків, необхідність в яких виникає в тих випадках, коли в документах, наданих сторонами, є різні дані. Результати звірки розрахунків фіксуються у спільному акті, який повинен бути підписаний представниками сторін. Цей акт підлягає дослідженню й оцінці поряд з іншими доказами.

4. Вжиття заходів щодо забезпечення позову. У потрібних випадках суддею вживаються заходи щодо витребування доказів. Коло доказів, які можуть бути забезпечені, не обмежено.

Суддею здійснюються й інші дії з підготовки справи до судового розгляду, спрямовані на забезпечення правильного та своєчасного вирішення спору.

§ 4. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ

Після отримання відповідачем копії позовної заяви позивач може вжити заходів, спрямованих на виконання судового рішення, оскільки відповідач під час судового процесу може приховати своє майно, кошти, продати нерухоме та інше майно, у тому числі й те, що підлягає реєстрації, передати речі на зберігання іншим особам тощо. Необхідність у застосуванні заходів забезпечувального характеру виникає тоді, коли є реальна загроза того, що відповідач діятиме недобросовісно або коли невжиття таких заходів зробить неможливим виконання судового рішення. Інститут забезпечення позову є засобом, що гарантує виконання майбутнього рішення господарського суду.

Господарський суд вживає заходи забезпечення позову за заявою (зразок див. далі) сторони (третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору), прокурора чи його заступника, який подав позов, або з ініціативи господарського суду як гарантію реального виконання рішення суду. Забезпечення позову допускається на будь-якій стадії провадження у справі, якщо невжиття таких заходів може торкнутися або зробити неможливим виконання рішення господарського суду (ст. 66 ГПК).

Слід зазначити, що накладення арешту на майно, що належить особі, щодо якої вжито запобіжні заходи, і знаходиться в неї або в інших осіб, можливо здійснювати як запобіжний захід до подання позовної заяви (ст. 43-3 ГПК).

Зразок

найменування суду

Позивач _____

Відповідач _____

найменування, поштові адреси

ЗАЯВА

про вжиття заходів забезпечення позову у справі № _____

Керуючись ст. 66 ГПК України, прошу вжити заходи забезпечення позову: _____

зазначається вид і суть забезпечення позову відповідно до ст. 67 ГПК

Невжиття цих заходів може утруднити чи зробити неможливим у подальшому виконання рішення господарського суду з таких причин: _____

Додатки:

- документи, що підтверджують наявність підстав неможливості чи утруднень виконання рішення господарського суду;
- документ про сплату судового збору.

Підпис заявника _____

Дата подання заяви «__» _____ 20__ р.

Клопотання про забезпечення позову, яке раніше було відхилено повністю або частково, може бути подано вдруге, якщо змінились певні обставини. Тобто на заяви про забезпечення позову, в задоволенні яких було відмовлено, не поширюється заборона повторного звернення до господарського суду.

У вирішенні питання про забезпечення позову господарський суд має здійснити оцінку обґрунтованості доводів заявника щодо необхідності вжиття відповідних заходів з урахуванням:

- розумності, обґрунтованості й адекватності вимог заявника щодо забезпечення позову;
- забезпечення збалансованості інтересів сторін, а також інших учасників судового процесу;
- наявності зв'язку між конкретним заходом забезпечення позову та предметом позовної вимоги, зокрема, чи спроможний такий захід забезпечити фактичне виконання судового рішення в разі задоволення позову;
- імовірності утруднення виконання або невиконання рішення господарського суду в разі невжиття таких заходів;
- запобігання порушенню у зв'язку із вжиттям таких заходів прав та охоронюваних законом інтересів осіб, які не є учасниками даного судового процесу¹.

Законом передбачено вичерпний перелік заходів забезпечення позову залежно від характеру вимог позивача. Згідно зі ст. 67 ГПК **позов забезпечується:**

- накладанням арешту на майно або грошові суми, що належать відповідачеві.

Піддані арешту кошти слід обмежувати розміром суми позову та можливих судових витрат. Накладення господарським судом арешту на рахунки боржника чинним законодавством не передбачено, але господарський суд вправі накласти арешт на кошти, які обліковуються на рахунках у банківських або в інших кредитно-фінансових установах, у межах розміру сум позовних вимог та можливих судових витрат. Відомості про наявність рахунків, їх номери та назви

¹ Про деякі питання практики застосування заходів до забезпечення позову : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 16 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 1. – С. 20.

відповідних установ, в яких вони відкриті, надаються суду заявником.

За позовами про визнання права власності (іншого речового права) або витребування майна арешт може бути накладено лише на індивідуальне визначене майно. У такому разі в ухвалі про забезпечення позову мають зазначатися ознаки, які ідентифікують відповідне майно та відрізняють його від іншого (однорідного чи подібного) майна, та за необхідності місцезнаходження майна. У спорах щодо витребування майна в ухвалі про накладення арешту на майно боржника господарський суд повинен чітко охарактеризувати ознаки, за якими той чи інший предмет відрізняється від подібних. Не можна, наприклад, накладати арешт на автомобіль, не зазначивши його видових ознак, державного реєстраційного номера, номера двигуна та ін., що відрізняло б саме цей автомобіль від будь-якого автомобіля взагалі (пп. 7.1, 7.2 постанови від 26.12.2011 № 16¹);

- заборону відповідачеві вчиняти певні дії.

Виносячи ухвалу про заборону відповідачеві вчиняти певні дії, господарський суд повинен точно визначити, які саме дії забороняється вчиняти. Помилковими слід визнавати ухвали, якими боржникам забороняється користуватись їх майном, якщо через особливості цього майна користування ним не тягне знищення або зменшення його цінності. За наявності підстав для застосування такого заходу до забезпечення позову господарський суд може заборонити витрачання майна на власні потреби, відчуження його в будь-який спосіб, у тому числі здійснення тих чи інших платежів або перерахування авансом певних сум тощо;

- заборону іншим особам вчиняти дії, що стосуються предмета спору;

- зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа або іншого документа, за яким стягнення здійснюється в безспірному порядку;

- зупиненням продажу арештованого майна, якщо подано позов про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту.

¹ Про деякі питання практики застосування заходів до забезпечення позову : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 16 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 1. – С. 20.

Забезпечення позову як засіб запобігання можливим порушенням майнових прав чи охоронюваних законом інтересів юридичної або фізичної особи може застосовуватись як за основним, так і за зустрічним позовом на будь-якій стадії процесу, включаючи перегляд рішення, ухвали, в апеляційному чи в касаційному порядку.

Достатньо обґрунтованою для забезпечення позову є підтверджена доказами наявність фактичних обставин, з якими пов'язується застосування певного виду забезпечення позову. Про такі обставини може свідчити вчинення відповідачем дій, спрямованих на ухилення від виконання зобов'язання, після пред'явлення вимоги позову до суду (реалізація майна чи підготовчі дії до його реалізації, витрачання коштів не для здійснення розрахунків із позивачем, укладення договорів поруки чи застави за наявності невиконаного спірного зобов'язання тощо). Саме лише посилення в заяві на потенційну можливість ухилення відповідача від виконання судового рішення без наведення відповідного обґрунтування не є достатньою підставою для задоволення відповідної заяви.

Адекватність заходу до забезпечення позову, що застосовується господарським судом, визначається його відповідністю вимогам, на забезпечення яких він вживається. Оцінка такої відповідності здійснюється господарським судом, зокрема з урахуванням співвідношення прав (інтересу), про захист яких просить заявник, із вартістю майна, на яке вимагається накладення арешту, або майнових наслідків заборони відповідачеві вчиняти певні дії (п. 3 постанови від 26.12.2011 № 16¹).

Господарське процесуальне законодавство передбачає певну процедуру застосування заходів забезпечення позову. Питання про забезпечення позову може вирішуватися господарським судом як без проведення окремого судового засідання, так і в засіданні з викликом представників сторін, інших учасників судового процесу із заслуховуванням їхньої думки. У процесі судового розгляду допускається заміна одного виду

¹ Про деякі питання практики застосування заходів до забезпечення позову : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 16 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 1. – С. 20.

забезпечення позову іншим. Питання про заміну одного виду забезпечення позову іншим дозволяється в тому ж порядку, що й початкове клопотання про застосування заходів забезпечення позову.

Не допускається забезпечення позову шляхом заборони: проводити загальні збори акціонерів або учасників господарського товариства та приймати ними рішення; надавати емітентом, реєстратором, зберігачем, депозитарієм реєстр власників іменних цінних паперів, інформацію про акціонерів або учасників господарського товариства для проведення загальних зборів товариства; участі акціонерів або учасників у загальних зборах товариства (ч. 4 ст. 67 ГПК).

За необхідності позов може бути забезпечений не повною мірою, а частково, наприклад, коли він складається з декількох вимог, а забезпечення потребують тільки окремі його вимоги.

Про забезпечення позову виноситься ухвала. Ухвалу про забезпечення позову може бути оскаржено. Оскарження ухвали про забезпечення позову не зупиняє її виконання.

Відповідно до ст. 68 ГПК питання про скасування забезпечення позову вирішується господарським судом, що розглядає справу, із зазначенням про це в рішенні чи ухвалі. Господарський суд не повинен скасовувати вжиті заходи до виконання рішення або зміни способу його виконання, за винятком випадків, коли потреба у забезпеченні позову з тих чи інших причин відпала або змінилися певні обставини, що спричинили застосування заходів забезпечення позову, або забезпечення позову перешкоджає належному виконанню судового рішення.

Питання для самоконтролю

1. У яких випадках господарський суд відмовляє у прийнятті позовної заяви?
2. У чому полягає різниця між відмовою у прийнятті позовної заяви та поверненням позовної заяви?
3. Назвіть правові наслідки порушення провадження у справі.
4. Які дії вчиняються господарським судом при підготовці справи до розгляду?
5. Назвіть способи забезпечення позову.

РОЗГЛЯД СПОРІВ НА ЗАСІДАННІ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ

§ 1. Розгляд справи по суті та його значення

Судовий розгляд – стадія, яка займає центральне місце серед усіх стадій господарського процесу, де відбувається розгляд і вирішення справи по суті, перевіряється законність й обґрунтованість взаємних вимог сторін і третіх осіб на основі дослідження представлених доказів.

Судовий розгляд – основна стадія господарського процесу, оскільки саме в ній діють на повну силу всі принципи судочинства: незалежність суддів, гласність судового розгляду, рівноправність сторін, змагальність, безпосередність дослідження доказів, безперервність судового розгляду. Формою судового розгляду є судові засідання.

Значення цієї стадії полягає насамперед у тому, що захист майнових та інших прав і законних інтересів юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців, інтересів держави господарські суди виконують, головним чином, у процесі розгляду та вирішення правових спорів, що виникли між ними. Під час розгляду справи перевіряється обґрунтованість взаємних вимог і заперечень сторін, на основі всебічного, повного й об'єктивного дослідження доказів встановлюються їх дійсні права та обов'язки, з'ясовуються умови та причини, що породили спір. Одним з важливих факторів ефективності судового розгляду є швидкість розгляду справи: вимоги закону сформульовано таким чином, щоб розгляд справи було завершено, як правило, у першому ж судовому засіданні.

Неодмінною умовою реалізації завдань, поставлених перед судом, є неухильне дотримання норм матеріального та процесуального права, об'єктивність і принциповість складу суду, висока культура проведення судового розгляду. Будь-який відступ від вимог процесуального закону, процесуальне спрощення знижують виховний вплив господарського процесу, впливають на якість розгляду господарських справ.

Порушення процесуальних строків, установлених законом для суду, не звільняє його від здійснення необхідних процесуальних дій, спрямованих на правильний і своєчасний розгляд та вирішення справи.

Спір має бути вирішено господарським судом у строк не більше двох місяців від дня одержання позовної заяви. Спір про стягнення заборгованості за опротестованим векселем має бути вирішено господарським судом у строк не більше одного місяця від дня одержання позовної заяви.

У виняткових випадках за клопотанням сторони, з урахуванням особливостей розгляду спору, господарський суд ухвалою може продовжити строк розгляду спору, але не більш як на п'ятнадцять днів (ст. 69 ГПК).

Продовження передбачених ч. 1, 2 ст. 69 ГПК строків здійснюється два й більше разів, сукупна його тривалість також не може перевищувати п'ятнадцяти днів. Чи є той або інший випадок винятковим, вирішує суд з урахуванням конкретних обставин даної справи, у тому числі її складності, кількості учасників судового процесу, значного обсягу доказів, які підлягають збиранню та оцінці, тощо. Ухвала про продовження строку вирішення спору виноситься тим же складом суду, який розглядає справу по суті.

У разі залучення до участі у справі іншого відповідача або заміни неналежного відповідача розгляд справи починається заново (ст. 24 ГПК). Спочатку розгляд справи починається й у разі прийняття позовної заяви третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, та зміни складу суду, а отже, спочатку починається й перебіг строку вирішення спору. Продовження цього строку можливе у порядку та на підставах, зазначених у ч. 3 ст. 69 ГПК¹.

У разі необхідності заміни судді у процесі розгляду справи або додаткового введення судді (суддів) до складу суду розгляд справи з огляду на встановлений п. 3 ч. 4 ст. 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» принцип незмінності судді слід починати спочатку. При цьому заново розпочинається й перебіг передбачених ст. 69 ГПК

¹ Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 18 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 1. – Ст. 27. – Із наступ. змін.

строків вирішення спору, а його подальше продовження новим (зміненим) складом суду здійснюється у випадках і в порядку, передбачених ч. 3 ст. 69 ГПК.

§ 2. Порядок розгляду справи в суді першої інстанції

Успішність проведення судового розгляду значною мірою визначається суддею, головуючим у судовому засіданні. Відповідно до ст. 74 ГПК порядок ведення засідання визначається суддею, а в разі розгляду справи трьома суддями – суддею, головуючим у засіданні. Суддя оголошує склад господарського суду, роз'яснює учасникам судового процесу їхні права та обов'язки і сприяє у здійсненні належних їм прав.

У засіданні заслуховуються представники позивача і відповідача та інші особи, які беруть участь у засіданні. Учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил.

За неповагу до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення особи до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення порушення, у зв'язку з чим у судовому засіданні з розгляду господарської справи оголошується перерва.

Судовий розгляд проводиться у формі судового засідання, яке можна умовно поділити на такі частини: підготовчу, розгляд спору по суті (дослідження доказів) і прийняття та оголошення рішення у справі.

Підготовча частина судового розгляду є системою процесуальних дій, спрямованих на те, щоб виявити можливість розгляду справи по суті. Тобто змістом підготовчої частини судового розгляду є визначення можливості проводити судові засідання.

Суд у підготовчій частині судового засідання проводить певні дії:

– головуючий (суддя) відкриває судові засідання й оголошує, яка справа підлягає розгляду;

– перевіряється явка осіб, які беруть участь у справі, інших учасників у засідання. При явці в засідання всіх або деяких учасників суддя насамперед засвідчує їх особистості шляхом ознайомлення з паспортами чи іншими наявними документами, а потім перевіряє їхні повноваження.

Перевірка посадового становища особи, що представляється керівником організації, вимагає особливої ретельності, оскільки існують випадки явки в засідання кількох осіб, які претендують на посаду керівника при виникненні конфліктів між учасниками, засновниками юридичних осіб. Крім того, одночасно суд засвідчується в тому, що позовна заява підписана особою, яка має право її підписувати. Належним доказом повноважень керівника є дані, отримані з ЄДРПОУ.

Якщо громадяни представляють інтереси інших осіб у процесі, суд перевіряє не тільки порядок оформлення довіреності, але й обсяг повноважень, якими наділений представник.

У разі відсутності в засіданні суду будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, суд перевіряє, чи повідомлені належним чином ці особи та які є відомості про причини їх неявки. Основним доказом повідомлення є наявність у матеріалах справи повідомлення органів зв'язку про вручення ухвали.

Розпочинаючи судовий розгляд, суддя має встановити, чи повідомлені про час і місце цього розгляду особи, які беруть участь у справі, котрі не з'явилися в засідання. Розгляд справи за відсутності будь-якої зі сторін, не повідомленої належним чином про час і місце засідання суду, є безумовною підставою для скасування рішення місцевого або постанови апеляційного господарського суду.

Особи, які беруть участь у справі, вважаються повідомленими про час і місце розгляду судом справи у разі виконання останнім вимог ч. 1 ст. 64 та ст. 87 ГПК. У разі присутності сторони або іншого учасника судового процесу в судовому засіданні протокол судового засідання, в якому відображені відомості про явку сторін, є належним підтвердженням повідомлення такої сторони (іншого учасника судового процесу) про час і місце наступного судового засідання. За змістом цієї норми, зокрема у разі якщо ухвалу про порушення провадження у справі було надіслано за належною адресою (тобто повідомленою суду стороною, а в

разі ненадання суду відповідної інформації – адресою, зазначеною в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців) і не повернуто підприємством зв'язку або повернуто з посиланням на відсутність (вибуття) адресата, відмову від одержання, закінчення строку зберігання поштового відправлення тощо, вважається, що адресат повідомлений про час і місце розгляду справи судом. Згідно зі ст. 22-1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» судам на безоплатній основі надається безперешкодний доступ до відомостей названого державного реєстру¹.

У разі відсутності повідомлення будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, про час і місце розгляду, справа не може бути вирішена по суті. У такому разі розгляд справи має бути відкладено (ст. 77 ГПК). В судовому засіданні головуючий (суддя) повинен з'ясувати питання про необхідність участі у процесі перекладача.

Головуючий (суддя) оголошує склад суду, хто бере участь у засіданні як прокурор, експерт, перекладач, секретар, роз'яснює особам, які беруть участь у справі, право заявляти відводи зазначеним вище особам.

Головуючий (суддя) роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх представникам права та обов'язки, їх право звернутися до третейського суду для вирішення справи, наслідки такої дії та інші права, перелічені у ст. 22 ГПК. Також роз'яснюють права перекладачеві й експертові, їх попереджають про кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад або висновок.

У підготовчій частині судового засідання суд вирішує клопотання осіб, які беруть участь у справі. Наприклад, про витребування нових доказів і з усіх інших питань, пов'язаних із розглядом справи. Обов'язковим є заслуховування складом суду думок інших осіб, які беруть участь у справі, за кожною заявою й клопотанням. За результатами розгляду клопотань судом виноситься або ухвала у вигляді окремого процесуального документа (наприклад про відкладення розгляду справи) або протокольна ухвала шляхом фіксації в

¹ Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : закон України від 15.05.2003 № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.

протоколі судового засідання (наприклад про оголошення перерви в засіданні для ознайомлення відповідача з матеріалами справи);

- за наявності підстав розглядається питання про відкладення розгляду справи (ст. 77 ГПК).

Якщо суд вважає, що справа може бути розглянута, то переходить до наступної стадії – розгляду справи по суті.

Основний зміст розгляду справи по суті – це дослідження доказів. Саме тут розкривається принцип безпосередності судового розгляду, що дозволяє суду особисто сприйняти й оцінити доказову інформацію, всебічно проаналізувати обставини справи й винести обґрунтоване та законне рішення. У законі закріплена норма про незмінність складу суду при здійсненні розгляду справи.

Розгляд справи по суті як частина судового засідання є основною, оскільки саме тут за участю всіх суб'єктів процесу в умовах змагальності й рівноправності сторін досліджуються обставини справи.

На відміну від цивільного процесу порядок дослідження доказів у господарському процесі України не настільки жорстко регламентований. У судовій практиці **розгляд справи по суті** складається з таких послідовно здійснюваних процесуальних дій:

- розгляд справи починається доповіддю головуючого (судді), після чого суддя запитує, чи підтримує позивач свою вимогу, чи визнає відповідач вимогу позивача, чи не бажають сторони припинити справу мировою угодою.

Головуючий дає можливість позивачеві викласти свої вимоги та пояснення, потім особам, які беруть участь у справі, надається можливість поставити позивачеві питання.

Аналогічним чином заслуховуються пояснення відповідача, його відповіді на питання осіб, які беруть участь у справі;

- суд заслуховує пояснення інших осіб, які беруть участь у справі;

- якщо для вирішення питань, що вимагають спеціальних знань, судом призначається експертиза, у засіданні заслуховується експерт. Особам, які беруть участь у справі, надається можливість задати йому запитання. Якщо експертиза тільки призначається, головуючий пропонує особам, які беруть участь у справі, висловитися щодо кандидатури експерта, запропонувати питання, які мають бути роз'яснені

з проведенням експертизи, встановити остаточний зміст питань;

- досліджується висновок експерта;
- досліджуються письмові докази;
- досліджуються речові докази. За наявності речових доказів проводиться їх огляд, особам, які беруть участь у справі, дають можливість поставити питання й дати пояснення у зв'язку з цим.

Після дослідження всіх доказів головуючий (суддя) з'ясовує в осіб, які беруть участь у справі, чи є у них додаткові матеріали по справі, у тому числі заяви та клопотання. Якщо їхні заяв немає, суд оголошує про закінчення дослідження справи, і суд видаляється для прийняття рішення. За відсутності окремої кімнати для ухвалення рішення суд залишається для обговорення та прийняття рішення в кімнаті, в якій розглядається справа, а особи, які беруть участь у справі, видаляються з неї.

Судове рішення оголошується публічно. Усі присутні в залі судового засідання вислуховують рішення господарського суду стоячи. Після оголошення рішення сторонам слід роз'яснити порядок оскарження рішення, хоча закон цього прямо не вимагає. На цьому судове засідання у справі закінчується.

§ 3. ТИМЧАСОВЕ ЗУПИНЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Із метою підвищення гарантій ефективності правосуддя існує принцип безперервності судового розгляду. Судовий розгляд вважається проведеним безперервно за умови дотримання таких умов:

- процес дослідження доказів здійснено без перерви, виключаючи перерву на відпочинок;
- до прийняття рішення у справі або винесення ухвали про відкладення розгляду справи господарський суд не вправі розглядати інші справи.

Суд зобов'язаний прагнути того, щоб справу було вирішено в одному засіданні. Однак нормальний перебіг провадження в господарському суді іноді порушується як внаслідок причин, що перешкоджають взагалі ухваленню рішення в даній справі, так і за обставин, що роблять неможливим подальший розгляд справи в даному засіданні.

Існує три форми тимчасової зупинки процесу:

- перерва в судовому засіданні;
- відкладення розгляду справи;
- зупинення провадження у справі.

Суддя має право оголосити перерву в засіданні в межах встановленого строку вирішення спору з наступною вказівкою про це в рішенні або ухвалі (ч. 3 ст. 77 ГПК).

Перерва – це вимушена відстрочення продовження судового розгляду для відпочинку суддів та осіб, які беруть участь у справі, з метою подолання будь-яких перешкод, що заважають продовженню засідання. Закон не встановлює поняття таких перешкод. Після закінчення перерви судові засідання продовжується з тієї стадії, на якій було оголошено перерву.

Відкладення розгляду справи. Відкладення справи полягає в перенесенні її розгляду в інше судове засідання із зазначенням дня та часу для вчинення певних процесуальних дій. Відкладаючи розгляд справи, суд вказує день і годину, на які призначається наступне судове засідання в даній справі.

Як правило, відкладення судового розгляду є наслідком неналежащо проведеної підготовки справи до розглядання або неявки в судове засідання осіб, без участі яких не можна розглядати справу. Згідно зі ст. 77 ГПК підставами відкладення розгляду справи є:

1) неявка в засідання представників сторін, інших учасників судового процесу;

Господарський суд також вправі викликати визначених у ст. 30 ГПК осіб під час розгляду справи, відклавши розгляд на підставі п. 1 ст. 77 ГПК.

2) неподання витребуваних доказів;

3) необхідність витребування нових доказів;

У зв'язку з заявленням позивачем у порядку ст. 22 ГПК додаткових, змінених чи нових вимог до відповідача останній вправі вимагати відкладення розгляду справи для надання відповідних доказів.

4) залучення до участі у справі іншого відповідача, заміна неналежащего відповідача;

5) необхідність заміни відведеного судді, судового експерта;

б) виникнення технічних проблем, що унеможливають участь особи в судовому засіданні в режимі відеоконференції, за наявності ухвали суду про таку участь, крім випадків, коли відповідно до ГПК судове засідання може відбутися без участі такої особи.

Про відкладення розгляду справи виноситься ухвала, в якій зазначають час і місце проведення наступного засідання (ст. 77 ГПК). Питання про відкладення справи вирішується в більшості випадків на розсуд суду, виходячи з конкретних обставин справи.

Підстави відкладення судового розгляду можна розділити на групи:

а) суб'єктивні підстави, тобто залежні від учасників процесу: неявка в судове засідання будь-кого з учасників процесу, без яких неможливий розгляд справи в даному судовому засіданні;

б) об'єктивні підстави: недостатність доказів, внаслідок появи нових обставин, задоволення клопотань про відвід і т. ін.

Відкладаючи судовий розгляд, суд виносить ухвалу, в якій вказує причину, мотиви й підстави відкладення, які дії та хто повинен зробити для забезпечення розгляду справи в новому судовому засіданні. Так чи інакше, справа завжди відкладається з метою необхідності здійснення яких-небудь процесуальних дій.

Зупинення провадження у справі – це тимчасове припинення всіх процесуальних дій у справі, що викликається настанням зазначених у законі обставин, що перешкоджають подальшому судочинству.

Судове засідання після зупинення переноситься до зникнення перешкод, що слугували підставою зупинення провадження у справі. Зупинення провадження у справі істотно відрізняється від відкладення розгляду справи. Розгляд справи відкладається для здійснення судом або сторонами певних процесуальних дій, а при зупиненні провадження у справі, як правило, припиняється вчинення будь-яких процесуальних дій. Якщо при відкладенні розгляду справи суд обов'язково вказує день і час наступного судового засідання, то при зупиненні провадження такий строк не визначається. Відновлення провадження можливе тільки за настання умов, передбачених законом.

Відповідно до ч. 1 ст. 79 ГПК господарський суд зупиняє провадження у справі в разі неможливості розгляду даної справи до вирішення пов'язаної з нею іншої справи, що розглядається іншим судом, а також у разі звернення господарського суду із судовим дорученням про надання правової допомоги до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави (обов'язкове зупинення). При цьому пов'язаною з даною справою є така інша справа, в якій інший суд встановлює обставини, що впливають чи можуть вплинути на подання та оцінку доказів у даній справі; у тому числі йдеться про факти, які мають преюдиціальне значення (ч. 2–4 ст. 35 ГПК). Надіслання господарським судом у передбачених законом випадках матеріалів справ до судів вищих інстанцій підпадає під дію ч. 1 ст. 79 ГПК, оскільки відсутність у суді зазначених матеріалів унеможливає розгляд ним справи.

Господарський суд має право зупинити провадження у справі за клопотанням сторін, прокурора, який бере участь у судовому процесі, або за своєю ініціативою у випадках (факультативне зупинення):

- 1) призначення господарським судом судової експертизи;
- 2) надсилання господарським судом матеріалів до слідчих органів;
- 3) заміни однієї зі сторін її правонаступником внаслідок реорганізації підприємства, організації.

Господарський суд поновлює провадження у справі після усунення обставин, які спричинили його зупинення. Про зупинення провадження у справі та його поновлення виноситься ухвала. Ухвалу про зупинення провадження може бути оскаржено.

§ 4. ПРИПИНЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ

Припинення провадження у справі – це форма закінчення розгляду господарської справи без прийняття судового рішення у зв'язку з виявленням після порушення провадження у справі обставин, з якими закон пов'язує неможливість судового розгляду справи.

Господарським процесуальним законом встановлено вичерпний перелік підстав для припинення провадження у справі (ст. 80 ГПК), який не підлягає розширеному тлумаченню.

Застосування інших підстав є порушенням норм процесуального права.

Суд припиняє провадження у справі, якщо:

1) спір не підлягає розгляду в господарських судах України, тобто в разі невідомості спору суду (ст. 12 ГПК) і помилкового порушення справи.

Позов подано в інтересах позивача іншими, крім органів прокуратури, юридичними особами, державними або іншими органами (ст. 2 ГПК). При цьому слід мати на увазі, що звернення до господарських судів України прокурорів з інших держав в інтересах господарюючих суб'єктів цих держав не передбачене чинним законодавством чи відповідними між-державними угодами і договорами України;

2) відсутній предмет спору.

Господарський суд припиняє провадження у справі у зв'язку з відсутністю предмета спору в таких випадках:

– припинення існування предмета спору (наприклад здійснення в установленому порядку скасування оспорюваного акта), якщо між сторонами у зв'язку з цим не залишилося неврегульованих питань;

– спір врегульовано самими сторонами шляхом перерахунку боргу (передачі майна чи усунення перешкод у користуванні ним) після звернення кредитора з позовом за умови надання доказів такого врегулювання.

Господарський суд, дійшовши висновку про те, що предмет позову не відповідає встановленим законом або договором способам захисту прав, повинен відмовити в позові, а не припиняти провадження. Визнання боржником претензії кредитора не є способом припинення зобов'язання й не свідчить про відсутність спору; особа, претензія якої визнана боржником, вправі звернутися до господарського суду з позовом про стягнення визнаної суми коштів;

3) є рішення господарського суду або іншого органу, який у межах своєї компетенції вирішив господарський спір між тими ж сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

У даному випадку мова йде про тотожність позову. Якщо в судді є сумніви щодо тотожності позову на момент прийняття позовної заяви, то він приймає заяву й питання про тотожність вирішує під час судового розгляду, приймаючи відповідне рішення;

4) позивач відмовився від позову та відмову прийнято господарським судом.

Суд не приймає відмову позивача від позову, якщо така дія суперечить закону, порушує чийсь права та охоронювані законом інтереси. Відмова прокурора та інших органів від пред'явленого ними позову не позбавляє позивача (мається на увазі особа, інтереси якої як учасника спірних матеріальних правовідносин захищалися поданим позовом) права вимагати розгляду справи по суті. Якщо у справі заявлено кілька позовних вимог і позивач відмовився від деяких із них, провадження у справі на підставі п. 4 ч. 1 ст. 80 ГПК припиняється в частині тих вимог, від яких було заявлено відмову (за умови, що судом не буде застосовано припис ч. 6 ст. 22 ГПК щодо неприйняття відмови від позовних вимог), а розгляд решти позовних вимог здійснюється в загальному порядку. За наявності у справі кількох позивачів відмова одного з них від позову не є перешкодою для розгляду справи за участю інших позивачів;

5) сторони уклали угоду про передачу даного спору на вирішення третейським судом, угоду сторони вправі укласти як до, так і після порушення провадження у справі. В останньому випадку провадження підлягає припиненню з посиланням на зазначену норму ГПК. Якщо ж таку угоду укладено до порушення провадження у справі, то:

- у разі, коли відповідач не заперечує проти розгляду справи саме господарським судом, спір підлягає вирішенню останнім;

- у випадку, якщо відповідач із посиланням на згадану угоду, яка є чинною та не визнавалася недійсною, наполягає на вирішенні спору саме третейським судом, господарський суд має припинити провадження у справі;

б) настала смерть фізичної особи або оголошено її поме-рлюю чи припинено діяльність суб'єкта господарювання, які були однією зі сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва. Позов подано позивачем або до відповідача, який не має статусу юридичної особи, або громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності й не є учасником корпоративних відносин. Вирішуючи питання щодо припинення провадження у справі на підставі п. 6 ч. 1 ст. 80 ГПК, господарський суд повинен перевірити відповідні відомості в Єдиному державному реєстрі юридичних

осіб та фізичних осіб – підприємців. У справах про визнання недійсним акта, раніше виданого ліквідованим органом, господарський суд вправі замінити його іншим органом, на який покладено видання відповідних актів.

Державна реєстрація припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця у зв'язку з її смертю є підставою для припинення провадження у справі згідно з п. 6 ч. 1 ст. 80 ГПК. У разі якщо з якихось причин таку реєстрацію не здійснено в порядку, установленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», смерть фізичної особи, яка була стороною у справі, може підтверджуватися нотаріально засвідченою копією свідоцтва про смерть фізичної особи або нотаріально засвідченою копією довідки органу реєстрації актів цивільного стану про смерть фізичної особи, а оголошення фізичної особи померлою – належним чином засвідченою копією судового рішення про оголошення фізичної особи померлою, яке набрало чинності, або нотаріально засвідченою копією відповідної довідки органу реєстрації актів цивільного стану. Ліквідація юридичної особи – сторони у справі, здійснена після прийняття судового рішення, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва, не може бути підставою для застосування п. 6 ч. 1 ст. 80 ГПК. Господарським судам необхідно мати на увазі, що саме лише прийняття рішення про ліквідацію суб'єкта господарювання не позбавляє його статусу юридичної особи, і до внесення до названого державного реєстру запису про припинення його діяльності він, зокрема, може виступати учасником судового процесу в загальному порядку. Водночас ліквідаційна комісія не є ані юридичною, ані фізичною особою й не може брати участі в судовому процесі, у тому числі й від імені суб'єкта господарювання, що ліквідується. Від імені останнього в суді на підставах, передбачених ч. 1 ст. 28 ГПК та ч. 4 ст. 105 ЦК України, виступають голова і члени названої комісії, ліквідатор юридичної особи¹;

7) сторони уклали мирову угоду й вона затверджена господарським судом.

¹ Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 18 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 1. – Ст. 27. – Із наступ. змін.

Мирова угода – розпорядча дія сторін, договір сторін про припинення розгляду справи в господарському суді на певних, узгоджених ними умовах. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, брати участь в укладенні мирової угоди не можуть.

Згідно зі ст. 78 ГПК України умови мирової угоди сторін викладаються в адресованій господарському суду письмовій заяві, яка приєднується до справи. Мирова угода підписується особами, уповноваженими представляти сторони в господарському суді. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, користуються усіма правами позивача та вправі укласти мирові угоди на загальних підставах. Мирова угода може бути укладена й стосовно певної частини позовних вимог.

В ухвалі про затвердження мирової угоди в резолютивній частині докладно й чітко викладаються її умови й зазначається про припинення провадження у справі, а також вирішується питання про розподіл між сторонами судових витрат. Затвердження судом мирової угоди з одночасним припиненням провадження у справі є одноактною (нерозривною) процесуальною дією й не може розглядатися як два самостійних акти – окремо щодо затвердження мирової угоди та щодо припинення провадження. У мировій угоді мають викладатись конкретні умови врегулювання спору: сума, яку зобов'язується перерахувати відповідач; майно, визначене індивідуальними або родовими ознаками, але із зазначенням конкретного найменування, асортименту, кількості, яке зобов'язується передати відповідач; дії (роботи, послуги тощо), які зобов'язується вчинити відповідач, строки виконання зобов'язань відповідачем. Тим же самим критеріям повинні відповідати умови мирової угоди, що стосуються прав і обов'язків позивача.

Передбачений ст. 80 ГПК перелік підстав припинення провадження у справі є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. У разі припинення провадження у справі звернення до господарського суду з тотожним позовом, тобто щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих же підстав, не допускається.

Ухвала про припинення провадження у справі може бути оскаржена.

§ 5. ЗАЛИШЕННЯ ЗАЯВИ БЕЗ РОЗГЛЯДУ

Розпочата в господарському суді справа не може закінчитися ухваленням рішення по суті позовних вимог також і в тому випадку, коли під час її розгляду встановлено недотримання порядку пред'явлення позову або порушення позивачем деяких обов'язків у процесі. У цих випадках позов залишається без розгляду.

Залишення заяви без розгляду – це форма закінчення господарським судом розгляду справи без прийняття рішення суду у зв'язку з виявленням обставин, які перешкоджають розглядові справи, але можуть бути усунуті в майбутньому.

Господарський **суд залишає позов без розгляду**, якщо:

1) позовну заяву підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено;

2) у провадженні господарського суду або іншого органу, що діє в межах своєї компетенції, є справа з господарського спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих же підстав. Наявність цих обставин має доводитися заінтересованою стороною, зокрема, шляхом подання належним чином завіреної копії ухвали суду про порушення провадження у справі зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих же підстав;

3) позивач не вжив заходів досудового врегулювання спору у випадках, передбачених законом, і можливість такого врегулювання не втрачена;

4) позивач не звертався до установи банку за отриманням із відповідача заборгованості, коли вона відповідно до законодавства має бути отримана через банк;

5) позивач без поважних причин не подав витребувані господарським судом матеріали, необхідні для вирішення спору, або представник позивача не з'явився за викликом у засідання господарського суду і його нез'явлення перешкоджає вирішенню спору. Застосовується за наявності таких умов:

– додаткові документи вважаються витребуваними, тільки якщо про це зазначено у відповідному процесуальному документі або в разі оголошення перерви в судовому засіданні, – у протоколі такого засідання;

– витребувані документи чи явка представника позивача дійсно необхідні для вирішення спору, тобто за їх відсутності суд позбавлений можливості вирішити спір по суті;

– позивач не подав документи, витребувані судом під час підготовки справи до розгляду або в порядку ст. 38 ГПК, чи не направив свого представника в засідання господарського суду без поважних причин. Отже, перш ніж залишити позов без розгляду господарський суд зобов'язаний з'ясувати причини невиконання його вимог позивачем і об'єктивно оцінити їх поважність;

б) громадянин відмовився від позову, поданого в його інтересах прокурором.

Позов може бути залишений без розгляду й частково, а саме в частині однієї з заявлених позовних вимог.

З урахуванням обставин кожного конкретного випадку суд може й не залишати позов без розгляду, а відкласти слухання справи на певний строк. Але з яких би підстав не залишався позов без розгляду, господарський суд не висловлює при цьому свого судження з питання про відсутність у сторін будь-яких матеріальних прав або права на пред'явлення позову.

Обставини, що слугують підставою для залишення позову без розгляду, – це завжди переборні недоліки процесу. Відповідно до цього визначаються процесуальні наслідки застосування даного інституту: позивач має право знову пред'явити позов у загальному порядку, якщо умови, що були підставою для залишення позову без розгляду, будуть усунені (ст. 81 ГПК).

Про залишення заяви без розгляду виноситься ухвала, в якій можуть бути вирішені питання про розподіл між сторонами судових витрат, про повернення судового збору з держбюджету, а також про стягнення штрафів, передбачених ГПК.

Ухвалу про залишення позовної заяви без розгляду може бути оскаржено.

§ 6. ВИДИ РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ

Суд є органом державної влади, і відповідно волевиявленням суду з тих чи інших питань мають владний характер і втілюються у відповідній процесуальній формі – у формі рішень.

Розрізняють три види рішень господарського суду: судові рішення, судова постанова та судова ухвала.

Судовий акт суду з приводу вирішення справи по суті (задоволення позову, відмова в задоволенні позову повністю або частково), тобто яким вирішується матеріально-правовий спір сторін та який містить відповідь про права та обов'язки суб'єктів спірних правовідносин, закріплюється у процесуальній формі **судового рішення**.

Слід відзначити ряд якісних особливостей судового рішення, які можуть підкреслити його сутність. Судове рішення – це перш за все акт органу державної влади. Воно не може бути ухвалено ніяким іншим органом, окрім суду. Тільки суд здійснює правосуддя, спираючись на владу й силу держави.

Судове рішення – правозастосовний акт. Правосуддя в господарських справах – це правозастосовна діяльність, що здійснюється, коли суб'єктивне право втрачає свою визначеність внаслідок порушення його зобов'язаною особою. Рішення суду забезпечує зв'язок між конкретною ситуацією, нормою права й силою державного примусу.

Судове рішення – процесуальний акт-документ, який ухвалюється в особливому порядку, визначеному законом.

Судове рішення є найважливішим заключним актом господарського процесу, який підбиває підсумок роботи судді, суду, сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, щодо з'ясування дійсних обставин даної справи. У цьому акті найбільш чітко відображаються результати всієї діяльності господарського суду, отримують захист законні права та інтереси юридичних осіб, а також фізичних осіб – підприємців, господарський спір яких вирішувався господарським судом.

Значення судового рішення виявляється в такому:

- рішення припиняє спір про право і завершує судочинство у справі;

- відновлює законність, порушену щодо однієї зі сторін, правовідносин;

- рішення здійснює профілактичні функції правосуддя, має значення загальної превенції цивільно-правових деліктів;

- постанови Вищого господарського суду України, прийняті в результаті касаційного провадження, мають значення судового прецеденту, що орієнтує правозастосовчу, а в ряді випадків і нормотворчу практику.

Сутність судового рішення виявляється у впливі на матеріальні правовідносини і виражається в тому, що рішення владно підтверджує відносини суб'єктів матеріального права, створює правову можливість безперешкодної реалізації права або охоронюваного законом інтересу й тим самим надає їм захист. Судове рішення слугує правовою основою примусу, що реалізується у виконавчому провадженні.

Процесуальні рішення, якими розв'язуються окремі процесуальні питання, що виникають під час розгляду та вирішення господарського спору або при виконанні прийнятих господарським судом рішень, називаються **ухвалами**. Процесуальні акти, якими оформлюються результати перегляду рішень господарського суду в апеляційному чи касаційному порядку, називаються **постановами**.

§ 7. ПОРЯДОК ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКИМ СУДОМ. ВИМОГИ, ЩО ПРЕД'ЯВЛЯЮТЬСЯ ДО СУДОВИХ РІШЕНЬ

Рішення з господарського спору повинно прийматись у цілковитій відповідності з нормами матеріального і процесуального права та на підставі достовірно встановлених господарським судом обставин справи, тобто з'ясованих шляхом дослідження та оцінки судом належних і допустимих доказів у конкретній справі.

Рішення має бути викладено чітко, зрозуміло, грамотно (тобто не містити граматичних і стилістичних помилок, виправлень).

З огляду на вимоги ч. 1 ст. 4 ГПК господарський суд у прийнятті судового рішення керується (та відповідно зазначає у ньому) не лише тими законодавчими та/або нормативно-правовими актами, що на них посилалися сторони та інші учасники процесу, а й тими, на які вони не посилалися, але якими регулюються спірні правовідносини в конкретній справі (якщо це не змінює матеріально-правових підстав позову).

Рішення може прийматися тільки тим суддею (суддями), який брав участь у розгляді справи з його початку. Господарським судам слід виходити з того, що рішення може ґрунтуватись лише на тих доказах, які були предметом дослідження й оцінки судом. При цьому необхідно мати на увазі, що згідно зі ст. 43 ГПК наявні докази підлягають оцінці в їх

сукупності та жодний доказ не має для господарського суду заздалегідь встановленої сили.

Відхиляючи будь-які доводи сторін чи спростовуючи подані стороною докази, господарський суд повинен у мотивувальній частині рішення навести правове обґрунтування й ті доведені фактичні обставини, з огляду на які ці доводи або докази не взято до уваги судом. Викладення в рішенні лише доводів та доказів сторони, на користь якої приймається рішення, є порушенням вимог ст. 42 ГПК щодо рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Рішення господарського суду має ґрунтуватись на повному з'ясуванні таких питань:

- чи мали місце обставини, на які посилаються особи, котрі беруть участь у процесі, та якими доказами вони підтверджуються;

- чи не виявлено у процесі розгляду справи інших фактичних обставин, що мають суттєве значення для правильного вирішення спору, і доказів на підтвердження цих обставин;

- чи є необхідність додатково досліджувати докази або продовжити з'ясування обставин, що мають значення для справи, і в цих цілях відновити розгляд справи;

- яка правова кваліфікація відносин сторін, виходячи з фактів, установлених у процесі розгляду справи, та яка правова норма підлягає застосуванню для вирішення спору.

Згідно зі ст. 83 ГПК залежно від з'ясування обставин справи господарський суд, приймаючи рішення, має право:

- 1) визнати недійсним повністю або в певній частині пов'язаний із предметом спору договір, який суперечить законодавству;

- 2) виходити за межі позовних вимог, якщо це необхідно для захисту прав і законних інтересів позивачів або третіх осіб із самостійними вимогами на предмет спору і про це є клопотання заінтересованої сторони;

- 3) зменшувати у виняткових випадках розмір неустойки (штрафу, пені), що підлягає стягненню зі сторони, яка порушила зобов'язання;

- 4) стягувати в доход Державного бюджету України зі сторони, яка порушила строки розгляду претензії, штраф у розмірі, встановленому ГПК, або відповідно до законів, що регулюють порядок досудового врегулювання спорів у конкретних правовідносинах;

5) стягувати в доход Державного бюджету України з винної сторони штраф у розмірі до ста неоподатковуваних податком мінімумів доходів громадян за ухилення від вчинення дій, покладених господарським судом на сторону;

6) відстрочити або розстрочити виконання рішення.

Рішення господарського суду ухвалюється іменем України та має структуру і послідовність викладення, передбачену ст. 84, 86 ГПК, і складається зі вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин.

У **вступній частині** вказуються найменування господарського суду, номер справи, дата прийняття рішення, найменування сторін, ціна позову, прізвище судді (суддів), представників сторін, прокурора та інших осіб, які брали участь у засіданні, посади цих осіб. У разі розгляду справи на підприємстві, в організації про це також вказується у вступній частині рішення.

Описова частина повинна містити короткий виклад вимог позивача, відзиву на позовну заяву, заяв, пояснень і клопотань сторін та їх представників, інших учасників судового процесу, опис дій, виконаних господарським судом (огляд і дослідження доказів та ознайомлення з матеріалами безпосередньо в місці їх знаходження).

У **мотивувальній частині** вказуються обставини справи, встановлені господарським судом, причини виникнення спору, докази, на підставі яких прийнято рішення, зміст письмової угоди сторін, якщо її досягнуто, доводи, за якими господарський суд відхилив клопотання й докази сторін, їх пропозиції щодо умов договору або угоди сторін, законодавство, яким господарський суд керувався, приймаючи рішення, обґрунтування відстрочення або розстрочення виконання рішення.

У разі необхідності в мотивувальній частині рішення суд може зазначити про врахування ним рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції та законів України, які підлягають застосуванню в даній справі, а також рішення про відповідність Конституції України нормативно-правовим актам, якими сторони обґрунтовують свої вимоги або заперечення; прийнятих відповідно до Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» постанов Пленуму Вищого господарського суду України; рішення Верховного Суду України, прийнятого за наслідками

розгляду заяви про перегляд судових рішень господарських судів на підставах, передбачених ст. 111-16 ГПК.

Якщо суд застосував у розгляді справи як джерело права Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод і практику Європейського Суду з прав людини згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини», то про це також зазначається в мотивувальній частині рішення.

Резолютивна частина повинна містити висновок про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково за кожною із заявлених вимог. Висновок не може залежати від настання або ненастання будь-яких обставин (умовне рішення) або викладатись альтернативно (наприклад: стягнути з відповідача певну суму або в разі відсутності коштів на його рахунку звернути стягнення на належне йому майно).

У разі задоволення позову в резолютивній частині рішення вказується:

найменування сторони, на користь якої вирішено спір, і сторони, з якої здійснено стягнення грошових сум або яка зобов'язана виконати відповідні дії, строк виконання цих дій, а також строк сплати грошових сум у разі відстрочення або розстрочення виконання рішення;

розмір сум, що підлягають стягненню (основної заборгованості за матеріальні цінності, виконані роботи та надані послуги, неустойки, штрафу, пені та збитків, а також штрафів, передбачених у пп. 4, 5 ч. 2 ст. 84 ГПК);

найменування майна, що підлягає передачі, і місце його знаходження (у спорі про передачу майна);

найменування, номер і дата виконавчого або іншого документа про стягнення коштів у безспірному порядку (у спорі про визнання цього документа як такого, що не підлягає виконанню), а також сума, що не підлягає списанню.

У спорі, що виник під час укладення або зміни договору, в резолютивній частині вказується рішення з кожної спірної умови договору, а в спорі про спонукання укласти договір – умови, на яких сторони зобов'язані укласти договір, із посиланням на поданий позивачем проект договору.

У резолютивній частині рішення вказується про визнання договору недійсним у випадках, передбачених у п. 1 ст. 83 ГПК. При задоволенні заяви про визнання акта недійсним

у резолютивній частині вказуються найменування акта й органу, що його видав, номер акта, дата його видання, чи визнається акт недійсним повністю або частково (в якій саме частині).

У резолютивній частині рішення вказується про розподіл судових витрат між сторонами, про повернення судового збору з бюджету.

Якщо у справі беруть участь кілька позивачів або відповідачів, у рішенні вказується, як вирішено спір щодо кожного з них, або зазначається, що обов'язок чи право стягнення є солідарним. При розгляді первісного й зустрічного позовів у рішенні вказуються результати розгляду кожного з позовів.

Рішення викладається в письмовій формі та підписується всіма суддями, які беруть участь у засіданні. Прийняте рішення має бути оформлено та надіслано сторонам, прокурору, який бере участь у господарському процесі, третім особам не пізніше п'яти днів після його прийняття або вручається їм під розписку.

Рішення господарського суду має відповідати вимогам законності та обґрунтованості. **Законність** рішення – це відповідність рішення господарського суду вимогам норм матеріального і процесуального права. У рішенні повинні бути зазначені норми матеріального та процесуального права, якими керувався господарський суд у вирішенні справи, що необхідно для контролю за діяльністю судів першої інстанції з боку вищестоящих судів. Законність із погляду відповідності рішення господарського суду нормам процесуального права полягає в дотриманні порядку розгляду справи та ухвалення судового рішення, наявності необхідних реквізитів відповідно до ГПК.

Обґрунтованість рішення – рішення, в якому повно викладені обставини, що мають значення для даної справи, висновки суду про встановлення обставин і правові наслідки є вичерпними, відповідають дійсності й підтверджуються достовірними доказами, які досліджувалися в судовому засіданні. Якщо вимога законності – це вимога до формальної, юридичної сторони судового рішення, то вимога обґрунтованості – це вимога до фактичної сторони рішення.

Обґрунтованість судового рішення полягає у:

– правильному визначенні всіх обставин, що мають значення для справи, тобто предмета доказування;

- доведеності цих обставин;
- відповідності висновків суду встановленим обставинам.

Можна виділити й інші вимоги, що пред'являються до рішення господарського суду. **Повнота** судового рішення означає, що в ньому мають бути вирішені всі заявлені вимоги, зазначений їх розмір, а також вирішено питання про судові витрати.

Судове рішення має бути **визначеним**. Вимога визначеності, або категоричності, означає, що в рішенні суду має бути чітко сформульовано; задоволено позов чи в задоволенні його відмовлено, якщо позов задоволено, то що саме присуджено позивачу, яке право визнано за ним, до чого зобов'язується відповідач.

Неприпустимим є винесення рішень, виконання яких ставиться в залежність від настання або ненастання певної умови, – умовних рішень. Не вправі суд виносити й альтернативні рішення, передбачаючи як рівнозначні різні способи реалізації суб'єктивних прав і обов'язків. Якщо у стадії виконання стягувач дійде висновку про необхідність вибору іншої з наявних альтернатив, то відповідно до закону необхідно або змінювати спосіб виконання, або пред'являти позов із новою вимогою, або укласти мирову угоду з боржником на умовах, відмінних від рішення господарського суду.

Крім законності, обґрунтованості, повноти і визначеності, рішення суду повинно відповідати встановленій законом формі. По-перше, рішення має бути оформлено у вигляді письмового документа. Згідно зі ст. 82 ГПК постановлене рішення викладається в письмовій формі головуючим або одним із суддів при колегіальному розгляді справи й підписується всім складом суду, які брали участь у постанові рішення. По-друге, рішення як процесуальний документ має відповідати визначеному законом змісту (ст. 83 ГПК).

Окремими вимогами, що пред'являються до судового рішення, є ясність і точність. **Ясність** рішення суду означає, що суд повинен вказати повне і правильне найменування сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, чітко сформулювати свою думку щодо їхніх прав та обов'язків із тим, щоб рішення суду було належним чином виконано.

На відміну від ясності (вимога до форми викладу) **точність** є вимогою до змісту рішення. Згідно з цією вимогою рішення має бути викладено чітко, грамотно, не повинно містити помилок, описок, явних арифметичних помилок.

З огляду на приписи ст. 85 ГПК щодо строку складання повного рішення і моменту набрання ним чинності та положення ст. 93 ГПК щодо строків подання апеляційної скарги важливе значення має не лише дата оголошення рішення, але й дата складання (підписання) повного рішення, оформленого відповідно до ст. 84 ГПК. Отже, якщо в судовому засіданні проголошувалися лише вступна та резолютивна частини рішення, то в повному рішенні неодмінно повинна зазначатися дата його складання (підписання).

Відповідна позначка має вміщуватися в тексті рішення до підпису судді (підписів суддів) і мати такий вигляд: «Повне рішення складено (дата)». При цьому згідно з ч. 3 ст. 50 ГПК саме з дня, наступного після такої дати, обчислюється строк надсилання рішення, передбачений ст. 87 ГПК, а також ч. 4 ст. 105 та ч. 4 ст. 111-11 ГПК.

У разі якщо повний текст судового рішення було складено в день проголошення вступної та резолютивної частин цього рішення, у тексті повного рішення також зазначається відповідна дата, а оформлені окремим процесуальним документом вступна та резолютивна частини рішення приєднуються до матеріалів справи.

Повне рішення та ухвали надсилаються сторонам, прокурору, третім особам, які брали участь у судовому процесі, але не були присутні в судовому засіданні, рекомендованим листом із повідомленням про вручення не пізніше трьох днів із дня їх прийняття або за їх зверненням вручаються їм під розписку безпосередньо у суді.

§ 8. ЗАКОННА СИЛА СУДОВОГО РІШЕННЯ

Рішення господарського суду набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним господарським судом (ч. 5 ст. 85 ГПК).

Набрання рішенням законної сили має певні правові наслідки, які полягають у тому, що рішення набуває низки властивостей.

Обов'язковість. Рішення господарського суду, що набрало законної сили, обов'язкове для всіх державних органів і організацій, їх об'єднань, посадових осіб та громадян. Однак законна сила судового рішення має свої межі. Об'єктивні межі полягають у тому, що правова дія судового рішення поширюється на встановлені судом факти і правовідносини. Суб'єктивні межі дії законної сили визначають коло осіб, на яких поширюється законна сила, – сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також їхні правонаступники.

Неспростовність – неможливість із набранням рішенням законної сили подальшого оскарження або опротестування рішення в апеляційному порядку і, отже, неможливість його скасування або зміни в цьому.

Винятковість рішення господарського суду – неприпустимість порушення та вирішення в господарському суді справи вдруге за тотожним позовом тому, який уже раніше був вирішений господарським судом за умови, якщо під час розгляду первісного позову було остаточно усунуто спір між сторонами або виявилася відсутність у позивача права на пред'явлення позову.

Преюдиціальність – неприпустимість заперечення й повторної перевірки в іншому процесі фактів і правовідносин, підтверджених рішенням, що набрало законної сили. Усі органи та організації, які досліджують повторно факти й відносини, істинність яких встановлена судом, зобов'язані покласти в основу своєї діяльності і своїх рішень ці факти і відносини в тому вигляді, в якому вони були констатовані в рішенні, що набрало законної сили. Сторона, яка основує вимоги на правовідносинах, повністю або частково встановлених у судовому рішенні, що набрало законної сили, не повинна доводити наявності правовідносин та елементів, його складових, а також юридичних фактів, що лежать в основі правовідносин. Відносини та факти, встановлені в рішенні, вважаються дійсними і не підлягають доведенню до тих пір, поки рішення не скасовано. Сторона, яка не визнає висунуті до неї вимоги, не може спростовувати відносини та факти, встановлені судом, і вимагати від суду залучення до справи доказів, що спростовують їх.

§ 9. УСУНЕННЯ НЕДОЛІКІВ УХВАЛЕНОГО РІШЕННЯ

Кожне рішення має відповідати вимогам, які до нього пред'являються. В разі порушення вимог суд, який постановив рішення, як правило, не вправі сам скасувати або змінити його. Допущені порушення вимог законності та обґрунтованості виправляються вищестоящим судом. Однак деякі з них, пов'язані з неповнотою, неясністю й неточністю судового рішення, можуть виправлятися тим судом, який постановив це рішення, шляхом ухвалення додаткового рішення (ст. 88 ГПК), його роз'яснення, а також виправлення описок та арифметичних помилок (ст. 89 ГПК).

Додаткове рішення – це такий акт правосуддя, яким усуваються недоліки судового рішення, пов'язані з порушенням вимог його повноти (повноти викладення резолютивної частини рішення).

Прийняття додаткового рішення за заявою сторони, прокурора, який брав участь у процесі, або за ініціативою суду, як правило, тим самим суддею (складом суду), який приймав первісне рішення, за винятком випадків, коли це неможливо з об'єктивних причин (звільнення судді, відсутність його у зв'язку з відпусткою, захворюванням тощо), здійснюється:

1) якщо з якоїсь позовної вимоги, яку було розглянуто в засіданні господарського суду, не прийнято рішення;

2) якщо судом не вирішено питання про розподіл судових витрат або про повернення судового збору з бюджету.

Умови прийняття додаткового рішення, передбачені ст. 88 ГПК, є винятковими. Порушення вимог зазначеної статті тягне за собою зміну або скасування судового рішення. Суд не вправі під виглядом додаткового рішення змінити зміст рішення або розв'язати нові питання, що не досліджувались, у судовому засіданні. Про відхилення заяви сторони чи прокурора щодо прийняття додаткового рішення виноситься ухвала.

Додаткове рішення й ухвала про відхилення заяви щодо його прийняття можуть бути оскаржені у порядку, передбаченому розділами XII і XII-1 ГПК. Якщо на рішення суду подано апеляційну або касаційну скаргу та водночас подано заяву про прийняття додаткового рішення, суд повинен спочатку розглянути відповідну заяву, а потім надіслати справу для перегляду до суду вищої інстанції.

Вирішуючи питання щодо розгляду заяви про прийняття додаткового рішення, господарські суди повинні враховувати, в якому порядку розглядалася справа, зокрема, за участю однієї чи обох сторін або за їх відсутності, а також обставини справи, доводи, наведені в заяві, тощо. При цьому додаткові докази судом не приймаються й оцінка їх не здійснюється.

Залежно від конкретних обставин справи суд може призначити відповідну заяву до розгляду в судовому засіданні, повідомивши учасників судового процесу про час і місце його проведення.

Додаткове рішення підлягає перегляду за правилами ГПК. Суди апеляційної та касаційної інстанцій не вправі перевіряти законність і обґрунтованість первісного судового рішення за заявою, в якій йдеться про перегляд лише додаткового щодо нього рішення, та скасовувати чи змінювати первісне судове рішення за результатами перегляду додаткового рішення. У разі ж оскарження первісного судового рішення, щодо якого було прийнято додаткове судове рішення, перегляду в сукупності з таким первісним судовим рішенням підлягає й додаткове судове рішення як похідне від первісного судового акта і його невід'ємна складова.

Роз'яснення рішення – це більш повний і ясний виклад тих частин рішення, розуміння яких викликає труднощі, не вносячи змін до рішення по суті та не торкаючись тих питань, які не були предметом судового розгляду (здійснюється для правильного виконання судового рішення). Якщо фактично порушується питання про зміну рішення, або про внесення до нього нових даних, або про роз'яснення мотивів прийняття рішення, господарський суд відмовляє в роз'ясненні рішення.

Роз'яснено може бути лише таке судове рішення, яке набрало законної сили та не змінено й не скасовано на момент звернення щодо його роз'яснення. В іншому разі господарський суд відмовляє в його роз'ясненні, а якщо рішення змінено чи скасовано в певній частині, то роз'яснює його в тій частині, в якій рішення залишено без змін, а в решті відмовляє в роз'ясненні. Місцевий господарський суд також не вправі роз'яснювати судові рішення апеляційної та касаційної

інстанцій, у тому числі про зміну чи скасування рішень названого суду.

Підставою для роз'яснення рішення господарського суду найчастіше може стати невизначеність його резолютивної частини, яка була виявлена в стадії виконавчого провадження під час здійснення виконавчих дій.

Про роз'яснення рішення господарського суду виноситься ухвала.

Описки та арифметичні помилки у рішенні виправляються судом, який виніс рішення.

Описка – спотворення прізвища, імені, по батькові сторін, назви організації та т. ін. Арифметична помилка – неточність розрахунку, зрозуміла будь-якій особі при перевірці результатів арифметичної дії з тими ж вихідними даними. Описки та арифметичні помилки, виявлені в період складання судового рішення, виправляються в тексті зі застереженням перед підписом суддів. Якщо такі недоліки судового рішення будуть виявлені після проголошення рішення, то суд може їх виправити як за власною ініціативою, так і за заявою осіб, які беруть участь у справі. Питання про внесення виправлень вирішується в судовому засіданні. Особи, які беруть участь у справі, повідомляються про час і місце засідання, проте їх неявка не перешкоджає розгляду питання про внесення виправлень.

На ухвалу суду про внесення виправлень у рішення може бути подано апеляційну скаргу.

Про виправлення описок чи арифметичних помилок виноситься ухвала відповідно до ч. 2 ст. 89 ГПК.

Законом не встановлюється будь-яких обмежень строків подання заяв про прийняття додаткового рішення, виправлення чи роз'яснення його. Тому, розглядаючи ці заяви, господарським судам слід керуватись тими статтями ГПК, які регламентують відповідні строки щодо основного рішення.

Згідно зі ст. 101 і 111-9 ГПК апеляційна та касаційна інстанції вправі прийняти додаткове рішення, роз'яснити чи виправити його лише стосовно прийнятих ними процесуальних документів, але не рішень, прийнятих у першій інстанції.

§ 10. УХВАЛА ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ

Якщо господарський спір не вирішується по суті (відкладення розгляду справи, зупинення, припинення провадження у справі, залишення позову без розгляду і т. ін.), господарський суд виносить ухвалу (ст. 86 ГПК України).

Ухвали господарського суду мають на меті вирішення окремих питань, що виникають у процесі розгляду справи, його виникнення, руху і припинення. В ухвалі, що виноситься у вигляді окремого акта, повинні бути зазначені:

1) найменування господарського суду, номер справи й дата винесення ухвали, найменування сторін, ціна позову, вимога позивача, прізвище судді (суддів), представників сторін, прокурора, інших осіб, які беруть участь у засіданні (із зазначенням їх посад);

2) стислий виклад суті спору або зміст питання, з якого виноситься ухвала;

3) мотиви винесення ухвали з посиланням на законодавство;

4) висновок із розглянутого питання;

5) вказівка на дії, які мають вчинити сторони, інші підприємства, організації, державні та інші органи та їх посадові особи у строки, визначені господарським судом.

Ухвала господарського суду, крім випадків, передбачених ч. 1 ст. 86 ГПК, виноситься також щодо накладення арешту на майно або зняття з нього арешту в разі визнання недійсним кредитного договору, в якому виконання зобов'язання позичальника забезпечено заставою майна, а також у разі визнання недійсним договору застави, яким забезпечується виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором.

Класифікувати ухвали господарського суду можна за певними ознаками.

1. За суб'єктивною ознакою:

а) одноосібні – виносяться суддею одноособово головним чином із питань руху справи;

б) колегіальні – виносяться судом при колегіальному розгляді справи з питань руху або закінчення справи без винесення рішення.

2. За формою, в яку вони втілюються:

а) протокольні – заносяться до протоколу судового засідання;

б) у вигляді окремого процесуального документа (наприклад про припинення провадження у справі).

3. За змістом:

а) підготовчі – в них вирішуються питання підготовки справи (наприклад про призначення експертизи);

б) із питань, що виникли у процесі розгляду справи (наприклад про відкладення судового розгляду);

в) заключні – ухвали, що завершують розгляд справи (про припинення провадження та залишення заяви без розгляду);

г) із приводу ухвалення рішення (наприклад про роз'яснення рішення);

д) окремі ухвали – щодо встановлених під час розгляду справи порушень законності або недоліків у роботі підприємств, організацій та установ (ст. 90 ГПК).

Окрема ухвала надсилається відповідним підприємствам, установам, організаціям, державним та іншим органам, посадовим особам, які несуть відповідальність за ухилення від виконання вказівок, що містяться в окремій ухвалі, у порядку та розмірі, передбачених законом.

Окрема ухвала виноситься господарським судом за наявності умов: виявлення у процесі вирішення спору порушень законності або недоліків у діяльності підприємства, установи, організації, державного чи іншого органу. При цьому господарський суд не обмежений колом ні учасників судового процесу в конкретній справі, ані загалом осіб, зазначених у ст. 1 ГПК. Окрема ухвала виноситься, як правило, одночасно з рішенням у справі. Водночас з урахуванням обставин конкретної справи суд може винести окрему ухвалу в будь-який момент у процесі розгляду справи.

В окремій ухвалі має бути зазначено закон чи інший нормативно-правовий акт (у тому числі його стаття, пункт тощо), вимоги яких порушено, і в чому саме полягає порушення. Просте перерахування допущених порушень без зазначення конкретних норм чинного законодавства або перерахування норм права, порушення яких встановлено в судовому розгляді, є неприпустимим.

Вказівки, що містяться в окремій ухвалі, мають бути максимально конкретними та реальними для виконання. При винесенні окремої ухвали слід враховувати, що вказівки

стосовно усунення порушень законності чи недоліків у діяльності підприємств і організацій не повинні виходити за межі компетенції господарського суду, тобто господарський суд не вправі давати вказівки щодо виробничих процесів або оперативно-господарської діяльності та визначати, яке стягнення слід накласти на службову особу.

Окрема ухвала може бути оскаржена. Якщо під час вирішення господарського спору господарський суд виявить у діяльності працівників підприємств та організацій порушення законності, що містять ознаки дії, переслідуваної в кримінальному порядку, господарський суд надсилає про цей факт повідомлення органам досудового розслідування або прокуратури (ч. 4 ст. 90 ГПК).

Порушувати саму кримінальну справу господарський суд не має права, оскільки це суперечило б правовій природі суду як органу правосуддя. На відміну від окремої ухвали повідомлення органам внутрішніх справ або прокуратури направляються господарським судом не з будь-якого факту порушення підприємством або організацією законності, а тільки в тих випадках, коли господарський суд виявить у діяльності працівників підприємства, організації такі порушення законності, які містять ознаки дії, переслідуваної у кримінальному порядку. Повідомлення з конкретних справ повинні направлятися відповідним органам, як правило, одночасно з вирішенням спору, а повідомлення, що ґрунтуються на узагальнених матеріалах, – негайно по закінченню узагальнення.

Ухвали господарського суду не мають властивості преюдиціальності, тому що висновки, які містяться в ухвалі, не є остаточними та суд вправі їх коригувати без попереднього скасування ухвали.

Специфічною є й неспростовність ухвал, оскільки не всі вони можуть бути самостійним об'єктом апеляційного перегляду. Заперечення проти більшості ухвал включаються лише в скаргу на рішення у справі. Отже, самостійної властивості неспростовності в таких ухвал немає.

Вступаючи в законну силу, деякі ухвали господарського суду набувають властивості звернення їх до виконання (наприклад ухвали про забезпечення позову та ухвала, якою затверджується мирова угода).

Питання для самоконтролю

1. Яка мета стадії судового розгляду?
2. З яких частин складається стадія судового розгляду?
3. Чим відрізняється ухвала від рішення суду?
4. Які форми тимчасового зупинення судового розгляду вам відомі?
5. У чому полягає відмінність припинення провадження у справі та залишення заяви без розгляду?
6. Яким вимогам повинно відповідати рішення господарського суду?
7. Які наслідки набрання судовим рішенням законної сили?
8. Які способи усунення недоліків винесеного рішення передбачені ГПК?
9. Які види ухвал вам відомі?

ПЕРЕГЛЯД РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ В ПОРЯДКУ АПЕЛЯЦІЙНОГО ТА КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕНЬ

§ 1. Сутність і поняття АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Апеляція (від лат. *appellatio* – звернення, скарга) є основним способом оскарження судових рішень, що не набрали законної сили, у суді вищої інстанції (апеляційному суді). Апеляція в господарському судочинстві є реалізацією конституційного положення (ст. 129 Конституції України) про забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень суду, за винятком випадків, установлених законом.

Характерними ознаками апеляції можуть виступати такі:

- апеляція подається на рішення (ухвалу) суду першої інстанції, що не набрали законної сили;
- господарська справа у зв'язку з поданою апеляційною скаргою направляється на розгляд до суду вищої інстанції (апеляційного суду);
- подача апеляційної скарги зумовлена неправильним застосуванням судом першої інстанції норм матеріального права чи порушенням процесуальних норм, ухваленням необґрунтованого рішення;
- суд апеляційної інстанції, розглядаючи справу, вирішує як питання факту, так і питання права, тобто як юридичну, так і фактичну сторону справи, у тому ж обсязі, що й суд першої інстанції, а також можуть бути надані нові докази;
- розгляд справи в суді апеляційної інстанції здійснюється при встановленні певних меж судового розгляду. Не розглядаються вимоги, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції.

§ 2. Порушення апеляційного провадження

Для реалізації права на апеляційне оскарження необхідна наявність низки передумов об'єктивного та суб'єктивного характеру. Однією з об'єктивних передумов допустимості апеляційного оскарження є наявність об'єкта, із приводу

якого подається апеляція. Об'єктом апеляційного оскарження виступає рішення або ухвала суду першої інстанції, що не набрали законної сили й ухвалені, на думку особи, яка подає апеляційну скаргу, з порушенням закону. До об'єктивних передумов допустимості апеляційного оскарження відноситься дотримання певного строку апеляції. Апеляційна скарга подається на рішення місцевого господарського суду протягом десяти днів, а на ухвалу місцевого господарського суду – протягом п'яти днів із дня їх оголошення місцевим господарським судом. У разі якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини рішення, зазначений строк обчислюється з дня підписання рішення.

Суб'єктивною передумовою апеляційного оскарження є наявність певного кола осіб, які мають право подати апеляцію на рішення суду першої інстанції. До суб'єктів, які мають право апеляційного оскарження, насамперед відносяться сторони – позивач і відповідач. Оскільки в апеляційному провадженні вирішується питання про правильність рішення суду першої інстанції, то в цьому провадженні також присутні дві протилежні сторони, які відстоюють свої інтереси. В апеляційному провадженні сторони повинні бути ті ж, що і в суді першої інстанції. Позивач не може в суді другої інстанції висувати вимоги до іншої особи, яка не брала участі як відповідач у суді першої інстанції. Так само і відповідач не вправі апелювати проти особи, яка не брала участі в попередньому провадженні.

Іншими суб'єктами апеляційного оскарження є треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, які не заявляють таких вимог, незалежно від їх участі в судовому засіданні. Оскільки третя особа із самостійними вимогами має у справі самостійний інтерес, пред'являє самостійні вимоги на предмет спору, вона може скористатися правом апеляційного оскарження. Навіть якщо рішення не було оскаржене сторонами, третя особа із самостійними вимогами незалежно від цього, вважаючи, що даним рішенням порушено її права, має право подати апеляційну скаргу.

Третя особа, яка не заявляє самостійні вимоги на предмет спору, має процесуальний і матеріальний інтерес у результатах справи, також не може бути позбавлена права на апеляційне оскарження, оскільки ухвалене у справі рішення безпосередньо впливає й на її права та обов'язки і згодом може мати преюдиціальне для цієї особи значення.

До суб'єктів апеляційного оскарження належать і правонаступники сторін і третіх осіб. Судові представники можуть подати апеляційну скаргу на судові рішення тільки в тому випадку, якщо такі повноваження спеціально обумовлені у виданій довіреності. Суб'єктом апеляційного оскарження є також і прокурор та особи, які не брали участі у справі, якщо господарський суд вирішив питання про їх права та обов'язки.

Апеляційний господарський суд постановляє ухвалу про повернення апеляційної скарги у випадках, якщо вона подана після закінчення установлених строків, і суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення строку, та незалежно від поважності причини пропуску цього строку – у разі, якщо апеляційна скарга подана прокурором, органом державної влади, органом місцевого самоврядування після спливу одного року з дня оголошення оскаржуваного судового рішення. Розгляд заяви особи про поновлення строку на подання апеляційної скарги здійснюється одним із суддів колегії суддів апеляційного господарського суду, склад якої визначений при реєстрації справи відповідно до положень ч. 4 ст. 91 ГПК.

Клопотання про відновлення строку подання апеляційної скарги з огляду на приписи ст. 53 ГПК повинно містити обґрунтування поважності причин пропуску такого строку (за необхідності – з посиланням на відповідні докази, які подаються апеляційному господарському суду на загальних підставах). При цьому своєчасне (у межах встановленого строку) подання первісної апеляційної скарги й невідкладне (одразу після одержання відповідної ухвали) усунення скаргником недоліків, які стали причиною повернення останньої, враховуються апеляційним господарським судом у вирішенні питання про відновлення строку подання апеляційної скарги разом з іншими обставинами, на які посилається скаргник у зазначеному клопотанні.

Ухвала про поновлення пропущеного строку оскарження не підлягає.

Дотримання форми та змісту апеляційної скарги. Апеляційна скарга має бути складена в письмовій формі, а її зміст повинен відповідати вимогам ст. 94 ГПК. В апеляційній скарзі необхідно зазначити:

1) найменування апеляційного господарського суду, до якого подається скарга;

2) найменування місцевого господарського суду, який прийняв рішення, номер справи та дату прийняття рішення;

3) вимоги особи, яка подає апеляційну скаргу, а також підстави, з яких порушено питання про перегляд рішення, з посиланням на законодавство та матеріали, що є у справі або подані додатково;

4) перелік документів, доданих до скарги.

Апеляційна скарга підписується особою, яка подає скаргу, або її представником.

До скарги додаються докази сплати судового збору й надсилання копії скарги іншій стороні у справі. Особа, яка подає апеляційну скаргу, надсилає іншій стороні у справі копію цієї скарги та доданих до неї документів. Розрахунковий документ установленої форми, що підтверджує надання послуг поштового зв'язку (касовий чек, розрахункова квитанція тощо), може вважатися належним доказом надсилання іншій стороні у справі копії апеляційної скарги та доданих до неї документів.

Доданий до апеляційної скарги реєстр поштових відправлень, поданий в оригіналі або належним чином засвідченій копії, також може вважатися належним доказом надсилання іншій стороні копії скарги; таким доказом може бути й засвідчений належним чином витяг із відповідного реєстру. Відсутність опису вкладення до листа не тягне за собою наслідків у вигляді повернення апеляційної скарги, оскільки законодавством не передбачено обов'язкового оформлення відправником такого опису.

Прокурор, який подає апеляційну скаргу, надсилає сторонам у справі її копію та копії доданих до неї документів, відсутніх у справі (ст. 95 ГПК).

Сторона у справі, отримавши апеляційну скаргу, має право надіслати відзив на неї апеляційній інстанції та особі, яка подала скаргу. До змісту відзиву застосовуються правила ст. 59 ГПК, що регулюють зміст відзиву на позовну заяву. До відзиву, підписаного представником, додається довіреність, що підтверджує його повноваження на ведення справи. До відзиву можуть бути додані документи, які не були надані раніше. У цьому випадку до відзиву додаються докази направлення іншим особам, які беруть участь у справі, копій тих документів, які в цих осіб відсутні. Відсутність відзиву на апеляційну скаргу не перешкоджає перегляду рішення місцевого господарського суду (ст. 96 ГПК).

Апеляційна скарга подається через місцевий господарський суд, який розглянув справу. Місцевий суд у триденний строк надсилає одержану апеляційну скаргу відповідному господарському суду. Перегляд за апеляційною скаргою рішень та ухвал місцевого господарського суду (а також постанов у справах про банкрутство) здійснює апеляційний господарський суд, повноваження якого поширюються на територію знаходження відповідного місцевого господарського суду. Такі території визначено у Додатку № 1 до Указу Президента України від 12.08.2010 № 811/2010 «Питання мережі господарських судів України»¹.

Апеляційна скарга не приймається до розгляду та повертається апеляційним господарським судом, якщо:

1) апеляційна скарга підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено;

2) до скарги не додано доказів надсилання її копії іншій стороні (сторонам);

3) до скарги не додано документів, що підтверджують сплату судового збору в установлених порядку й розмірі;

4) скаргу подано після закінчення строку, встановленого для її подання, без клопотання про поновлення цього строку або таке клопотання відхилено;

5) до винесення ухвали про прийняття скарги до провадження особа, яка подала скаргу, подала заяву про її відкликання.

Про повернення апеляційної скарги виноситься ухвала. На ухвалу про повернення апеляційної скарги може бути подана касаційна скарга. Після усунення обставин, зазначених у пп. 1–3 ч. 1 ст. 97 ГПК, апеляційна скарга може бути подана повторно.

§ 3. ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ СПРАВИ В СУДІ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

Про прийняття апеляційної скарги до провадження апеляційний господарський суд виносить ухвалу, в якій повідомляється про час і місце розгляду скарги. Питання про

¹ Питання мережі господарських судів України : указ Президента України від 12.08.2010 № 811/2010 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 24. – Ст. 792.

прийняття апеляційної скарги до провадження або про відмову у прийнятті до провадження апеляційний господарський суд вирішує не пізніше трьох днів із дня надходження апеляційної скарги. Ухвала надсилається сторонам та прокурору, який брав участь у розгляді справи або вступив у розгляд справи (ст. 98 ГПК).

У разі помилкового порушення апеляційного провадження в зазначених випадках суд апеляційної інстанції припиняє таке провадження на підставі п. 1 ч. 1 ст. 80 ГПК.

В апеляційній інстанції справи переглядаються за правилами розгляду цих справ у першій інстанції з урахуванням особливостей, передбачених законом. Апеляційний господарський суд, переглядаючи рішення в апеляційному порядку, користується правилами, наданими судом першої інстанції (ст. 99 ГПК).

Отже, правила, які встановлено тільки для розгляду справ у першій інстанції, застосуванню апеляційним судом не підлягають. Не повинні застосовуватись апеляційним судом правила щодо об'єднання позовних вимог (ст. 58 ГПК), про подання зустрічного позову (ст. 60 ГПК) та про видачу наказу (ст. 116 ГПК).

Положення розділів I–XI ГПК мають загальний характер і можуть застосовуватись апеляційним судом з урахуванням конкретних обставин, оскільки під час розгляду справи в апеляційній інстанції суд відповідно до ч. 1 ст. 101 ГПК повторно розглядає справу та згідно зі ст. 103 ГПК має право скасувати рішення повністю або частково й прийняти нове рішення. Норми ГПК щодо вчинення господарським судом першої інстанції певних процесуальних дій не застосовуються судом апеляційної інстанції у випадках, коли відповідною нормою ГПК прямо передбачено, що процесуальна дія вчиняється лише до прийняття рішення судом першої інстанції, зокрема, передбаченого ст. 24 ГПК права залучати до участі у справі іншого відповідача, здійснити за згодою позивача заміну первісного відповідача належним відповідачем та зазначеного у ст. 27 ГПК права залучити до участі у справі третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору. Апеляційна інстанція не застосовує положення ГПК щодо затвердження господарським судом мирової угоди та відмови позивача від позову. Апеляційне провадження у справі може бути припинено на підставах, зазначених у пп. 1 і 6 ч. 1 ст. 80 ГПК.

Згідно з ч. 1 ст. 101 ГПК апеляційний суд переглядає справу за наявними в ній і додатково поданими доказами. Додаткові докази приймаються апеляційним судом, якщо заявник обґрунтував неможливість їх подання суду першої інстанції з причин, що не залежали від нього. У вирішенні питань щодо прийняття додаткових доказів суд апеляційної інстанції повинен повно та всебічно з'ясовувати причини їх неподання з урахуванням конкретних обставин справи й об'єктивно оцінити поважність цих причин. У разі прийняття додаткових доказів у постанові апеляційної інстанції мають зазначатися підстави такого прийняття.

До згаданих підстав належить, зокрема, необґрунтоване відхилення судом першої інстанції клопотань сторін про витребування господарським судом доказів у порядку ст. 38 ГПК. У такому разі суд апеляційної інстанції за відповідним клопотанням сторони самостійно витребує необхідні додаткові докази (п. 9 Постанови Пленуму ВГСУ від 17.05.2011 № 7 «Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України»¹).

Апеляційний господарський суд не зв'язаний доводами апеляційної скарги і перевіряє законність і обґрунтованість рішення місцевого господарського суду в повному обсязі (ч. 2 ст. 101 ГПК).

На відміну від суду першої інстанції апеляційний суд розглядає всі справи в колегіальному складі. Засідання суду апеляційної інстанції складається з таких частин:

- 1) підготовча;
- 2) розгляд скарги по суті;
- 3) ухвалення й оголошення постанови.

У призначений для розгляду справи час головуєчий відкриває засідання, оголошує склад суду, роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їхні права та обов'язки, визначає порядок ведення засідання, з'ясовує, чи є в учасників господарського процесу заяви, клопотання, відводи складу суду, експерта, керує засіданням, сприяючи повному та всебічному з'ясуванню всіх обставин справи, забезпечує в засіданні належний порядок.

¹ Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 17.05.2011 № 7 // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 3. – С. 23.

Особа, яка подала апеляційну скаргу, має право відмовитися від неї до винесення ухвали. Апеляційний господарський суд має право не приймати відмову від скарги, якщо ці дії суперечать законодавству або порушують чий-небудь права та охоронювані законом інтереси. Про прийняття відмови від скарги апеляційний господарський суд виносить ухвалу, якщо рішення місцевого господарського суду не оскаржено іншою стороною (ст. 100 ГПК).

Апеляційна скарга на рішення місцевого господарського суду розглядається у двомісячний строк із дня постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до провадження. Апеляційна скарга на ухвалу місцевого господарського суду розглядається протягом п'ятнадцяти днів із дня постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до провадження (ст. 102 ГПК).

Постанова суду апеляційної інстанції. Вислухавши пояснення осіб, які беруть участь у справі, дослідивши наявні у справі і представлені додаткові докази, апеляційний господарський суд приймає постанову.

При ухваленні постанови суд зобов'язаний вирішити такі питання:

- чи повно суд першої інстанції дослідив обставини, що мають значення для справи;
- чи доведені обставини, які суд визнав установленими;
- чи відповідають викладені в рішенні висновки суду обставинам справи;
- чи не порушені норми матеріального та процесуального права, чи правильно вони застосовані;
- чи обґрунтовані доводи апеляційної скарги (ст. 104 ГПК).

Згідно зі ст. 105 ГПК апеляційний господарський суд виносить ухвалу, в якій повинні бути вказані:

1) найменування апеляційного господарського суду, який розглянув апеляційну скаргу, склад суду, номер справи й дата прийняття постанови;

2) найменування сторін і найменування особи, яка подала скаргу;

3) найменування місцевого господарського суду, рішення якого оскаржується, номер справи, дата прийняття рішення, прізвище судді (суддів);

4) стислий виклад суті рішення місцевого господарського суду;

5) підстави, з яких порушено питання про перегляд рішення;

6) доводи, викладені у відзиві на апеляційну скаргу;

7) обставини справи, встановлені апеляційною інстанцією, доводи, за якими апеляційна інстанція відхиляє ті чи інші докази, мотиви застосування законів та інших нормативно-правових актів;

8) у разі скасування або зміни рішення місцевого господарського суду – доводи, за якими апеляційна інстанція не погодилась із висновками суду першої інстанції;

9) висновки за результатами розгляду апеляційної скарги;

10) новий розподіл судових витрат у разі скасування чи зміни рішення.

Постанова набирає законної сили з дня її прийняття.

Постанова надсилається сторонам у справі у триденний строк із дня її прийняття.

Постанова апеляційної інстанції може бути оскаржена в касаційному порядку.

§ 4. Повноваження суду АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

Апеляційна інстанція за результатами розгляду апеляційної скарги має право:

1) залишити рішення місцевого господарського суду без змін, а скаргу – без задоволення. Суд апеляційної інстанції залишає рішення місцевого господарського суду без змін, а скаргу – без задоволення в тому випадку, якщо дійде висновку, що винесене судом першої інстанції рішення законне й обґрунтоване, а мотиви скарги несуттєві. В разі залишення скарги без задоволення в ухвалі мають бути зазначені мотиви, з яких доводи апеляційної скарги визнані неправильними або не є підставою для скасування рішення;

2) скасувати рішення повністю або частково і прийняти нове рішення. Ухвалення нового рішення необхідно, коли порушення норм матеріального права чи недослідженість обставин справи вплинули на кінцеві висновки суду першої інстанції про права та обов'язки сторін;

3) скасувати рішення повністю або частково і припинити провадження у справі або залишити позов без розгляду повністю або частково. Припинення провадження у справі

або залишення позову без розгляду повністю або частково може мати місце на підставах, передбачених у ст. 80 і ст. 81 ГПК. Вчинення цих дій тягне за собою процесуальні наслідки, зазначені в законі;

4) змінити рішення. Зміна рішення необхідна у випадку зменшення або збільшення розміру стягуваної суми. Зміна може стосуватися не тільки резолютивної, але й мотивувальної частини рішення. Зміна рішення не повинна впливати на кінцеві висновки господарського суду першої інстанції про права та обов'язки сторін.

Господарське процесуальне законодавство України не містить такого повноваження, як передача справи на новий розгляд до суду першої інстанції. Його відсутність пов'язана з призначенням апеляційного провадження в господарському судочинстві, мета якого полягає в повторному розгляді справи. Якщо рішення незаконне або необґрунтоване, апеляційна інстанція повинна сама виправити допущені судом першої інстанції помилки.

Згідно зі ст. 104 ГПК підставами для скасування або зміни рішення місцевого господарського суду є:

1) неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи;

2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які місцевий господарський суд визнав установленними;

3) невідповідність висновків, викладених у рішенні місцевого господарського суду, обставинам справи;

4) порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права.

Порушення норм матеріального права має місце, якщо господарський суд:

– не застосував закон, що підлягає застосуванню. Незастосування закону, що підлягає застосуванню, має місце в тих випадках, коли суд не тільки не вказує в рішенні норму матеріального права, але й вирішує справу всупереч нормам чинного законодавства. Дане порушення представляє і випадок застосування судом скасованого закону або вимог нормативно-правового акта, що суперечать чинному закону, або акта, прийнятого з порушенням установленого порядку;

– застосував закон, який не підлягає застосуванню. Суть застосування неналежного закону полягає в тому, що суд

при вирішенні справи керується не тією нормою, яка регулює спірні правовідносини. Подібне порушення зумовлено, як правило, неправильною кваліфікацією правовідносин сторін;

– неправильно витлумачив закон. Неправильне тлумачення закону має місце в тих випадках, коли застосовується закон, який підлягає застосуванню, але зміст і сенс його розуміється невірно, внаслідок чого в рішенні суд робить неправильний висновок про права та обов'язки сторін. Прикладом такого порушення може слугувати розширювальне або обмежувальне тлумачення судом норм матеріального права.

Порушення норм матеріального права, як правило, тягне за собою зміну або скасування рішення господарського суду.

Порушення або неправильне застосування норм процесуального права може бути підставою для скасування або зміни рішення лише за умови, якщо це порушення призвело до прийняття неправильного рішення. Питання про те, чи призвело або могло призвести те чи інше процесуальне порушення до прийняття неправильного рішення, у кожному конкретному випадку вирішується судом апеляційної інстанції. Одне й те ж процесуальне порушення залежно від обставин справи може спричинити різні процесуальні наслідки та не завжди призводить до скасування рішення. Допущені судом першої інстанції при розгляді справи незначні процесуальні порушення, якщо вони не вплинули або не могли вплинути на кінцеві висновки суду, не є підставою для скасування рішення.

Порушення норм процесуального права є в будь-якому випадку підставою для скасування рішення місцевого господарського суду, якщо:

1) справу розглянуто господарським судом у незаконно-му складі колегії суддів;

2) справу розглянуто господарським судом за відсутності будь-якої зі сторін, не повідомленої належним чином про місце засідання суду;

3) господарський суд прийняв рішення про права й обов'язки осіб, які не були залучені до участі у справі;

4) рішення не підписано будь-ким із суддів або підписано не тими суддями, які зазначені в рішенні;

5) рішення прийнято не тими суддями, які входили до складу колегії, що розглядала справу;

б) рішення прийнято господарським судом із порушенням правил предметної або територіальної підсудності, крім випадків, передбачених у ч. 3 ст. 17 ГПК (ч. 3 ст. 104 ГПК).

Порушення норм процесуального права, зазначені у пп. 1–7 ч. 3 ст. 104 ГПК, є в будь-якому випадку підставою для скасування рішення місцевого господарського суду, в тому числі й тоді, коли суд першої інстанції повно з'ясував обставини справи та дав їм правильну юридичну оцінку. В такому випадку апеляційний суд скасовує рішення місцевого господарського суду повністю і згідно з п. 2 ст. 103 ГПК приймає нове рішення. Стороною, не повідомленою належним чином про місце засідання суду, про що йдеться у п. 2 ч. 3 ст. 104 ГПК, слід вважати сторону, стосовно якої судом першої інстанції не дотримано вимог ст. 64 ГПК.

У разі скасування в апеляційному порядку процесуального акта місцевого господарського суду, прийнятого з порушенням правил підсудності, апеляційна інстанція повертає матеріали справи відповідному місцевому господарському суду для виконання ним вимог ч. 1 ст. 17 ГПК, про що зазначається в резолютивній частині постанови, якою скасовано такий акт.

Апеляційний суд вправі прийняти додаткову постанову за заявою особи, яка бере участь у справі, або за своєю ініціативою у разі, якщо він скасував рішення господарського суду першої інстанції повністю або частково і прийняв нове рішення. Додаткову постанову може бути прийнято апеляційним судом на підставах і в порядку, зазначених у ст. 88 ГПК, та може бути оскаржено в касаційному порядку.

§ 5. АПЕЛЯЦІЙНА СКАРГА НА УХВАЛУ ГОСПОДАРЬСЬКОГО СУДУ

Господарське процесуальне законодавство передбачає оскарження не тільки рішень господарських судів, але й ухвал, постановлених судом першої інстанції під час розгляду справи по суті.

Згідно зі ст. 106 ГПК ухвали місцевого господарського суду можуть бути оскаржені в апеляційному порядку у випадках, передбачених ГПК України та Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Апеляційні скарги на ухвали місцевого господарського суду розглядаються в порядку, передбаченому для розгляду апеляційних скарг на рішення місцевого господарського суду.

Апеляційні скарги на ухвали місцевого господарського суду можуть подавати сторони та інші учасники судового процесу.

Самостійним предметом оскарження є ухвали:

1) про вжиття запобіжних заходів, відмову в задоволенні заяви про вжиття запобіжних заходів, залишення без змін ухвали про вжиття запобіжних заходів, зміну чи скасування ухвали про вжиття запобіжних заходів;

2) про повернення позовної заяви;

3) про відмову у прийнятті позовної заяви;

4) про передачу справи за підсудністю;

5) про забезпечення позову, скасування забезпечення позову;

6) про зупинення провадження у справі;

7) про припинення провадження у справі;

8) про залишення позову без розгляду;

9) про затвердження мирової угоди;

10) у справах про банкрутство (неплатоспроможність) у випадках, передбачених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»;

11) про відмову прийняти додаткове рішення, ухвалу;

12) про роз'яснення чи відмову в роз'ясненні рішення, ухвали;

13) про внесення виправлень у рішення, ухвалу;

14) про повернення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами;

15) окрема;

16) додаткова;

17) про поновлення пропущеного строку для пред'явлення наказу до виконання;

18) про внесення виправлень до наказу, визнання наказу таким, що не підлягає виконанню;

19) про видачу дубліката наказу або відмову в його видачі;

20) про відстрочення або розстрочення виконання рішення, ухвали, постанови, зміни способу та порядку їх виконання;

21) про розгляд скарг на дії (бездіяльність) органів Державної виконавчої служби;

22) про відмову у прийнятті заяви про скасування рішення третейського суду;

23) про повернення заяви про скасування рішення третейського суду;

24) про відмову поновити пропущений процесуальний строк;

25) про повернення заяви про видачу виконавчого документа за рішенням третейського суду.

У випадках скасування апеляційною інстанцією ухвал про відмову у прийнятті позовної заяви або заяви про порушення справи про банкрутство, про повернення позовної заяви або заяви про порушення справи про банкрутство, зупинення провадження у справі, припинення провадження у справі, про залишення позову без розгляду або залишення заяви про порушення справи про банкрутство без розгляду справа передається на розгляд місцевого господарського суду.

Заперечення на ухвали, що не підлягають оскарженню окремо від рішення суду, включаються до апеляційної скарги на рішення суду. В разі подання апеляційної скарги на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду, місцевий господарський суд повертає її заявнику, про що постановляє ухвалу, яка не підлягає оскарженню.

У разі подання апеляційної скарги на ухвали місцевого господарського суду, передбачені пп. 1, 5, 10–21 ч. 1 ст. 106 ГПК, до суду апеляційної інстанції передаються лише копії матеріалів, необхідних для розгляду скарги. У разі необхідності апеляційний господарський суд може витребувати також копії інших матеріалів справи.

Подання апеляційних скарг на ухвали місцевого господарського суду не перешкоджає продовженню розгляду справи цим судом.

Апеляційні скарги на ухвали місцевого господарського суду розглядаються в порядку, передбаченому для розгляду апеляційних скарг на рішення місцевого господарського суду.

Апеляційні скарги на ухвали місцевого господарського суду можуть подавати сторони та інші учасники судового процесу, зазначені в ГПК та Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

§ 6. СУТНІСТЬ І ПОНЯТТЯ КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Касація (від лат. *cassatio* – скасування, знищення) – спосіб оскарження судових рішень, що набрали законної сили, на підставах неправильного застосування або порушення судом норм матеріального чи процесуального права.

Можливість оскарження судового рішення не тільки в апеляційному, але й у касаційному порядку є додатковою гарантією захисту прав і законних інтересів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, та осіб, які не беруть участь у справі, коли суд вирішив питання про їхні права та обов'язки. У касаційному провадженні суд не обмежується тільки перевіркою законності судових рішень, що набрали законної сили. Значення інституту касаційного провадження полягає і в тому, що суд касаційної інстанції своєю діяльністю направляє судову практику, забезпечує дотримання всіма судами норм матеріального та процесуального права, однакове і правильне застосування законодавства.

Касаційне провадження є надзвичайним способом оскарження судових рішень (на відміну від апеляції, яку розглядають як загальний спосіб оскарження).

Касаційне провадження характеризується такими **ознаками**:

1) об'єктами касаційного оскарження є судові акти, що набрали законної сили, у тому числі апеляційної інстанції;

2) касаційне провадження здійснюється Вищим господарським судом України;

3) мета касаційного провадження – перевірка виключно законності судових актів;

4) касаційне провадження порушується, як і апеляційне провадження, тільки за скаргами, в яких має бути зазначено, у чому полягає порушення або неправильне застосування закону;

5) касаційний суд не зв'язаний межами скарги, а перевіряє законність судових актів у цілому;

6) касаційний суд не розглядає справу по суті, не перевіряє обґрунтованість судових актів, а перевіряє правильність застосування норм матеріального і процесуального права судами першої та апеляційної інстанцій.

Касаційне провадження складається з певних **стадій**:

- 1) порушення касаційного провадження;
- 2) підготовка до розгляду касаційної скарги;
- 3) судовий розгляд за касаційною скаргою і прийняття постанови.

Право на касаційне оскарження виникає з дня набрання законної сили рішень, ухвал і постанов, прийнятих господарськими судами у першій та апеляційній інстанціях. Таким чином, передумовами права на касаційне оскарження є наявність рішення, постанови, винесених судом першої або апеляційної інстанції, що набрали законної сили, та наявність суб'єктів оскарження.

Згідно зі ст. 107 ГПК **суб'єктами** права на касаційне оскарження є сторони, прокурор, треті особи, особи, які не брали участі у справі, але щодо яких суд вирішив питання про їхні права та обов'язки.

Об'єктом касаційного оскарження відповідно до ст. 107 ГПК можуть бути:

рішення місцевого господарського суду після їх перегляду в апеляційному порядку та постанови апеляційного господарського суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду;

ухвали місцевого господарського суду, зазначені в ч. 1 ст. 106 ГПК, після їх перегляду в апеляційному порядку та постанови апеляційного господарського суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду.

Касаційна скарга подається до Вищого господарського суду України через місцевий чи апеляційний господарський суд, який прийняв оскаржуване рішення чи постанову.

Місцевий або апеляційний господарський суд, який прийняв оскаржуване рішення або постанову, зобов'язаний невідкладно надіслати скаргу разом зі справою до Вищого господарського суду України.

Згідно зі ст. 110 ГПК касаційна скарга може бути подана у двадцятиденний **строк** із дня набрання судовим рішенням апеляційного господарського суду законної сили.

Суд касаційної інстанції постановляє ухвалу про повернення касаційної скарги у випадках, якщо вона подана після закінчення строків, установлених цією статтею, і суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення строку, та незалежно від поважності причини пропуску

цього строку – в разі, якщо вона подана прокурором, органом державної влади, органом місцевого самоврядування після спливу одного року з моменту набрання оскаржуваним судовим рішенням законної сили.

Законодавством встановлено порядок подачі касаційної скарги:

- 1) дотримання форми та змісту касаційної скарги;
- 2) направлення іншим особам, які беруть участь у справі, копій касаційної скарги та доданих до неї документів;
- 3) сплата судового збору;
- 4) скарга подана в межах строку, встановленого для її подання.
- 5) направлення скарги через суд, який прийняв оскаржуване рішення.

Касаційна скарга подається в письмовій формі й повинна містити:

- 1) найменування касаційної інстанції;
- 2) найменування апеляційного господарського суду, постановою якого оскаржується, номер справи і дату прийняття постанови;
- 3) найменування особи, яка подає скаргу, та іншої сторони (сторін) у справі;
- 4) вимоги особи, яка подала скаргу, із зазначенням суті порушення або неправильного застосування норм матеріального чи процесуального права. Не допускаються посилення в касаційній скарзі на недоведеність обставин справи;
- 5) перелік доданих до скарги документів.

Касаційна скарга підписується особою, яка подала скаргу або її уповноваженим представником. До скарги додаються докази сплати судового збору й надсилання копії скарги іншій стороні у справі (ст. 111 ГПК). Особа, яка подала касаційну скаргу, надсилає іншій стороні у справі копії касаційної скарги й доданих до неї документів, які в цієї сторони відсутні. Прокурор, який подає касаційну скаргу, надсилає сторонам у справі її копію й копії доданих до неї документів, відсутніх у справі.

Сторона у справі, отримавши касаційну скаргу, має право надіслати відзив на неї касаційній інстанції та особі, яка подала скаргу. Відсутність відзиву на касаційну скаргу не перешкоджає перегляду судового рішення.

Касаційна скарга повертається судом у разі порушення порядку її подання:

1) касаційна скарга підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено;

2) скаргу надіслано інакше ніж через місцевий або апеляційний господарський суд, що прийняв рішення чи постанову;

3) до скарги не додано доказів надіслання її копії іншій стороні (сторонам) у справі;

4) до скарги не додано документів, що підтверджують сплату судового збору в установлених порядку й розмірі;

5) скаргу подано після закінчення строку, встановленого для її подання, без клопотання про поновлення цього строку або таке клопотання відхилено. ГПК не встановлює строк для звернення до господарського суду з клопотанням про відновлення пропущеного строку подання касаційної скарги. Таке клопотання може бути викладено у скарзі чи в окремій заяві і в останньому випадку має бути подано до винесення ухвали про повернення касаційної скарги;

6) у скарзі не зазначено суті порушення або неправильного застосування норм матеріального чи процесуального права;

7) до надіслання ухвали про прийняття скарги до провадження від особи, яка подала скаргу, надійшла заява про її відкликання.

Після усунення обставин, зазначених у пп. 1–4, 6, касаційна скарга може бути подана повторно. Про повернення касаційної скарги виноситься ухвала. Питання про прийняття або повернення касаційної скарги вирішується колегією суддів без виклику осіб, які беруть участь у справі.

Про прийняття касаційної скарги до провадження суд виносить ухвалу, в якій повідомляється про час і місце розгляду скарги, а також витребує справу чи копії матеріалів справи, необхідні для розгляду скарги на ухвалу суду.

Питання про прийняття касаційної скарги до провадження або про повернення касаційної скарги суд вирішує не пізніше п'яти днів із дня її надходження. Ухвала надсилається всім учасникам судового процесу.

§ 7. ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ КАСАЦІЙНОЇ СКАРГИ

У касаційній інстанції скарга розглядається за правилами розгляду справи в суді першої інстанції, за винятком процесуальних дій, пов'язаних зі встановленням обставин справи та їх доказуванням. Під час перегляду судових рішень у касаційній інстанції застосовуються положення ст. 77, 79 ГПК, за винятком приписів пп. 2–4 ст. 77 та пп. 1 і 2 ч. 2 ст. 79 ГПК. У вирішенні питання про відкладення та зупинення розгляду справи слід мати на увазі, що згідно зі ст. 111-5 ГПК касаційна інстанція використовує процесуальні права суду першої інстанції виключно для перевірки юридичної оцінки обставин справи та повноти їх встановлення в рішенні чи постанові господарського суду.

Переглядаючи в касаційному порядку судові рішення, касаційна інстанція на підставі встановлених фактичних обставин справи перевіряє застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права.

Касаційна інстанція не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні або постанові господарського суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати нові докази або додатково перевіряти докази. У касаційній інстанції не приймаються і не розглядаються вимоги, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції.

Касаційна скарга на рішення місцевого господарського суду та постанови апеляційного господарського суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду, розглядається протягом одного місяця, а на ухвали місцевого господарського суду після їх перегляду в апеляційному порядку та постанови апеляційного господарського суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду, – протягом п'ятнадцяти днів із дня постановлення ухвали про прийняття касаційної скарги до провадження Вищим господарським судом України.

Згідно з чинним законодавством у касаційному порядку можуть бути оскаржені й ухвали господарського суду, але у випадках, прямо передбачених ГПК. Господарське процесуальне законодавство не містить правил про те, що касаційна перевірка може мати місце лише після звернення зацікавлених осіб до апеляційної інстанції.

Подання касаційної скарги на ухвалу місцевого або апеляційного господарського суду не перешкоджає продовженню розгляду справи відповідним судом, за винятком випадку, коли касаційною інстанцією витребовуються всі матеріали справи; у такому випадку суд нижчої інстанції, надіславши відповідні матеріали до Вищого господарського суду України, зупиняє провадження у справі до повернення цих матеріалів із суду касаційної інстанції.

Касаційна скарга на ухвали місцевого або апеляційного господарського суду розглядається у порядку, передбаченому для розгляду касаційних скарг на рішення місцевого господарського суду, постанови апеляційного господарського суду.

Касаційні скарги на ухвали місцевого або апеляційного господарського суду можуть подавати сторони та інші учасники судового процесу, передбачені ГПК та Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

У разі скасування касаційною інстанцією ухвал про відмову у прийнятті позовної заяви або заяви про порушення справи про банкрутство, про повернення позовної заяви або заяви про порушення справи про банкрутство, зупинення провадження у справі, припинення провадження у справі, про залишення позову без розгляду або про залишення без розгляду заяви у провадженні у справі про банкрутство справа передається на розгляд суду першої інстанції (ст. 111-13 ГПК).

§ 8. Повноваження суду касаційної інстанції

Повноваження суду касаційної інстанції визначені у ст. 111-9 ГПК, згідно з якою **касаційна інстанція** за результатами розгляду касаційної скарги **має право**:

1) залишити рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції без змін, а скаргу без задоволення;

2) скасувати рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції повністю або частково і прийняти нове рішення;

3) скасувати рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції й передати справу на новий розгляд, якщо суд припустився порушень норм процесуального права, які унеможливили встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

Справа направляється на новий розгляд до суду апеляційної інстанції, якщо порушення норм процесуального права, які унеможливили встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, допущені тільки цим судом. У всіх інших випадках справа направляється до суду першої інстанції;

4) скасувати рішення першої інстанції, постанову апеляційної інстанції повністю або частково і припинити провадження у справі чи залишити позов без розгляду повністю або частково;

5) змінити рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції;

6) залишити чинним одне з раніше прийнятих рішень або постанов.

Підставами для скасування або зміни рішення місцевого чи апеляційного господарського суду або постанови апеляційного господарського суду є порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права.

Порушення норм процесуального права є в будь-якому випадку підставою для скасування рішення місцевого або постанови апеляційного господарського суду, якщо:

1) справу розглянуто судом у незаконному складі колегії суддів;

2) справу розглянуто судом за відсутності будь-якої зі сторін, не повідомленої належним чином про час і місце засідання суду;

3) господарським судом прийнято рішення або постанову, що стосується прав і обов'язків осіб, які не були залучені до участі у справі;

4) рішення або постанову не підписано будь-ким із суддів або підписано не тими суддями, що зазначені в рішенні або постанові;

5) рішення прийнято не тими суддями, які входили до складу колегії, що розглянула справу;

6) рішення прийнято господарським судом із порушенням правил предметної або територіальної підсудності, крім випадків, передбачених у ч. 4 ст. 17 ГПК;

7) рішення прийнято господарським судом із порушенням правил виключної підсудності.

Згідно із ч. 1 ст. 121-1 ГПК суд касаційної інстанції за заявою сторони чи прокурора або за своєю ініціативою може

зупинити виконання оскарженого судового рішення до закінчення його перегляду в касаційному порядку.

Відповідна заява розглядається колегією суддів без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. Про зупинення виконання судового рішення зазначається в ухвалі про прийняття касаційної скарги до провадження. Питання про поновлення виконання судового рішення має вирішуватися судом касаційної інстанції під час прийняття постанови за результатами перегляду справи в касаційному порядку. Залежно від конкретних обставин справи відповідне питання може бути вирішено після перегляду оскаржуваного судового рішення, про що виноситься ухвала.

За наслідками розгляду касаційної скарги суд приймає постанову.

Згідно зі ст. 111-11 ГПК у постанові мають бути зазначені:

1) найменування касаційної інстанції, склад суду, номер справи й дата прийняття постанови;

2) найменування сторін і найменування особи, яка подала касаційну скаргу;

3) найменування місцевого господарського суду або апеляційного господарського суду, рішення, постанова якого оскаржується, номер справи, дата прийняття рішення, постанови, прізвище судді (суддів);

4) стислий виклад суті рішення місцевого господарського суду, рішення, постанови апеляційного господарського суду;

5) підстави, з яких оскаржено рішення, постанову;

6) доводи, викладені у відзиві на касаційну скаргу;

7) мотиви, за якими касаційна інстанція не застосовує закони та інші нормативні правові акти, на котрі посилалися сторони, а також закони та інші нормативно-правові акти, якими керувався суд, приймаючи рішення;

8) у разі скасування або зміни рішення, постанови – мотиви, за якими касаційна інстанція не погодилася з висновками суду першої або апеляційної інстанції;

9) висновки за результатами розгляду касаційної скарги;

10) дії, що їх повинні виконати сторони та суд першої інстанції в разі скасування рішення, постанови і передачі справи на новий розгляд;

11) новий розподіл судових витрат у разі скасування чи зміни рішення.

Постанова набирає законної сили з дня її прийняття та надсилається сторонам у справі у триденний строк з дня її прийняття.

Вказівки, що містяться у постанові касаційної інстанції, є обов'язковими для суду першої інстанції під час нового розгляду справи. Постанова касаційної інстанції не може містити вказівок про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яка норма матеріального права повинна бути застосована та яке рішення має бути прийнято за результатами нового розгляду справи.

§ 9. ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

Сторони у справі, треті особи та прокурор мають право подати заяву про перегляд судових рішень господарських судів після їх перегляду в касаційному порядку.

Заява про перегляд судового рішення в господарських справах із мотивів, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 111-16 ГПК, може бути подана особою, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною.

Не може бути подана заява про перегляд ухвал суду касаційної інстанції, які не перешкоджають провадженню у справі. Заперечення проти таких ухвал можуть бути включені до заяви про перегляд судового рішення, ухваленого за наслідками касаційного провадження.

Згідно зі ст. 111-16 ГПК заява про перегляд судових рішень господарських судів може бути подана виключно на таких підставах:

1) неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, внаслідок чого ухвалено різні за змістом судові рішення в подібних правовідносинах;

2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Заява про перегляд судових рішень господарських судів подається протягом трьох місяців із дня ухвалення судового

рішення господарського суду, щодо якого подано заяву про перегляд судових рішень господарських судів, або з дня ухвалення судового рішення, на яке здійснюється посилання, на підтвердження підстави, встановленої п. 1 ч. 1 ст. 111-16 ГПК, якщо воно ухвалено пізніше, але не пізніше одного року з дня ухвалення судового рішення, про перегляд якого подається заява.

Заява про перегляд судових рішень на підставах, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 111-16 ГПК, може бути подана не пізніше одного місяця з дня, коли особі, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, стало відомо про набуття цим рішенням статусу остаточного.

У разі пропущення зазначеного строку з причин, визнаних поважними, суд за клопотанням особи, яка подала заяву про перегляд судового рішення, може поновити цей строк. Заява про перегляд судового рішення залишається без розгляду, якщо особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, а також якщо в поновленні строку відмовлено. Питання про поновлення строку для подання заяви про перегляд судового рішення або про залишення заяви без розгляду вирішується судом без виклику осіб, які беруть участь у справі, та за результатами розгляду постановляється відповідна ухвала (ст. 111-17 ГПК)

Згідно зі ст. 111-18 ГПК заява про перегляд судових рішень господарських судів подається в письмовій формі та повинна містити:

- 1) найменування суду, до якого подається заява;
- 2) найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові для фізичних осіб) сторін, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб), а також їхні номери засобів зв'язку, адреси електронної пошти, якщо такі є;
- 3) конкретні різні за змістом судові рішення, в яких має місце неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права в подібних правовідносинах;
- 4) обґрунтування необхідності перегляду судових рішень у зв'язку з ухваленням рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, якщо заява подана на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111-16 ГПК;

- 5) вимоги особи, яка подає заяву;
- 6) у разі необхідності – клопотання;
- 7) перелік матеріалів, які додаються до заяви.

Заява про перегляд судових рішень господарських судів підписується особою, яка подає заяву, або її уповноваженим представником, який додає оформлений належним чином документ про свої повноваження.

Згідно зі ст. 111-19 ГПК заява про перегляд судових рішень господарських судів подається до Верховного Суду України через Вищий господарський суд України. До заяви повинні бути додані:

- 1) копії заяви відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі;

- 2) копії судових рішень, про перегляд яких подано заяву;

- 3) копії різних за змістом судових рішень, в яких має місце неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права в подібних правовідносинах;

- 4) копія рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, або клопотання особи про витребування копії такого рішення в органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи, якщо її немає в розпорядженні особи, яка подала заяву, – у разі подання заяви про перегляд судових рішень на підставі, передбаченій п. 2 ч. 1 ст. 111-16 ГПК.

До заяви додається документ про сплату судового збору. За подання та розгляд заяви на підставах, визначених у п. 2 ст. 111-16 ГПК, судовий збір не сплачується.

Заява про перегляд судового рішення господарського суду, яка надійшла до Вищого господарського суду України, реєструється в день її надходження та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу, який протягом трьох днів здійснює перевірку відповідності заяви встановленим вимогам. У разі якщо заяву подано без додержання вимог ст. 111-18 та 111-19 ГПК, заявник письмово повідомляється про недоліки заяви та строк, протягом якого він зобов'язаний їх усунути.

У разі якщо заявник усунув недоліки заяви в установленний строк, вона вважається поданою в день первинного її подання до Вищого господарського суду України.

Заява повертається заявнику, якщо:

- 1) заявник не усунув її недоліки протягом встановленого строку;
- 2) заяву подано особою, яка не наділена правом на подання такої заяви;
- 3) заяву підписано особою, яка не має права її підписувати;
- 4) є ухвала Вищого господарського суду України про відмову у прийнятті справи до провадження за наслідками її розгляду, винесена з аналогічних підстав.

Повернення заяви на визначених підставах не перешкоджає повторному зверненню в разі належного оформлення заяви або на інших підставах, ніж ті, що були предметом розгляду.

За відсутності підстав для повернення заяви, в якій міститься клопотання особи про витребування копії рішення міжнародної судової установи, суддя-доповідач невідкладно постановляє ухвалу про витребування такої копії рішення разом з її автентичним перекладом (ст. 111-20 ГПК).

Згідно зі ст. 111-21 ГПК вирішення питання про допуск справи до провадження здійснюється колегією у складі п'яти суддів Вищого господарського суду України. Протягом п'ятнадцяти днів із дня надходження заяви, а в разі витребування копії рішення міжнародної судової установи – з дня надходження такої копії Вищий господарський суд України постановляє ухвалу про допуск справи до провадження або про відмову в такому допуску. Ухвала постановляється без виклику осіб, які беруть участь у справі.

Ухвала про допуск справи до провадження разом із заявою про перегляд судового рішення та доданими до неї документами надсилається до Верховного Суду України протягом п'яти днів із дня її постановлення. Копія ухвали про допуск справи надсилається разом із копією заяви особам, які беруть участь у справі, а в разі відмови у допуску – особі, яка подала заяву.

Якщо за результатами розгляду питання про допуск справи до провадження на підставі, передбаченій п. 2 ч. 1 ст. 111-16 ГПК, буде встановлено, що порушення Україною міжнародних зобов'язань є наслідком недотримання норм процесуального права, Вищий господарський суд України постановляє ухвалу про порушення провадження у справі та вирішує питання про необхідність витребування справи.

Розгляд справи здійснюється колегією у складі п'яти суддів Вищого господарського суду України за правилами, встановленими для перегляду справ у касаційному порядку

Підготовка справи до розгляду у Верховному Суді України згідно зі ст. 111-22 ГПК здійснюється у визначеному порядку. Ухвала про допуск справи до провадження разом із заявою про перегляд судового рішення та доданими до неї документами реєструється у Верховному Суді України в день її надходження та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу, який протягом трьох днів постановляє ухвалу про порушення провадження у справі та надсилає її копії особам, які беруть участь у справі, і протягом п'ятнадцяти днів із дня порушення провадження здійснює підготовку справи до розгляду Верховним Судом України:

1) виносить ухвалу про витребування матеріалів справи та направляє її до відповідного суду;

2) вирішує питання про зупинення виконання відповідних судових рішень;

3) вирішує питання про поновлення строку для подання заяви про перегляд судового рішення або про залишення заяви без розгляду, якщо таке питання не розглядалося у Вищому господарському суді України;

4) доручає відповідним фахівцям науково-консультативної ради при Верховному Суді України підготувати науковий висновок щодо норми матеріального права, яка неоднаково застосована судом (судами) касаційної інстанції в подібних правовідносинах;

5) визначає органи державної влади, представники яких можуть дати пояснення в суді щодо суті правового регулювання цією нормою закону, та дає розпорядження про їх виклик до суду;

6) здійснює інші заходи, необхідні для вирішення питання про усунення розбіжностей у застосуванні норми матеріального права.

За наслідками проведення підготовчих дій суддя-доповідач готує доповідь і постановляє ухвалу про закінчення підготовки та призначення справи до розгляду Верховним Судом України.

Порядок перегляду справ Верховним Судом України.

Справа про перегляд судового рішення в господарській справі на підставі неоднакового застосування судом касаційної

інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що мало наслідком ухвалення різних за змістом судових рішень, розглядається на засіданні Судової палати в господарських справах Верховного Суду України. Засідання є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від складу Судової палати в господарських справах Верховного Суду України.

Якщо судове рішення в господарській справі оскаржується на підставах неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права судами касаційної інстанції різної юрисдикції, справа розглядається на спільному засіданні судових палат Верховного Суду України, до складу яких входять судді відповідної спеціалізованої юрисдикції. Таке засідання є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від загального складу відповідних судових палат Верховного Суду України.

Справа про перегляд судового рішення на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111-16 ГПК, розглядається на спільному засіданні всіх судових палат Верховного Суду України. Засідання є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від складу Верховного Суду України.

Відкриття судового засідання, оголошення складу суду, роз'яснення права відводу, роз'яснення учасникам господарського процесу їхніх прав та обов'язків здійснюються відповідно до розділу XI ГПК.

Після проведення процесуальних дій та розгляду клопотань осіб, які беруть участь у справі, суддя-доповідач доповідає в необхідному обсязі про зміст вимог, викладених у заяві про перегляд судових рішень господарських судів, та результати проведених ним підготовчих дій.

Особа, яка подала заяву про перегляд судових рішень господарських судів, та особи, які брали участь у справі, у разі їх прибуття на судові засідання мають право надати пояснення по суті заявлених вимог. У разі якщо такі заяви подали обидві сторони, першим дає пояснення позивач. Для з'ясування сутності норми матеріального права, що неоднаково застосована, можуть заслуховуватися пояснення представників органів державної влади. Неприбуття сторін або інших осіб, які беруть участь у справі і належним чином повідомлені про день, час і місце розгляду справи, для участі у судовому засіданні не перешкоджає судовому розгляду справи.

Після закінчення заслуховування пояснень осіб суд виходить до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення.

Строк розгляду справи Верховним Судом України не може перевищувати одного місяця з дня порушення провадження у справі.

§ 10. Повноваження Верховного Суду України

За наслідками розгляду справи більшістю голосів від складу суду приймається одна з таких постанов:

- 1) про повне або часткове задоволення заяви;
- 2) про відмову в задоволенні заяви.

Судді, які не погоджуються з постановою, можуть висловити окрему думку, що додається до постанови. Постанова Верховного Суду України є остаточною та може бути оскаржена тільки на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111-16 ГПК.

Відповідно до ст. 111-25 ГПК суд задовольняє заяву у випадку наявності однієї з підстав, передбачених ст. 111-16 ГПК. У разі якщо суд установить, що судові рішення у справі, яка переглядається на підставі, передбаченій п. 1 ч. 1 ст. 111-16 ГПК, є незаконним, скасовує його повністю або частково і приймає нове судові рішення, яке має містити висновок про правильне застосування норми матеріального права щодо спірних правовідносин та обґрунтування помилок висновків суду касаційної інстанції з цього питання.

У разі якщо судові рішення у справі переглядається на підставі, визначеній п. 2 ч. 1 ст. 111-16 ГПК, суд скасовує оскаржуване рішення повністю або частково та має право прийняти нове судові рішення або направити справу на новий розгляд до суду, який виніс оскаржуване рішення.

Верховний Суд України відмовляє в задоволенні заяви, якщо обставини, що стали підставою для перегляду справи, не підтвердилися. Постанова про відмову в задоволенні заяви має бути вмотивованою.

Постанова Верховного Суду України має бути виготовлена та направлена особам, які беруть участь у справі, не пізніше п'яти днів із дня закінчення розгляду справи.

Згідно зі ст. 111-28 ГПК рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом

(судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права в подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України. Суди зобов'язані привести свою судову практику у відповідність до рішень Верховного Суду України.

Невиконання судових рішень Верховного Суду України тягне за собою відповідальність, установлену законом. Рішення, прийняті за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення на підставах, передбачених ст. 111-16 ГПК, підлягають опублікуванню на офіційному веб-сайті Верховного Суду України не пізніше як через десять днів із дня їх прийняття.

Питання для самоконтролю

1. Що таке апеляційне оскарження?
2. Яке значення має апеляційне оскарження?
3. Назвіть суб'єктів апеляційного оскарження.
4. Що є об'єктом апеляційного оскарження?
5. Які повноваження має суд апеляційної інстанції?
6. У чому полягають відмінності апеляційного та касаційного проваджень?
7. Які повноваження має суд касаційної інстанції?
8. Назвіть підстави перегляду судових рішень господарських судів Верховним Судом України.
9. Які повноваження має Верховний Суд України?

ПЕРЕГЛЯД РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

§ 1. ПОНЯТТЯ ПЕРЕГЛЯДУ РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Згідно зі ст. 112 ГПК господарський суд може переглянути прийняте ним судові рішення, яке набрало законної сили, за нововиявленими обставинами, які мають істотне значення для справи й не могли бути відомі заявникові.

Перегляд рішень господарського суду за нововиявленими обставинами є одним із передбачених господарським процесуальним законодавством способів перевірки законності та обґрунтованості судового рішення у справі. Це самостійна стадія господарського процесу, в якій законність і обґрунтованість судового рішення, що набрало законної сили, перевіряється у світлі нововиявлених обставин, що існували на момент розгляду справи й мають істотне значення для її вирішення.

Перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами є окремою процесуальною формою судового процесу, яка визначається юридичною природою цих обставин. До нововиявлених обставин відносяться матеріально-правові факти, на яких ґрунтуються вимоги та заперечення сторін, а також інші факти, які мають значення для правильного вирішення спору або розгляду справи про банкрутство. Необхідними ознаками існування нововиявлених обставин є одночасна наявність трьох умов, зокрема таких:

- по-перше, їх існування на час розгляду справи;
- по-друге, ці обставини не могли бути відомі заявникові на час розгляду справи;
- по-третє, істотність даних обставин для розгляду справи (тобто коли врахування їх судом мало б наслідком прийняття іншого судового рішення ніж те, що було прийнято).

Нововиявлені обставини за своєю юридичною суттю є фактичними даними, що в установленому порядку спростовують факти, які було покладено в основу судового рішення. Ці обставини мають бути належним чином засвідчені, тобто

підтверджені належними й допустимими доказами. Не може вважатися нововиявленою обставина, яка ґрунтується на переоцінці тих доказів, які вже оцінювалися господарським судом у процесі розгляду справи.

Необхідно чітко розрізнити поняття нововиявленої обставини (як факту) і нового доказу (як підтвердження факту): не можуть вважатися такими обставинами подані учасником судового процесу листи, накладні, розрахунки, акти тощо, які за своєю правовою природою є саме новими доказами.

Виникнення нових або зміна обставин після вирішення спору або розгляду справи про банкрутство не можуть бути підставою для зміни або скасування судового рішення. Перегляд актів господарського суду за нововиявленими обставинами є виключною стадією господарського процесу, оскільки об'єктом перегляду є судовий акт, що набрав законної сили, а підставою перегляду є нововиявлені обставини.

§ 2. ПІДСТАВИ ПЕРЕГЛЯДУ РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ ЗА НОВОВИЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Нововиявлені обставини – це юридичні факти, що існували в момент розгляду справи та мають суттєве значення для його вирішення, які не були й не могли бути відомі ні заявнику, ні суду, що розглядає справу. В основі даного виду перегляду судових постанов не лежить судова помилка.

Підставами для перегляду судових рішень господарського суду за нововиявленими обставинами є:

1) обставини, які не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи;

2) встановлені вироком суду, що набрав законної сили, завідомо неправильний висновок експерта, завідомо неправильний переклад, фальшивість документів або речових доказів, що потягли за собою ухвалення незаконного або необґрунтованого рішення;

3) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок чого було ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення;

4) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, що підлягають перегляду;

5) встановлена Конституційним Судом України неконституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом для вирішення справи, якщо рішення суду ще не виконано. Водночас не може вважатися нововиявленою обставиною висновок Конституційного Суду України про офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України.

Не можуть вважатися нововиявленими обставини, що встановлюються на підставі доказів, які не були своєчасно подані сторонами чи прокурором. У разі подання таких доказів у процесі перегляду судового рішення за правилами розділу XIII ГПК господарський суд має винести ухвалу про залишення судового рішення без зміни. Проте заінтересована сторона не позбавлена права оскаржити судові рішення в апеляційному порядку з дотриманням вимог ГПК.

Треба враховувати, що обставинами нововиявленими мають бути: а) обставини, факти, а не докази; б) істотні обставини, тобто такі, що якби вони були відомі під час розгляду справи, то суд виніс би принципово інше рішення; в) нововиявлені, а не нові обставини; г) нововиявлені, а не обставини, що змінилися.

Нововиявлена обставина – це:

- юридичний факт, який передбачений нормами права й тягне за собою виникнення, зміну або припинення правовідносин;

- юридичний факт, що має істотне значення для вирішення цієї конкретної справи. Якби нововиявлена обставина була відома суду при винесенні судового акта, то вона обов'язково вплинула б на остаточні висновки суду;

- юридичний факт, який вже існував у момент звернення заявника до господарського суду і під час розгляду справи судом;

- обставина, яка не була та не могла бути відомою ні особі, яка заявила про це згодом, ні суду, що розглядає справу.

Від надання нових доказів слід відрізнити певні обставини. За нововиявленими обставинами можуть бути переглянуті ухвали про припинення провадження у справі або про залишення заяви без розгляду. Інші ухвали суду першої інстанції не є предметом перегляду за нововиявленими обставинами, оскільки висновки суду, що в них закріплюються, не носять незворотного характеру й неостаточні, суд

вправі коригувати їх у процесі триваючого розгляду без попереднього скасування ухвали.

Предметом перегляду за нововиявленими обставинами є також ухвали і постанови вищестоящих судових інстанцій.

§ 3. Порядок подання заяви ПРО ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Судове рішення господарського суду може бути переглянуто за нововиявленими обставинами за заявою сторони, прокурора, третіх осіб, поданою протягом одного місяця з дня встановлення обставин, що стали підставою для перегляду судового рішення. При цьому заява про перегляд судового рішення господарського суду на підставі, передбаченій п. 1 ч. 2 ст. 112 ГПК, може бути подана не пізніше трьох років із дня набрання судовим рішенням господарського суду законної сили. Статтею 25 ГПК передбачено можливість процесуального правонаступництва. Оскільки правонаступництво можливе на будь-якій стадії процесу, правонаступник також вправі звернутись до господарського суду із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.

Строк для подання заяви про перегляд судових рішень господарського суду у зв'язку з нововиявленими обставинами обчислюється:

1) у випадку, встановленому п. 1 ч. 2 ст. 112 ГПК, – із дня встановлення обставин, що мають істотне значення для справи;

2) у випадках, встановлених пп. 2, 3 ч. 2 ст. 112 ГПК, – із дня, коли вирок у кримінальній справі набрав законної сили;

3) у випадку, встановленому п. 4 ч. 2 ст. 112 ГПК, – із дня набрання законної сили судовим рішенням, яким скасовано судове рішення, що стало підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, які підлягають перегляду;

4) у випадку, встановленому п. 5 ч. 2 ст. 112 ГПК, – із дня ухвалення Конституційним Судом України відповідного рішення.

Заява про перегляд судового рішення подається до господарського суду, який прийняв судове рішення.

Заявник зобов'язаний надіслати іншим сторонам копії заяви та доданих до неї документів. До заяви додаються документи, що підтверджують надіслання копії заяви іншим сторонам, та документ про сплату судового збору.

Заява про перегляд судового рішення господарського суду за нововиявленими обставинами до розгляду не приймається та повертається заявникові у разі:

1) подання заяви після закінчення встановленого строку без клопотання про його відновлення або відхилення такого клопотання господарським судом;

2) подання заяви без доказів надіслання копії заяви й доданих до неї документів іншим сторонам;

3) відсутності доказів сплати судового збору в порядку та розмірі, встановлених законодавством;

4) якщо заява про перегляд судового рішення господарського суду за нововиявленими обставинами на підставі, передбаченій п. 1 ч. 2 ст. 112 ГПК, подана після закінчення трирічного строку з дня набрання судовим рішенням законної сили незалежно від поважності причини пропуску цього строку;

5) якщо заява про перегляд судового рішення господарського суду за нововиявленими обставинами підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено. Про повернення заяви виноситься ухвала, яку може бути оскаржено.

Після усунення обставин, зазначених у пп. 2, 3 та 5, заява може бути подана повторно.

Згідно зі ст. 113-1 ГПК про прийняття заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами господарський суд виносить ухвалу, в якій повідомляється про час і місце розгляду заяви чи подання. Ухвала надсилається відповідно сторонам у справі та прокурору, який брав участь у справі чи подав заяву про перегляд рішення за нововиявленими обставинами.

§ 4. ПОРЯДОК ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА НОВОВИЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Рішення й ухвали, що набрали законної сили та прийняті судом першої інстанції, переглядаються господарським судом, який прийняв ці судові рішення, але в іншому складі суду, оскільки за приписом ст. 20 ГПК суддя, який брав участь у розгляді справи, не може брати участь у перегляді

прийнятого за його участю судового рішення за нововиявленими обставинами.

Перегляд за нововиявленими обставинами постанов і ухвал апеляційної та касаційної інстанцій, якими змінено або скасовано судові рішення суду першої інстанції, здійснюється судом тієї інстанції, яким змінено або прийнято нове судові рішення.

Заяви про перегляд рішення, ухвали, постанови за нововиявленими обставинами розглядаються господарським судом на судовому засіданні в місячний строк із дня їх надходження. Неявка заявника та інших осіб, які беруть участь у справі, не є перешкодою для розгляду заяви.

За результатами перегляду судового рішення приймаються:

- 1) рішення, у разі зміни або скасування рішення;
- 2) постанова, у разі зміни або скасування постанови;
- 3) ухвала, у разі зміни чи скасування ухвали або залишення рішення, ухвали, постанови без змін.

Рішення, ухвала, постанова, прийняті за результатами перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, надсилаються сторонам, прокурору в п'ятиденний строк із дня їх прийняття.

Рішення, ухвала, постанова, прийняті за результатами перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, можуть бути переглянуті на загальних підставах.

Якщо заявник чи інша сторона у справі не згодні з результатами перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, вони не позбавлені права на загальних підставах звернутися з заявою про перегляд судового рішення, прийнятого за результатами цього перегляду, відповідно в апеляційному чи в касаційному порядку згідно з ч. 7 ст. 114 ГПК.

У разі скасування судового рішення за результатами його перегляду за нововиявленими обставинами справа розглядається господарським судом за загальними правилами.

Питання для самоконтролю

1. Які обставини вважаються нововиявленими?
2. Що є об'єктом перегляду за нововиявленими обставинами?
3. Назвіть підстави перегляду рішень господарського суду за нововиявленими обставинами.
4. Які суди здійснюють перегляд рішень господарського суду за нововиявленими обставинами?

ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ, УХВАЛ, ПОСТАНОВ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ

§ 1. ВИКОНАННЯ СУДОВИХ АКТИВ ЯК СТАДІЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Рішення, ухвали, постанови господарського суду, що набрали законної сили, є обов'язковими на всій території України та виконуються в порядку, встановленому ГПК та Законом України «Про виконавче провадження». Цей Закон визначає умови та порядок виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які відповідно до закону підлягають примусовому виконанню в разі невиконання їх у добровільному порядку.

Якщо судовий акт добровільно не виконується, рішення примусово виконується відповідно до чинного законодавства.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 **виконавче провадження** як завершальна стадія судового провадження та примусове виконання рішень інших органів (посадових осіб) – це сукупність дій органів і посадових осіб, визначених у цьому Законі, що спрямовані на примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які провадяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, визначених цим Законом, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону та інших законів, а також рішеннями, що згідно з цим Законом підлягають примусовому виконанню (далі – рішення)¹.

Примусове виконання рішень в Україні покладається на Державну виконавчу службу, яка входить до системи органів Міністерства юстиції України. Примусове виконання рішень здійснюють державні виконавці, визначені Законом

¹ Про виконавче провадження : закон України від 21.04.1999 № 606-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 24. – Ст. 207.

України «Про державну виконавчу службу¹» (далі – державні виконавці). За наявності обставин, що ускладнюють виконання рішення, або в разі виконання зведеного виконавчого провадження у встановленому Міністерством юстиції України порядку можуть утворюватися виконавчі групи, до складу яких включаються державні виконавці одного або кількох органів державної виконавчої служби.

Інші органи, установи, організації й посадові особи проводять окремі виконавчі дії у випадках, передбачених законом, у тому числі відповідно до ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження», на вимогу чи за дорученням державного виконавця.

Виконавче провадження є правовим і логічним завершенням судової юрисдикції, тобто виходить за рамки судового розгляду. Виконавче провадження забезпечує досягнення матеріально-правової мети юрисдикційної діяльності. По ньому нерідко можна судити про ефективність і дієвість правового захисту в цілому.

Повноваження господарського суду щодо виконання рішень регламентується розділом XIV ГПК.

Порядок примусового виконання здійснюється відповідно до принципів, під якими розуміється система нормативно закріплених основних ідей, положень, що визначають сутність і зміст правових відносин, що виникають у виконавчому провадженні.

Принципи виконавчого провадження можуть бути поділені на загальноправові та спеціальні. Необхідно виділити загальноправові принципи: законність, рівність громадян перед законом і органом державної виконавчої служби, гуманізм. Серед специфічних принципів, які також є основою виконавчого провадження, слід зазначити принципи гласності, національної мови виконавчого провадження й т. ін. До специфічних принципів належить і принцип диспозитивності, який означає, що юридично заінтересовані особи мають можливість вчинення дій (або їх невчинення) за своїм розсудом. Наприклад, стягувач може пред'явити до виконання виконавчий документ (ст. 18 Закону України

¹ Про державну виконавчу службу : закон України від 24.03.1998 № 202/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36. – Ст. 243.

«Про виконавче провадження»), відмовитися від стягнення (ст. 12 Закону України «Про виконавче провадження»), має інші права, здійснення яких залежить від його розсуду.

Можливість вільного здійснення (нездійснення) дій є й у боржника. Наприклад, сторони можуть укласти мирову угоду (ст. 12 Закону України «Про виконавче провадження»), боржник має право зазначити ті види майна або предмети, на які слід звернути стягнення в першу чергу (ст. 52 Закону України «Про виконавче провадження»), і т. ін.

Для забезпечення неупередженого та законного вчинення виконавчих дій, які пов'язані з примусовим входженням у житлові, нежитлові приміщення і сховища, такі дії проводяться за участю понятих (ст. 15 Закону України «Про виконавче провадження») і сприяння органів внутрішніх справ (п. 15 ст. 11, ст. 40 Закону України «Про виконавче провадження»).

Особливість виконавчого провадження в порівнянні з іншими стадіями процесу полягає в тому, що воно може бути порушено й не у зв'язку з судовим розглядом конкретної справи. Держава, створивши спеціальні органи для примусового виконання судових рішень та визначивши порядок їх виконання, доручає цим органам виконання й ряду інших актів. На підставі таких актів виконавче провадження порушується без попереднього здійснення судочинства.

§ 2. Учасники виконавчого провадження

Права та обов'язки посадових осіб державної виконавчої служби визначаються у ст. 11 Закону України «Про виконавче провадження». Державний виконавець зобов'язаний вживати передбачених Законом заходів примусового виконання рішень, неупереджено, своєчасно і в повному обсязі вчиняти виконавчі дії.

Серед учасників виконавчого провадження особливе місце займають особи, які беруть участь у виконавчому провадженні. До цієї групи учасників виконавчого провадження відносяться такі учасники, які мають юридичну заінтересованість: сторони виконавчого провадження (стягувач, боржник, співучасники, правонаступники), представники сторін, прокурор, органи опіки та піклування.

Юридична заінтересованість зазначених осіб може бути обумовлена особистою заінтересованістю або заінтересованістю

внаслідок функціональних обов'язків. Особисту юридичну заінтересованість мають сторони.

Сторони. Сторонами у виконавчому провадженні є стягувач і боржник.

Стягувачем є фізична або юридична особа, на користь чи в інтересах якої видано виконавчий документ. Боржником є фізична або юридична особа, визначена виконавчим документом.

За виконавчим документом про стягнення в доход держави коштів або про вчинення інших дій на користь чи в інтересах держави від її імені виступає орган, за позовом якого судом винесено відповідне рішення, або орган державної влади (крім суду), який відповідно до закону прийняв таке рішення. За іншими виконавчими документами про стягнення в доход держави коштів або про вчинення інших дій на користь чи в інтересах держави від її імені виступають органи державної податкової служби.

У виконавчому провадженні можуть брати участь кілька стягувачів. Кожен із них щодо іншої сторони має право брати участь у виконавчому провадженні самостійно або доручити участь у виконавчому провадженні одному зі співучасників.

У разі вибуття однієї зі сторін державний виконавець за власною ініціативою або за заявою сторони, а також сама заінтересована сторона мають право звернутися до суду із заявою про заміну сторони її правонаступником. Для правонаступника усі дії, вчинені до його вступу у виконавче провадження, обов'язкові тією мірою, якою вони були б обов'язковими для сторони, яку правонаступник замінив.

У разі якщо сторона виконавчого провадження змінила найменування (для юридичної особи) або прізвище, власне ім'я чи по батькові (для фізичної особи), державний виконавець за наявності стверджувальних документів своєю постановою, яка затверджується начальником відділу, змінює назву сторони виконавчого провадження.

Згідно зі ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження» сторони можуть реалізовувати свої права та обов'язки у виконавчому провадженні самостійно або через представників. Особиста участь фізичної особи у виконавчому провадженні не позбавляє її права мати представника, крім випадку, коли боржник згідно з рішенням зобов'язаний вчинити певні дії особисто.

Неповнолітні особи та особи, визнані судом недієздатними, реалізують свої права та виконують обов'язки, пов'язані з виконавчим провадженням, відповідно до вимог закону. В разі якщо стороною виконавчого провадження є особа, визнана судом безвісно відсутньою, державний виконавець своєю постановою залучає до участі у виконавчому провадженні особу, яка є опікуном її майна.

Участь юридичних осіб у виконавчому провадженні здійснюється їх керівниками чи органами, посадовими особами, які діють у межах повноважень, наданих їм законом, або через представників юридичної особи. Повноваження представника повинні бути підтверджені довіреністю, виданою й оформленою відповідно до вимог закону. Повноваження адвоката як представника можуть також посвідчуватися ордером, дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або договором про надання правової допомоги. До ордера обов'язково додається витяг із договору, в якому зазначаються повноваження адвоката як представника або обмеження його прав на вчинення окремих дій як представника сторони виконавчого провадження. Витяг засвідчується підписом сторін договору.

Сторони виконавчого провадження мають право ознайомлюватися з матеріалами виконавчого провадження, робити з них виписки, знімати копії, заявляти відводи у випадках, передбачених Законом України «Про виконавче провадження», оскаржувати рішення, дії або бездіяльність державного виконавця з питань виконавчого провадження в порядку, встановленому цим Законом, подавати додаткові матеріали, заявляти клопотання, брати участь у провадженні виконавчих дій, давати усні та письмові пояснення, висловлювати свої доводи та міркування з усіх питань, що виникають у ході виконавчого провадження, у тому числі під час проведення експертизи, заперечувати проти клопотань, доводів та міркувань інших учасників виконавчого провадження та користуватися іншими правами, наданими законом.

Стягувач має право подати заяву про видачу дубліката виконавчого документа, про поновлення строку його пред'явлення до виконання, про відмову від стягнення та повернення виконавчого документа. Сторони мають право укласти мирову угоду про закінчення виконавчого провадження, яка

визнається судом, оспорювати належність майна й результати його оцінки, подавати письмові заперечення проти розрахунку державного виконавця щодо розподілу коштів між стягувачами.

Інші учасники виконавчого провадження мають право подавати додаткові матеріали, заявляти клопотання, брати участь у провадженні виконавчих дій, давати усні та письмові пояснення, висловлювати свої доводи та міркування з усіх питань, що виникають у ході виконавчого провадження, у тому числі під час проведення експертизи, заперечувати проти клопотань, доводів та міркувань інших учасників виконавчого провадження та користуватися іншими правами, наданими законом для цих осіб.

Сторони зобов'язані протягом трьох робочих днів письмово повідомити державного виконавця про повне або часткове самостійне виконання рішення боржником, а також письмово повідомляти державного виконавця про виникнення обставин, що зумовляють обов'язкове зупинення виконавчого провадження, про встановлення відстрочки або розстрочки виконання, зміну способу та порядку виконання рішення, зміну місця проживання чи перебування (у тому числі про зміну їх реєстрації) або місцезнаходження, а боржник, фізична особа – про зміну місця роботи.

Боржник зобов'язаний: утримуватися від вчинення дій, які унеможливають чи ускладнюють виконання рішення; надавати у строк, установлений державним виконавцем, достовірні відомості про свої доходи та майно, у тому числі про майно, яким він володіє спільно з іншими особами, про рахунки в банках чи інших фінансових установах; своєчасно з'являтися за викликом державного виконавця; письмово повідомляти державному виконавцю про майно, що перебуває в заставі або в інших осіб, а також про кошти та майно, належні боржникові від інших осіб. Особи, які беруть участь у виконавчому провадженні, зобов'язані сумлінно користуватися усіма наданими їм правами з метою забезпечення своєчасного та в повному обсязі вчинення виконавчих дій.

Учасниками виконавчого провадження є також експерти, спеціалісти, перекладачі.

Згідно зі ст. 16 Закону України «Про виконавче провадження» державний виконавець, експерт, спеціаліст, оцінювач, перекладач не можуть брати участі у виконавчому

провадженні та підлягають відводу, якщо вони є близькими родичами сторін, їх представників або інших осіб, які беруть участь у виконавчому провадженні, або заінтересовані в результаті виконання рішення, або є інші обставини, що викликають сумнів у їх неупередженості.

Таким чином, учасники виконавчого провадження в господарському процесі поділяються на чотири групи:

органи примусового виконання в особі державних виконавців;

господарський суд як учасник виконавчого провадження. Організаційне віднесення виконавчого провадження до відання органів виконавчої влади не знімає з господарських судів повноважень щодо вирішення багатьох питань його розвитку, починаючи від видачі наказу, закінчуючи припиненням виконавчого провадження;

особи, які беруть участь у виконавчому провадженні. До них відносяться сторони у виконавчому провадженні – стягувач та боржник, їх представники;

особи, які сприяють здійсненню виконавчих дій. До даної групи учасників виконавчого провадження відносяться експерти, спеціалісти, перекладачі, працівники органів внутрішніх справ.

Скарги на дії чи бездіяльність органів Державної виконавчої служби щодо виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів можуть бути подані стягувачем, боржником або прокурором протягом десяти днів із дня вчинення оскаржуваної дії, або з дня, коли зазначеним особам стало про неї відомо, або з дня, коли дія мала бути вчинена.

Скарги на дії органів Державної виконавчої служби розглядаються господарським судом, про час і місце якого повідомляються ухвалою стягувач, боржник чи прокурор та орган виконання судових рішень. Неявка боржника, стягувача, прокурора чи представника органу Державної виконавчої служби на судові засідання не є перешкодою для розгляду скарги (ст. 121-2 ГПК).

За результатами розгляду скарги виноситься ухвала, яка надсилається стягувачеві, боржникові та органів виконання судових рішень. Ухвалу може бути оскаржено у встановленому ГПК порядку.

§ 3. ПІДСТАВИ ДЛЯ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ. ВИМОГИ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО НАКАЗУ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ. СТРОК І ПОРЯДОК ПРЕД'ЯВЛЕННЯ НАКАЗУ ДО ВИКОНАННЯ

Підставами виконання є рішення, ухвали, постанови судових та інших юрисдикційних органів, що набрали законної сили, примусова реалізація яких покладається на органи державної виконавчої служби. Згідно зі ст. 115 ГПК рішення, ухвали, постанови господарського суду, що набрали законної сили, є обов'язковими на всій території України та виконуються у порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження».

Виконання рішення господарського суду провадиться на підставі виданого ним наказу, який є виконавчим документом. Наказ видається стягувачеві або надсилається йому після набрання судовим рішенням законної сили. Накази про стягнення судового збору надсилаються до державних податкових інспекцій.

Накази видаються стягувачеві або надсилаються йому рекомендованим чи цінним листом. Якщо судом було вжито заходів щодо забезпечення позову за заявою осіб, на користь яких ухвалено судові рішення, суд разом із виконавчим листом видає копії документів, що підтверджують виконання ухвали суду про забезпечення позову.

У разі повного або часткового задоволення первісного й зустрічного позовів накази про стягнення грошових сум видаються окремо по кожному позову. Якщо судові рішення прийнято на користь декількох позивачів або проти декількох відповідачів, або якщо виконання повинно бути проведено в різних місцях, видаються накази із зазначенням тієї частини судового рішення, яка підлягає виконанню за даним наказом.

Господарський суд, який видав наказ, за заявою стягувача або боржника повинен виправити помилку, допущену при його оформленні або видачі, чи визнати наказ таким, що не підлягає виконанню, та стягнути на користь боржника безпідставно одержане стягувачем за наказом.

Господарський суд розглядає заяву в десятиденний строк у судовому засіданні з повідомленням стягувача та боржника й виносить ухвалу. Неявка стягувача та боржника

не є перешкодою для розгляду заяви. До розгляду заяви господарський суд має право своєю ухвалою зупинити стягнення за наказом, а також витребувати наказ. Господарський суд ухвалою вносить виправлення до наказу, а в разі якщо його було видано помилково або якщо обов'язок боржника відсутній повністю чи частково у зв'язку з його припиненням добровільним виконанням боржником чи іншою особою або з інших причин, господарський суд визнає наказ таким, що не підлягає виконанню повністю або частково. Якщо стягнення за таким наказом уже відбулося повністю або частково, господарський суд одночасно на вимогу боржника стягує на його користь безпідставно одержане стягувачем за наказом.

Ухвала господарського суду за результатами розгляду заяви надсилається стягувачу та боржнику в п'ятиденний строк із дня її винесення. Ухвала може бути оскаржена в порядку, встановленому ГПК.

Наказ як виконавчий документ повинен містити:

1) назву документа, дату видачі та найменування органу, посадової особи, яка видала документ;

2) дату і номер рішення, за яким видано виконавчий документ;

3) найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові за його наявності – для фізичних осіб) стягувача і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб), ідентифікаційний код суб'єкта господарської діяльності стягувача та боржника за його наявності (для юридичних осіб), індивідуальний ідентифікаційний номер стягувача та боржника за його наявності (для фізичних осіб – платників податків), а також інші відомості, якщо вони відомі суду чи іншому органу, який видав виконавчий документ, які ідентифікують стягувача та боржника чи можуть сприяти примусовому виконанню, такі, як дату і місце народження боржника та його місце роботи (для фізичних осіб), місцезнаходження майна боржника тощо;

4) резолютивну частину рішення;

5) дату набрання чинності рішенням;

6) строк пред'явлення виконавчого документа до виконання. Законом можуть бути встановлені також інші вимоги до виконавчих документів.

Наказ має бути підписаний суддею і скріплений печаткою.

Строк пред'явлення наказу до виконання.

Виданий стягувачеві наказ може бути пред'явлено до виконання протягом року з наступного дня після набрання рішенням законної сили чи закінчення строку, встановленого у разі відстрочення чи розстрочення виконання рішення, а в разі якщо судове рішення підлягає негайному виконанню, – з наступного дня після його постановлення.

Порядок переривання перебігу строків виконавчої давності регулюється у ст. 23 Закону України «Про виконавче провадження». Так, строки пред'явлення виконавчого документа до виконання перериваються:

- а) пред'явленням виконавчого документа до виконання;
- б) частковим виконанням рішення боржником;
- в) наданням судом, який видав виконавчий документ, відстрочки стягнення.

Після переривання строку пред'явлення виконавчого документа до виконання перебіг строку поновлюється. Час, що минув до переривання строку, до нового строку не зараховується. У разі повернення виконавчого документа стягувачу у зв'язку з неможливістю повного або часткового виконання рішення строк пред'явлення виконавчого документа до виконання після перерви встановлюється з дня повернення виконавчого документа стягувачу.

Державний виконавець відмовляє у прийнятті до провадження виконавчого документа, строк пред'явлення для примусового виконання якого закінчився, про що виносить відповідну постанову. Стягувач, який пропустив строк пред'явлення виконавчого документа до виконання, має право звернутися із заявою про поновлення строку пред'явлення до суду, який видав виконавчий документ, або до суду за місцем виконання. Суд розглядає таку заяву в десятиденний строк, якщо інше не передбачено законом. Для інших виконавчих документів пропущений строк поновленню не підлягає.

Видача дубліката наказу. В разі втрати наказу господарський суд може видати його дублікат, якщо стягувач або державний виконавець звернувся із заявою про це до закінчення строку, встановленого для пред'явлення наказу до виконання. Про видачу дубліката наказу виноситься ухвала. До заяви про видачу дубліката наказу мають бути додані:

довідка установи банку, державного виконавця чи органу зв'язку про втрату наказу;

у разі втрати наказу стягувачем – довідка стягувача, підписана керівником чи заступником керівника та головним (старшим) бухгалтером підприємства, організації, про те, що наказ втрачено та до виконання не пред'явлено.

За видачу стягувачу дублікату судового наказу справляється судовий збір у розмірі, встановленому законом (ст. 120 ГПК).

Право господарського суду на зупинення виконання судового рішення.

Суд касаційної інстанції за заявою сторони чи прокурора або за своєю ініціативою може зупинити виконання оскарженого рішення господарського суду до закінчення його перегляду в порядку касації. Про зупинення виконання судового рішення виноситься ухвала.

Після закінчення перегляду оскарженого судового рішення господарський суд може поновити виконання судового рішення, про що виноситься ухвала.

§ 4. Підстави та порядок надання відстрочки чи розстрочки виконання рішення, зміна способу та порядку виконання рішення, ухвали, постанови господарського суду

При наявності обставин, що ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим, за заявою сторони, державного виконавця, прокурора чи його заступника або за своєю ініціативою господарський суд, який видав виконавчий документ, у десятиденний строк розглядає це питання в судовому засіданні з викликом сторін, прокурора чи його заступника й у виняткових випадках, залежно від обставин справи, може відстрочити або розстрочити виконання рішення, ухвали, постанови, змінити спосіб та порядок їх виконання.

У разі відстрочення або розстрочення виконання рішення, ухвали, постанови господарський суд на загальних підставах може вжити заходів до забезпечення позову.

Про відстрочку або розстрочку виконання рішення, ухвали, постанови, зміну способу та порядку їх виконання виноситься ухвала, яка може бути оскаржена у встановленому порядку. В необхідних випадках ухвала надсилається установі банку за місцезнаходженням боржника або державному виконавцю.

Мирова угода, укладена сторонами у процесі виконання судового рішення, подається на затвердження господарського суду, який прийняв відповідне судове рішення. Про затвердження мирової угоди господарський суд виносить ухвалу (ст. 121 ГПК).

§ 5. Поворот виконання рішення, постанови господарського суду. Видача наказу про повернення грошових коштів, майна чи його вартості

Поворот виконання рішення. Якщо виконані рішення або постанову змінено чи скасовано та прийнято нове рішення про повну або часткову відмову в позові, або провадження у справі припинено, або позов залишено без розгляду, боржникowi повертається все те, що з нього стягнуто на користь стягувача за зміненими або скасованими у відповідній частині рішенням, постановою.

Поворот виконання є процесуальною гарантією захисту майнових прав відповідача, яка полягає в поверненні стягувачем боржнику всього отриманого за скасованим рішенням.

Питання про поворот виконання вирішується судом вищої інстанції, як правило касаційним, якщо він, скасувавши рішення, закриває провадження у справі, залишає заяву без розгляду, відмовляє в позові або задовольняє позовні вимоги в меншому розмірі.

Якщо рішення після його виконання скасовано і справу повернено на новий розгляд, а під час нового розгляду справи в позові відмовлено або позовні вимоги задоволено в меншому розмірі, суд, постановляючи рішення, повинен зобов'язати позивача повернути відповідачеві безпідставно стягнене з нього за скасованим рішенням. У разі неможливості повернути майно в рішенні, ухвалі, постанові суду передбачається відшкодування вартості цього майна в розмірі суми, отриманої від його реалізації. Якщо питання про поворот виконання рішення не було вирішено судом під час нового розгляду справи або вищестоящим судом, заява відповідача про повернення стягненого з нього за скасованим рішенням майна розглядається судом першої інстанції, в якому знаходиться справа.

Справа розглядається в судовому засіданні з викликом сторін і закінчується винесенням ухвали, на яку може бути

подана скарга. Можливість повороту виконання залежить від категорії справи. Так, поворот виконання за скасованими в касаційному порядку або нововиявленими обставинами можливий, якщо скасоване рішення було ґрунтовано на повідомлених позивачем неправдивих відомостях або підроблених документах.

Видача наказу про повернення стягнутих грошових сум, майна або його вартості провадиться господарським судом за заявою боржника, до якої додається довідка, підписана керівником чи заступником керівника та головним (старшим) бухгалтером, про те, що суму, стягнуту за раніше прийнятим рішенням, списано установою банку або майно вилучено державним виконавцем (ст. 122 ГПК).

§ 6. Відповідальність за ухилення від виконання рішення, ухвали, постанови

Відповідно до ст. 89 Закону України «Про виконавче провадження» у разі невиконання без поважних причин у встановлений державним виконавцем строк рішення, що зобов'язує боржника виконати певні дії, та рішення про поновлення на роботі державний виконавець виносить постанову про накладення штрафу на боржника, зокрема: на фізичну особу – від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; на посадових осіб – від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; на юридичну особу – від сорока до шістдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та встановлює новий строк виконання.

У разі повторного невиконання рішення боржником без поважних причин державний виконавець у тому ж порядку накладає на нього штраф у подвійному розмірі та звертається до правоохоронних органів із поданням (повідомленням) про притягнення боржника до кримінальної відповідальності відповідно до закону.

За порушення вимог Закону України «Про виконавче провадження», невиконання законних вимог державного виконавця фізичними, юридичними чи посадовими особами, несвоєчасне подання або неподання звітів про відрахування із заробітної плати та інших доходів боржника, неподання або подання неправдивих відомостей про доходи і майновий стан боржника, за неповідомлення боржником про змі-

ну місця проживання чи місцезнаходження або місця роботи (отримання доходів), а також за неявку без поважних причин за викликом державного виконавця винні особи несуть відповідальність у встановленому законом порядку.

За наявності ознак злочину в діях особи, яка умисно перешкоджає виконанню рішення чи іншим чином порушує вимоги закону про виконавче провадження, державний виконавець складає акт про порушення та звертається до правоохоронних органів із поданням (повідомленням) про притягнення особи до кримінальної відповідальності відповідно до закону.

За відмову без поважних причин експерта від надання висновку чи за надання висновку, що містить завідомо неправдиві відомості, експерт несе кримінальну відповідальність, про що він має бути попереджений державним виконавцем. Збитки, завдані сторонам внаслідок видачі такого висновку, підлягають відшкодуванню в порядку, встановленому законом. За недостовірну чи необ'єктивну оцінку майна суб'єкт оціночної діяльності – суб'єкт господарювання – несе відповідальність у порядку, встановленому законом, а оцінювач – кримінальну відповідальність, про що він має бути попереджений державним виконавцем.

У разі здійснення перекладачем завідомо неправильного перекладу, а також за відмову виконати обов'язки перекладача особа несе кримінальну відповідальність, про що вона має бути попереджена державним виконавцем. У разі якщо після накладення державним виконавцем арешту на кошти боржника – юридичної особи у банках чи інших фінансових установах боржник умисно не виконує судові рішення та відкриває нові рахунки в установах банків чи інших фінансових установах, державний виконавець надсилає відповідним правоохоронним органам матеріали для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Питання для самоконтролю

1. Які суб'єкти беруть участь у виконавчому провадженні?
2. Які повноваження господарського суду у виконавчому провадженні?
3. Який порядок оскарження дій державних виконавців?
4. Який строк пред'явлення наказу господарського суду до примусового виконання?
5. Що таке поворот виконання судового рішення?

ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ ТРЕТЕЙСЬКИМИ СУДАМИ

§ 1. ТРЕТЕЙСЬКІ СУДИ: ЗАВДАННЯ ТА ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ

Згідно зі ст. 12 ГПК підвідомчий господарському суду спір може бути переданий на розгляд третейського суду. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про третейські суди» третейські суди в порядку, передбаченому законом, можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, за винятком:

1) справ у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів;

2) справ у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб;

3) справ, пов'язаних із державною таємницею;

4) справ про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом;

5) справ, однією зі сторін в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, державна установа чи організація, казенне підприємство;

6) справ у спорах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки;

7) справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення;

8) справ, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, пов'язаних зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цих товариств;

9) інших справ, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України;

10) справ, коли хоча б одна зі сторін спору є нерезидентом України;

11) справ, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень тощо¹.

Термін «третейський суд» багатозначний. У міжнародному публічному праві під третейським судом розуміють відому з часів Стародавньої Греції і Стародавнього Риму форму мирного врегулювання міждержавних конфліктів.

У предметі господарського процесуального права вивчається третейський суд, який на підставі угоди сторін розглядає правові спори, підвідомчі, за відсутності такої угоди, судам, які входять до судової системи України. Саме тому третейський розгляд називають також альтернативною (відносно судочинства) формою вирішення спорів.

Наступний важливий момент стосується того, що у вітчизняній доктрині та практиці зустрічається визначення третейського суду словом арбітраж. Такий синонімічний ряд виник у результаті запозичення з англійської мови слова *arbitration*, використовуваного не в дослівному перекладі – третейський суд, а у вигляді кальки – арбітраж.

Отже, слова третейський суд і арбітраж можуть використовуватися в законодавстві як синоніми. Говорячи про третейський суд, слово арбітраж необхідно використовувати в тих випадках, коли склалася стійка традиція їх уживання. Наприклад, у назві всесвітньо відомої Конвенції «Про визнання і виконання іноземних арбітражних рішень». В Україні, зокрема, існують два авторитетних постійно діючих третейських суди при Торгово-промисловій палаті України, які називаються Міжнародний комерційний арбітраж, Морська арбітражна комісія.

Цивільно-правові спори, підвідомчі їй судам загальної юрисдикції (ст. 15 ЦПК), і господарським судам (ст. 12 ГПК), можна за угодою сторін передавати на розгляд третейського

¹ Про третейські суди : закон України від 11.05.2004 № 1701-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – Ст. 412.

суду. В курсі господарського процесуального права предметом вивчення є порядок організації та діяльності третейських судів для вирішення підвідомчих господарським судам цивільно-правових спорів господарського характеру між національними юридичними особами та громадянами-підприємцями (так звані внутрішні економічні спори).

Третейський суд – форма вирішення правових спорів, що здійснюється не державним судом, а третьою відносно сторін спору приватною фізичною особою або особами (третейськими суддями), обраними самими сторонами чи обраними в порядку, погодженому сторонами або визначеному законом, міжнародним договором. Третейські суди не входять до судової системи України, встановленої в Конституції, і не є органами, що здійснюють правосуддя. Третейський суд створений для розгляду спорів, що випливають із зовнішньоекономічної діяльності, і в українському законодавстві називається «міжнародний комерційний арбітраж», «іноземний арбітраж».

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про третейські суди» **третейський суд** – недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин.

Існує чотири теорії правової природи третейського суду: договірна, процесуальна, змішана, автономна. Прихильники **договірної** теорії розглядають третейський суд як звичайні цивільно-правові відношення. Угода про передачу спору до третейського суду є, на їхню думку, звичайним цивільно-правовим договором, що породжує для сторін цивільно-правові зобов'язання, у тому числі зобов'язання підкоритися ухваленому третейським судом рішення, оскільки сторони немов заздалегідь відмовляються від свого права та визнають право іншої сторони у спорі, якщо таким буде рішення третейського суду. Інші прихильники цієї теорії оголошують третейських суддів представниками сторін, які діють за їх дорученням, а ухвалені рішення – укладеним за дорученням сторін договором. У разі невиконання такого договору в державний суд може бути пред'явлено звичайний позов.

Основне практичне значення договірної теорії полягає у вирішенні всіх питань організації й діяльності третейського суду на базі цивільного права.

Прибічники **процесуальної** теорії, що трактують третейський суд як особливу форму державного судочинства, розглядають усі елементи стадії третейського розгляду, включаючи й угоду про передачу спору у третейський суд, як предмет процесуального права, а рішення – тотожне рішення державного суду. На думку процесуалістів, діяльність третейських суддів тотожна діяльності суддів державних судів.

Про нездатність як договірної, так і процесуальної теорій правової природи третейського суду дати струнку аргументацію писали у своїх працях сучасні вітчизняні вчені С. М. Лебедев, А. А. Лунц, Н. І. Маришева, О. І. Мінаков, І. О. Хлестова¹.

Вітчизняні вчені в галузі міжнародного приватного права практично одноставно визнають теорію **змішаної** правової природи (*sui generis*), що кваліфікує третейський суд як поєднання матеріально-правових та процесуально-правових елементів. Згідно з теорією *sui generis* третейський суд базується на цивільно-правовому договорі, який тягне за собою процесуальні наслідки. Основне практичне значення цієї теорії полягає в тому, що питання, які стосуються правоздатності та дієздатності сторін, котрі укладають угоду про передачу спору до третейського суду, про форму та дійсність такої угоди, кваліфікуються як матеріально-правові, які вирішуються на загальних підставах колізійного права з відсиланням у разі потреби до іноземного матеріального права. Що ж стосується правил третейського розгляду, ухвалення та виконання рішень третейського суду – це предмет норм процесуального права країни, де здійснюється третейський розгляд.

Таким чином, третейський суд для вирішення економічних спорів – це складне комплексне явище, основою якого є матеріальне, у тому числі цивільне, право і яке отримує

¹ Див: Лебедев С. Н. Международный торговый арбитраж / С. Н. Лебедев. – М. : Международ. отношения, 1965. – С. 22–34; Лунц А. А. Курс международного частного права : в 3 т. Т. 3 : Международный гражданский процесс / А. А. Лунц, Н. И. Марышева. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 217–219. С. 217–219; Минаков А. И. Арбитражные соглашения и практика рассмотрения внешнеэкономических споров / А. И. Минаков. – М. : Юрид. лит., 1985. – С. 77–85; Хлестова И. О. Арбитраж у внешнеэкономических отношениях стран – членов СЭВ / И. О. Хлестова. – М. : Наука, 1980. – С. 7–17.

процесуальний ефект відповідно до національного процесуального законодавства.

Автономна теорія правової природи третейського суду з'явилась порівняно недавно. Третейський суд – оригінальна система, війна як від договірних, так і від процесуальних елементів. Це інститут, юридична природа якого та вдосконалення законодавства його регулює, що відображають практичні потреби торгівлі й залежать лише від прагматичних експериментів спільноти ділових людей.

Прикладами, що підтверджують правомірність постановки питання про розробку автономної теорії третейського суду є Модельний закон «Про міжнародний комерційний арбітраж» 1985 р., підготовлений Комісією ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), а також Арбітражний Регламент Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 15.12.1976.

Джерела права, що регулюють третейський розгляд. Закон України «Про третейські суди», прийнятий 11.05.2004, регулює порядок утворення та діяльності третейських судів в Україні та встановлює вимоги до третейського розгляду з метою захисту майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних і юридичних осіб.

Третейська угода – угода сторін про передачу на розгляд третейського суду конкретного спору, визначених спорів або всіх спорів, які вже виникли або можуть виникнути між сторонами в майбутньому у зв'язку з будь-якими правовідносинами незалежно від того, чи носять вони договірний характер. Така угода про передачу спору на розгляд міжнародного комерційного арбітражу, а також іноземного арбітражу називається третейською (арбітражною) угодою.

Третейська угода – угода сторін про передачу спору на вирішення третейським судом може бути укладена у вигляді третейського застереження в договорі, контракті або у вигляді окремого письмового договору. Третейська угода може містити як вказівку на конкретно визначений третейський суд, так і просте посилання на вирішення відповідних спорів між сторонами третейським судом.

Згідно зі ст. 12 Закону України «Про третейські суди» третейська угода укладається у письмовій формі. Третейська угода вважається укладеною, якщо вона підписана сторонами чи укладена шляхом обміну листами, повідомленнями

по телетайпу, телеграфу або з використанням засобів електронного чи іншого зв'язку, що забезпечує фіксацію такої угоди, або шляхом направлення відзиву на позов, в якому одна зі сторін підтверджує наявність угоди, а інша сторона проти цього не заперечує. Посилання у договорі, контракті на документ, який містить умову про третейський розгляд спору, є третейською угодою за умови, що договір укладений у письмовій формі і це посилання є таким, що робить третейську угоду частиною договору. Недійсність третейської угоди має місце у разі недотримання вимог при його письмовій формі, відсутності в осіб, які підписали таку угоду, повноважень на її укладення тощо. Недійсність окремих положень договору, контракту, що містить третейське застереження, не тягне за собою недійсність такого третейського застереження.

Процесуальний наслідок укладення угоди про третейський суд полягає в тому, що його рішення виключає можливість розгляду спору в державному суді. А якщо позовна заява буде прийнята до провадження, а третейський договір вже укладено сторонами, господарський суд зобов'язаний припинити провадження у справі.

До господарського суду звернулося ПАТ «А» з позовом про відшкодування збитків, завданих неналежним виконанням зобов'язань польською фірмою «В», що має представництво і майно на території України. Договір поставки містив застереження про передачу спорів до третейського суду на території України. Тим часом позов був поданий до суду в порядку, встановленому Господарським процесуальним кодексом. Відповідачу (польській фірмі) були направлені копії позовної заяви та доданих до неї документів.

На засідання господарського суду з'явився представник фірми-відповідача, надавши належним чином оформлену довіреність, але не зробив під час судового розгляду жодних заяв. Лише після ухвалення господарським судом рішення по суті спору відповідач подав апеляційну скаргу на рішення господарського суду, пославшись у ній на ту обставину, що суд не вправі був розглядати даний спір, тому що угода сторін передбачала розгляд спору третейськими судами.

Згідно зі ст. 14 Закону України «Про третейські суди» порядок утворення третейського суду такий. Сторони мають

право вільно призначати чи обирати третейський суд і третейських суддів. За домовленістю сторін вони можуть доручити третій особі (юридичній або фізичній) призначення чи обрання третейського суду і суддів. Для призначень або обрання третейських суддів у кожній справі необхідна їхня згода. Склад третейського суду формується шляхом призначення чи обрання третейських суддів (третейського судді). Третейський суд може розглядати справи у складі одного третейського судді або в будь-якій непарній кількості третейських суддів.

У постійно діючому третейському суді кількісний та персональний склад третейського суду визначається за правилами, встановленими регламентом третейського суду.

У третейському суді для вирішення конкретного спору сторони на свій розсуд можуть домовитися про кількісний і персональний склад третейського суду. Якщо сторони не домовилися про інше, то формування складу третейського суду для вирішення конкретного спору здійснюється в такому порядку:

1) при формуванні третейського суду у складі трьох і більше третейських суддів кожна зі сторін призначає чи обирає рівну кількість третейських суддів, а обрані в такий спосіб третейські судді обирають ще одного третейського суддю для забезпечення непарної кількості третейських суддів. Якщо одна зі сторін не призначить чи не обере належної кількості третейських суддів протягом 10 днів після одержання прохання про це від іншої сторони або якщо призначені чи обрані сторонами третейські судді протягом 10 днів після їх призначення не оберуть ще одного третейського суддю, то розгляд спору у третейському суді припиняється, і цей спір може бути переданий на вирішення компетентним судом;

2) якщо спір підлягає розгляду третейським суддею одноособово й після звернення однієї сторони до іншої з пропозицією про призначення чи обрання третейського судді сторони не призначать чи не оберуть третейського суддю, то розгляд спору в третейському суді припиняється, і цей спір може бути переданий на вирішення компетентним судом.

У разі коли третейський суд складається з трьох або більше членів, останні обирають голову.

Відповідно до ст. 18 Закону України «Про третейські суди» визначено вимоги до третейських суддів. Так, третейським

суддею може бути призначена чи обрана особа, яка прямо чи опосередковано не заінтересована в результаті вирішення спору, а також має визнані сторонами знання, досвід, ділові та моральні якості, необхідні для вирішення спору. Третейськими суддями не можуть бути судді судів загальної юрисдикції або Конституційного Суду України; особи, які не досягли повноліття; особи, над якими встановлено опіку чи піклування; особи, які не мають кваліфікації, погодженої сторонами безпосередньо чи визначеної в регламенті третейського суду; особи, які мають судимість; особи, визнані у встановленому порядку недієздатними. У разі одноособового вирішення спору третейський суддя постійно діючого третейського суду повинен мати вищу юридичну освіту. В разі колегіального вирішення спору вимоги щодо наявності вищої юридичної освіти поширюються лише на головуючого складу третейського суду.

При вирішенні спору третейським судом для вирішення конкретного спору угодою сторін можуть бути встановлені додаткові вимоги до третейських суддів.

§ 2. Види ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ

В Україні можуть утворюватися та діяти постійно діючі третейські суди і третейські суди для вирішення конкретного спору (суди *ad hoc*), які утворюються без статусу юридичної особи.

Третейський суд для розгляду конкретного спору – це третейський суд, склад якого формується для розгляду однієї конкретної справи і припиняє своє існування після закінчення третейського розгляду. Третейський суд утворюється за угодою сторін у складі одного судді або у складі кількох суддів, обраних в однаковій кількості від кожної сторони, й одного судді за загальним обранням сторін.

Порядок утворення третейського суду для вирішення конкретного спору визначається третейською угодою, умови якої не можуть суперечити положенням Закону України «Про третейські суди».

Для вирішення економічних спорів діють **постійно діючі третейські суди** – органи, яким за угодою сторін доручена організація третейського розгляду. Згідно зі ст. 8 Закону постійно діючі третейські суди можуть утворюватися

та діяти при зареєстрованих згідно з чинним законодавством України:

- всеукраїнських громадських організаціях;
- всеукраїнських організаціях роботодавців;
- фондових і товарних біржах, саморегульованих організаціях професійних учасників ринку цінних паперів;
- торгово-промислових палатах;
- всеукраїнських асоціаціях кредитних спілок, Центральної спілці споживчих товариств України;
- об'єднаннях, асоціаціях суб'єктів підприємницької діяльності – юридичних особах, у тому числі банках.

Постійно діючі третейські суди не можуть утворюватися та діяти при органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

Постійно діючий третейський суд підлягає державній реєстрації відповідно до ст. 9 Закону України «Про третейські суди». Державна реєстрація постійно діючого третейського суду здійснюється органами виконавчої влади, що реалізує політику у сфері державної реєстрації, протягом 15 днів із дня подання його засновником заяви. До заяви додаються рішення про утворення постійно діючого третейського суду, затверджені положення та регламент цього суду, список третейських суддів, копії свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи та її статуту.

Положення про постійно діючий третейський суд та регламент третейського суду затверджуються його засновником і публікуються. Положення про постійно діючий третейський суд повинно містити відомості про найменування, місце знаходження, відомості про засновника третейського суду, склад, компетенцію, про порядок створення органів самоврядування третейських судів, порядок обрання голови третейського суду, підстави та порядок припинення діяльності третейського суду.

Регламент третейського суду повинен визначати порядок та правила звернення до третейського суду, порядок формування складу третейського суду, правила вирішення спорів третейським судом, інші питання, віднесені до компетенції третейського суду.

У Законі України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994 під арбітражем (третейським судом)

розуміється будь-який арбітраж незалежно від того, організовується він спеціально для розгляду окремої справи чи здійснюється постійно діючою арбітражною установою, зокрема Міжнародним комерційним арбітражним судом чи Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України¹.

Вимог до організаційно-правової форми такої організації не встановлено. На практиці більшість постійно діючих третейських судів, заснованих при торгово-промислових палатах, біржах, асоціаціях та інших організаціях, знаходяться на балансі організацій-засновників і, по суті, здійснюють один із видів діяльності цих організацій. Але ототожнення постійно діючого третейського суду з новою організаційно-правовою формою (видом) юридичної особи видається помилковим. Включення слів «третейський суд», «постійно діючий третейський суд» у найменування організації не є критерієм для вирішення питання про те, чи виконує дана організація функції постійно діючого третейського суду. Функції постійно діючих третейських судів на практиці часто виконують створені в найрізноманітніших організаційно-правових формах центри, комітети, інститути, фірми.

Виділяють постійно діючі третейські суди: відкритого типу (загальної та спеціальної компетенції), закритого типу, змішані. Постійно діючий третейський суд відкритого типу загальної компетенції має право розглядати будь-які спори, що можуть передаватися до третейського суду за угодою сторін.

Постійно діючий третейський суд відкритого типу спеціальної компетенції може розглядати тільки категорії спорів, визначені в затвердженому для нього положенні, регламенті, наприклад Міжнародний комерційний арбітраж, Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України. Постійно діючий третейський суд закритого типу розглядає тільки спори між членами організації-засновника (асоціації, біржі та ін.)

¹ Про міжнародний комерційний арбітраж : закон України від 24.02.1994 № 4002-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 25. – Ст. 198.

§ 3. ПОРЯДОК ТРЕТЕЙСЬКОГО РОЗГЛЯДУ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

Правила третейського розгляду включають порядок (процедуру) розгляду справи в третейському суді (міжнародному комерційному арбітражі), що включає правила звернення до третейського суду, обрання (призначення) третейських суддів, розгляд спору в третейському суді та ухвалення ним остаточного рішення.

Порядок третейського розгляду визначається сторонами. За відсутності такої угоди третейський суд може здійснювати розгляд так, як він вважає належним. При визначенні порядку третейського розгляду не можуть бути порушені імперативні норми законодавства про третейський суд, у тому числі ті, що вимагають письмової форми третейської угоди, рівного ставлення до сторін та ін.

Правила третейського розгляду у третейському суді для вирішення конкретного спору визначаються Законом України «Про третейські суди» і третейською угодою. Правила третейського розгляду постійно діючим третейським судом визначаються регламентом третейського суду, який не повинен суперечити Закону України «Про третейські суди».

Згідно зі ст. 25 Закону України «Про третейські суди» до складу витрат, пов'язаних із вирішенням спору третейським судом, належать:

- 1) гонорари третейських суддів;
- 2) третейський збір, розмір, строки та порядок сплати якого сторонами визначаються регламентом третейського суду;
- 3) витрати, понесені третейськими суддями у зв'язку з участю в третейському розгляді, у тому числі витрати, понесені третейськими суддями на оплату проїзду до місця вирішення спору;
- 4) витрати, пов'язані з оплатою послуг експертів, перекладачів, якщо такі були запрошені чи призначені для участі в третейському розгляді;
- 5) витрати, пов'язані з оглядом і дослідженням речових та письмових доказів в їх місцезнаходженні;
- 6) витрати, понесені свідками;
- 7) витрати, пов'язані з оплатою стороною, на користь якої було прийнято рішення третейського суду, послуг представника, пов'язаних із наданням правової допомоги;

8) витрати, пов'язані з організаційним забезпеченням третейського розгляду;

9) витрати на листування третейського суду;

10) витрати на телефонний, телеграфний, телексний, факсимільний, електронний та інший зв'язок;

11) гонорар секретаря третейського суду та інші витрати, визначені регламентом третейського суду або контрактом із третейським суддею.

У ст. 35 Закону України «Про третейські суди» міститься вимога до форми і змісту позовної заяви. Позовна заява подається до третейського суду в письмовій формі та повинна містити:

назву постійно діючого третейського суду або склад третейського суду для вирішення конкретного спору;

дату подання позовної заяви;

найменування і юридичні адреси сторін, які є юридичними особами, та/або прізвище, ім'я, по батькові, дату народження, місце проживання і місце роботи сторін, які є фізичними особами;

найменування і юридичну адресу представника позивача, якщо він є юридичною особою, або прізвище, ім'я, по батькові, дату народження, місце проживання і місце роботи представника, який є фізичною особою, у випадках, коли позов подається представником;

зміст вимоги, ціну позову, якщо вимога підлягає оцінці;

обставини, якими обґрунтовані позовні вимоги, докази, що їх підтверджують, розрахунок вимог;

посилання на наявність третейської угоди між сторонами та докази її укладення;

перелік письмових матеріалів, які додаються до позовної заяви;

підпис позивача або його представника з посиланням на документ, що засвідчує повноваження представника.

До позовної заяви додаються документи, що підтверджують:

1) наявність третейської угоди;

2) обґрунтованість позовних вимог;

3) повноваження представника;

4) направлення копії позовної заяви іншій стороні (опис вкладення про відправлення цінного листа, виписка з реєстру поштових відправлень тощо).

Відповідач повинен надати письмовий відзив на позовну заяву, який направляється позивачу і третейському суду в порядку та строки, що передбачені третейською угодою або регламентом третейського суду. Якщо регламентом третейського суду строк надання відзиву на позовну заяву не визначений, а також у разі розгляду справи третейським судом для вирішення конкретного спору відзив на позовну заяву надається не менше ніж за три дні до першого засідання третейського суду.

Відповідач вправі подати зустрічний позов для розгляду третейським судом, якщо такий позов є підвідомчим третейському суду та може бути предметом розгляду відповідно до третейської угоди. Зустрічний позов може бути подано на будь-якій стадії третейського розгляду до прийняття рішення у справі.

За загальним правилом місцем проведення третейського розгляду є місцезнаходження третейського суду, якщо інше не передбачено регламентом третейського суду. Сторони можуть на свій розсуд обрати місце третейського розгляду у третейському суді для вирішення конкретного спору.

Розгляд справ у третейському суді провадиться українською мовою, якщо інше не передбачено регламентом третейського суду або угодою сторін. Сторона, яка надає документи чи письмові докази мовою іншою, ніж мова третейського розгляду, повинна забезпечити їх переклад на мову третейського розгляду.

Розгляд справи третейським судом починається з винесення відповідної ухвали та направлення її сторонам. Розгляд справ третейським судом не обмежений будь-якими строками, якщо інше не встановлено регламентом третейського суду або третейською угодою. Розглядаючи справу, третейський суд може встановлювати строки для надання пояснень, подання заяв, документів, доказів у справі та вчинення інших процесуальних дій.

Згідно зі ст. 39 Закону України «Про третейські суди» третейський розгляд здійснюється на засіданні третейського суду за участю сторін або їх представників, якщо сторони не домовилися про інше щодо їхньої участі в засіданні. Третейський суд вправі визнати явку сторін обов'язковою. Третейський суд під час розгляду справи повинен забезпечити додержання принципу змагальності сторін, рівні можливості

та свободу сторонам у наданні ними доказів для доведення перед третейським судом їх переконливості.

Сторони мають право: знайомитися з матеріалами справи, робити з них виписки, копії, брати участь у засіданнях третейського суду, надавати докази, брати участь в їх дослідженні, заявляти клопотання, давати письмові та усні пояснення, протестувати проти клопотань і доводів інших учасників розгляду, заявляти відводи, користуватися іншими правами відповідно до третейської угоди або регламентом третейського суду та законом.

Згідно з ч. 2 ст. 1 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» цей Закон застосовується до третейського розгляду: а) спорів із договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї зі сторін знаходиться за кордоном; б) спорів підприємств з іноземними інвестиціями й міжнародних об'єднань та організацій, створених на території інших держав, між собою, спорів між їх учасниками, а так само їх спорів з іншими суб'єктами права України.

§ 4. ПРИЙНЯТТЯ, ВИКОНАННЯ ТА ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ

У чинному законодавстві порядок прийняття та виконання рішень третейського суду передбачено: 1) у Законі України «Про третейські суди»¹; 2) у Законі України «Про міжнародний комерційний арбітраж»²; 3) у Конвенції про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень від 10.06.1958 (Нью-Йоркська конвенція)³; 4) в Угоді про порядок вирішення спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської

¹ Про третейські суди : закон України від 11.05.2004 № 1701-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – Ст. 412.

² Про міжнародний комерційний арбітраж : закон України від 24.02.1994 № 4002-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 25. – Ст. 198.

³ Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень : від 10.06.1958 / ООН // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 3004.

діяльності, підписаній главами держав – учасниць Співдружності Незалежних держав 20.03.1992 у м. Києві¹.

Згідно із Законом України «Про третейські суди» рішення третейського суду приймається після дослідження всіх обставин справи третейським суддею, який одноособово розглядав справу, або більшістю голосів третейських суддів, які входять до складу третейського суду. Рішення оголошується на засіданні третейського суду. Рішення третейського суду викладається у письмовій формі та підписується третейським суддею, який одноособово розглядав справу, або повним складом суду, у тому числі й третейським суддею, який мав особливу думку. Окрема думка третейського судді викладається письмово та додається до рішення третейського суду.

Рішення постійно діючого третейського суду скріплюється підписом керівника та круглою печаткою юридичної особи – засновника цього третейського суду. Підписи третейських суддів третейського суду для вирішення конкретного спору на рішенні третейського суду посвідчуються нотаріально.

Якщо сторони не домовилися про інше, будь-яка зі сторін, повідомивши про це іншу сторону, може протягом 7 днів після одержання рішення звернутися до третейського суду із заявою про прийняття додаткового рішення щодо вимог, які були заявлені під час третейського розгляду, але не знайшли свого відображення в рішенні, а також із заявою про роз'яснення резолютивної частини рішення.

Сторони, які передали спір на вирішення третейського суду, зобов'язані добровільно виконати рішення третейського суду, без будь-яких зволікань чи застережень. Сторони та третейський суд вживають усіх необхідних заходів із метою забезпечення виконання рішення третейського суду.

Згідно зі ст. 51 Закону України «Про третейські суди» рішення третейського суду є остаточним і оскарженню не підлягає, крім випадків, передбачених цим Законом. Так, рішення третейського суду може бути оскаржене стороною до компетентного суду відповідно до встановлених правил

¹ Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності : від 20.03.1992 ; ратиф. Україною 19.12.1992 //Офіційний вісник України. – 2005. – № 12. – Ст. 587.

підвідомчості та підсудності та **скасоване** лише з таких підстав:

- справа, у якій прийнято рішення третейського суду, не підвідомча третейському суду відповідно до закону;

- рішення третейського суду прийнято у спорі, не передбаченому третейською угодою, або цим рішенням вирішуються питання, які виходять за межі третейської угоди. Якщо рішенням третейського суду вирішено питання, які виходять за межі третейської угоди, то скасовано може бути лише ту частину рішення, що стосується питань, які виходять за межі третейської угоди;

- третейську угоду визнано компетентним судом недійсною;

- склад третейського суду, яким прийнято рішення, не відповідав вимогам ст. 16–19 Закону України «Про третейські суди»;

- третейський суд вирішив питання про права й обов'язки осіб, які не брали участь у справі.

Заяву про скасування рішення третейського суду може бути подано до компетентного суду протягом 3-х місяців із дня прийняття рішення третейським судом, а особами, які не брали участь у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їхні права й обов'язки, – протягом трьох місяців із дня, коли вони дізналися або повинні були дізнатися про прийняття рішення третейського суду.

Згідно зі ст. 122-1 ГПК сторони, треті особи, а також особи, які не брали участь у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їхні права й обов'язки, мають право звернутися до господарського суду із заявою про скасування рішення третейського суду.

Заява про скасування рішення третейського суду подається до господарського суду за місцем розгляду справи третейським судом сторонами, третіми особами протягом трьох місяців із дня прийняття рішення третейським судом, а особами, які не брали участь у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їхні права й обов'язки, – протягом трьох місяців із дня, коли вони дізналися або повинні були дізнатися про прийняття рішення третейським судом.

Заява, подана після закінчення встановленого строку, залишається без розгляду, якщо господарський суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення

строку, про що постановляється ухвала. Господарський суд виносить ухвалу про відмову у прийнятті заяви на підставах, передбачених ст. 62 ГПК, а також у разі якщо рішення третейського суду оскаржено на підставах, не передбачених законом.

Заява про скасування рішення третейського суду подається в письмовій формі та підписується особою, яка його оскаржує, чи її представником. У заяві мають бути зазначені:

1) найменування господарського суду, до якого подається заява;

2) прізвище, ім'я та по батькові (для фізичних осіб), найменування (для юридичних осіб) особи, яка подає заяву, її місце проживання (перебування) або місцезнаходження;

3) прізвища, імена та по батькові (для фізичних осіб), найменування (для юридичних осіб) учасників третейського розгляду, їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження;

4) найменування та склад третейського суду, який прийняв рішення;

5) відомості про рішення третейського суду, яке оскаржується, а саме: номер справи, дата й місце прийняття рішення, предмет спору, зміст резолютивної частини рішення;

6) дата отримання особою, яка звертається із заявою, рішення третейського суду, яке оскаржується;

7) підстава для оскарження і скасування рішення третейського суду;

8) зміст вимоги особи, яка подає заяву;

9) перелік документів та інших матеріалів, що додаються до заяви.

До заяви про скасування рішення третейського суду додаються:

1) оригінал рішення третейського суду або належним чином завірена його копія;

2) оригінал третейської угоди або належним чином завірена її копія;

3) документи, які подані на обґрунтування підстав для скасування рішення третейського суду;

4) документ, що підтверджує сплату судового збору;

5) довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника;

6) копії заяви про скасування рішення третейського суду та доданих до неї документів (матеріалів) відповідно до кількості учасників судового розгляду.

Заява про скасування рішення третейського суду, подана без додержання вимог, визначених у цій статті, а також у разі несплати суми судового збору повертається особі, яка її подала, у порядку, встановленому ст. 63 ГПК.

Справа про оскарження рішення третейського суду розглядається суддею одноособово протягом одного місяця з дня надходження до господарського суду заяви про скасування рішення третейського суду. Про час і місце розгляду справи повідомляються особи, які беруть участь у справі. Неявка осіб, належним чином повідомлених про час і місце розгляду справи, не перешкоджає розгляду справи. За наслідками розгляду заяви про скасування рішення третейського суду господарський суд має право:

- 1) постановити ухвалу про відмову в задоволенні заяви та залишення рішення третейського суду без змін;

- 2) постановити ухвалу про повне або часткове скасування рішення третейського суду (ст. 122-4 ГПК).

Скасування рішення третейського суду не позбавляє сторони права повторно звернутися до третейського суду, крім випадків, передбачених законом. У разі якщо рішення третейського суду скасовано повністю або частково внаслідок визнання судом недійсною третейської угоди або через те, що рішення прийнято у спорі, який не передбачений третейською угодою, чи цим рішенням вирішено питання, що виходять за межі третейської угоди, або рішення прийнято у справі, не підвідомчій третейському суду, відповідний спір не підлягає подальшому розгляду у третейських судах.

Згідно зі ст. 55 Закону України «Про третейські суди» рішення третейського суду виконуються зобов'язаною стороною добровільно, у порядку та строки, що встановлені в рішенні. Якщо в рішенні строк його виконання не встановлено, рішення підлягає негайному виконанню.

Рішення третейського суду, яке не виконано добровільно, підлягає примусовому виконанню в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження». Виконавчий документ, виданий на підставі рішення третейського суду, може бути пред'явлений до примусового виконання в строки, встановлені Законом України «Про виконавче провадження».

Питання видачі виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду розглядається господарським судом за заявою особи, на користь якої прийнято рішення третейського суду.

Заява про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду подається до господарського суду за місцем проведення третейського розгляду протягом трьох років із дня прийняття рішення третейським судом. Заява, подана після закінчення встановленого строку, залишається без розгляду, якщо господарський суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення строку, про що постановляється ухвала (ст. 122-7 ГПК).

Згідно зі ст. 56 Закону України «Про третейські суди» заява про видачу виконавчого документа може бути подана до суду протягом трьох років із дня прийняття рішення третейським судом. Така заява підлягає розгляду господарським судом протягом 15 днів із дня її надходження до суду. Про час та місце розгляду заяви повідомляються сторони, проте неявка сторін чи однієї зі сторін не є перешкодою для судового розгляду заяви.

Під час розгляду заяви про видачу виконавчого документа компетентний суд повинен витребувати справу з постійно діючого третейського суду, в якому зберігається справа, яка має бути направлена до компетентного суду протягом п'яти днів від дня надходження вимоги. У такому випадку строк вирішення заяви про видачу виконавчого документа продовжується до одного місяця.

За результатами розгляду заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду господарський суд постановляє ухвалу про видачу виконавчого документа або про відмову у видачі виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду за правилами, передбаченими ГПК для ухвалення рішення. Ухвала про видачу виконавчого документа направляється сторонам протягом п'яти днів із дня її прийняття. Сторона, на користь якої видано виконавчий документ, одержує його безпосередньо у компетентному суді. Після розгляду компетентним судом заяви про видачу виконавчого документа справа підлягає поверненню до постійно діючого третейського суду.

Суд відмовляє в задоволенні заяви про видачу виконавчого документа, якщо:

- 1) на день прийняття рішення за заявою про видачу виконавчого документа рішення третейського суду скасовано компетентним судом;

2) справа, у якій прийнято рішення третейського суду, не підвідомча третейському суду відповідно до закону;

3) пропущено встановлений строк для звернення за вимогою виконавчого документа, а причини його пропуску не визнані судом поважними;

4) рішення третейського суду прийнято у спорі, не передбаченому третейською угодою, або цим рішенням вирішено питання, які виходять за межі третейської угоди. Якщо рішенням третейського суду вирішено питання, які виходять за межі третейської угоди, то скасовано може бути лише та частину рішення, що стосується питань, які виходять за межі третейської угоди;

5) третейська угода визнана недійсною компетентним судом;

6) склад третейського суду, яким прийнято рішення, не відповідав вимогам статей 16–19 Закону України «Про третейські суди»;

7) рішення третейського суду містить способи захисту прав та охоронюваних інтересів, які не передбачені законами України;

8) постійно діючий третейський суд не надав на вимогу суду відповідну справу;

9) третейський суд вирішив питання про права й обов'язки осіб, які не брали участь у справі.

Ухвала компетентного суду про відмову у видачі виконавчого документа, якщо вона не була оскаржена в апеляційному порядку, набирає законної сили після закінчення строку на апеляційне оскарження. Сторони мають право протягом 15 днів після винесення компетентним судом ухвали про відмову у видачі виконавчого документа оскаржити цю ухвалу в апеляційному порядку. У разі подання апеляції ухвала компетентного суду набирає законної сили після розгляду справи судом апеляційної інстанції. Після набрання законної сили ухвалою про відмову у видачі виконавчого документа спір між сторонами може бути вирішено господарським судом у загальному порядку.

Питання для самоконтролю

1. Що таке третейський суд?
2. Які види третейських судів передбачено законодавством України?
3. Що таке третейська угода?
4. Чи можливе примусове виконання рішення третейського суду?

ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЗА УЧАСТІ ІНОЗЕМНИХ ОСІБ

§ 1. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ІНОЗЕМНИХ ОСІБ. КОМПЕТЕНЦІЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ УКРАЇНИ У СПРАВАХ ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМНИХ ОСІБ

Підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності (далі – підприємства та організації), мають право звертатися до господарського суду згідно з установленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених ГПК України заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням (ст. 1 ГПК).

За змістом ст. 12–17, 41, 123 ГПК для іноземних суб'єктів господарської діяльності передбачено національний режим судового процесу для розгляду справ, підвідомчих господарським судам.

Згідно зі ст. 123 ГПК іноземні підприємства й організації мають право звернення до господарських судів відповідно до установленної підвідомчості та підсудності господарських спорів за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів. Іноземні підприємства й організації мають процесуальні права та обов'язки нарівні з підприємствами й організаціями України. При цьому правовідносини, пов'язані з усіма видами зовнішньоекономічної діяльності в Україні, регулюються положеннями Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»¹, а питання, що

¹ Про зовнішньоекономічну діяльність : закон УРСР від 16.04.1991 № 959-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377. – Із наступ. змін.

виникають у сфері приватноправових відносин з іноземним елементом (хоча б один учасник правовідносин є іноземцем, особою без громадянства або іноземною особою; об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави; юридичний факт, який впливає на виникнення, зміну або припинення правовідносин, мав чи має місце на території іноземної держави), у тому числі й питання підсудності судам України справ з іноземним елементом, вирішуються відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право».

Закон України «Про міжнародне приватне право»¹ (п. 1 ч. 1 ст. 1) визначає приватноправові відносини як відносини, що ґрунтуються на засадах юридичної рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності, суб'єктами яких є фізичні та юридичні особи.

Згідно зі ст. 38 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» спори, що виникають між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, іноземними суб'єктами господарської діяльності у процесі такої діяльності, можуть розглядатися судами України, а також за згодою сторін спору Міжнародним комерційним арбітражним судом та Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України та іншими органами вирішення спору, якщо це не суперечить чинним законам України або передбачено міжнародними договорами України.

За ст. 76 Закону України «Про міжнародне приватне право» суди можуть приймати до свого провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом, зокрема у випадку, якщо сторони передбачили своєю угодою підсудність справи з іноземним елементом судам України, крім випадків виключної підсудності у справах з іноземним елементом, передбачених у ст. 77 цього Закону. Таким чином, якщо сторони передбачили своєю угодою підсудність справи з іноземним елементом судам України, крім випадків виключної підсудності, спір підлягає вирішенню в господарських судах України з урахуванням вимог розділу III ГПК.

Місцеві господарські суди вправі вирішувати спори й у тих випадках, коли міжнародним договором передбачено

¹ Про міжнародне приватне право : закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.

можливість укладення письмової пророгаційної угоди між суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності України та іноземним суб'єктом господарської діяльності (угода про договірну підсудність).

Обираючи як орган вирішення спорів місцевий господарський суд України, сторони пророгаційної угоди повинні дотримуватись вимог міжнародного договору та ст. 16 ГПК щодо виключної компетенції господарських судів України. Отже, у разі невідомості справи за участю іноземного підприємства чи організації господарський суд має відмовити у прийнятті позовної заяви на підставі п. 1 ч. 1 ст. 62 ГПК.

На цій же підставі господарський суд повинен відмовити у прийнятті позовної заяви, якщо у пророгаційній угоді сторонами неправильно викладено назву суду або зазначено суд, існування якого не передбачено законом.

Із метою дотримання вимог законодавства щодо правосуб'єктності сторін спору господарський суд вживає заходів для встановлення статусу іноземного підприємства чи організації, яка є учасником судового процесу. На вимогу суду, який розглядає справу, іноземна юридична особа має подати оформлений з урахуванням ст. 13 Закону України «Про міжнародне приватне право» документ, що є доказом правосуб'єктності юридичної особи.

Господарський суд приймає як докази офіційні документи, що надходять з інших держав, за умови їх легалізації дипломатичними або консульськими службами України. Консули України легалізують іноземні документи, що подаються до офіційних органів України, відповідно до ст. 54 Консульського статуту України, затвердженого указом Президента України від 02.04.1994 № 127/94¹. Посвідчення консулами зазначених документів означає встановлення та засвідчення справжності підписів на цих документах і відповідності їх законам держави перебування. Легалізація іноземного документа є необхідною умовою для подання його як доказу в судовому процесі, але не виключає у разі необхідності

¹ Про Консульський статут України : указ Президента України від 02.04.1994 № 127/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94/card6#Public>.

перевірки з боку суду з метою встановлення правильності вміщених у ньому відомостей по суті.

Міжнародними договорами України про правову допомогу може передбачатися надання іноземних офіційних документів без консульської легалізації. Зокрема, без будь-якого спеціального засвідчення приймаються на території інших держав – учасниць СНД документи, які видано або засвідчено установою чи спеціально уповноваженою особою в межах їх компетенції за встановленою формою та скріплено офіційною печаткою на території однієї з держав – учасниць СНД.

Порядок визначення правового статусу іноземної особи може бути передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У разі відсутності в міжнародному договорі такого порядку суд має звернутися до норм внутрішнього цивільного законодавства. Відповідно до ч. 2 ст. 567 Цивільного кодексу України цивільна правоздатність іноземних підприємств і організацій під час укладання угод у сфері зовнішньої торгівлі та пов'язаних із нею розрахункових, страхових та інших операцій визначається за законом країни, де створено підприємство чи організацію. Отже, згідно з цією колізійною нормою правовий статус іноземного учасника судового процесу визначається за його особистим законом, який надає можливість визначити обсяг правоздатності та дієздатності іноземної особи. Правовий статус іноземної юридичної особи визначається за законом країни, де створено (інкорпоровано) юридичну особу¹.

§ 2. ВИКОНАННЯ СУДОВИХ ДОРУЧЕНЬ

Якщо у процесі розгляду справи господарському суду необхідно вручити документи, отримати докази, провести окремі процесуальні дії на території іншої держави, господарський суд може звернутися з відповідним судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу

¹ Про деякі питання практики розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій : роз'яснення Вищ. госп. суду України від 31.05.2002 № 04-5/608 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_608600-02.

іноземної держави (далі – іноземний суд) у порядку, встановленому ГПК або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. А якщо міжнародний договір не укладено, судові доручення надсилається Міністерству юстиції України, яке надсилає доручення Міністерству закордонних справ України для передачі дипломатичними каналами.

Зміст і форма судового доручення про надання правової допомоги повинні відповідати вимогам міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо його не укладено, – вимогам частин 2–4 ст. 126 ГПК. У судовому дорученні про надання правової допомоги зазначаються:

- 1) назва суду, що розглядає справу;
- 2) за наявності міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, учасниками якого є Україна та держава, до якої звернено доручення, посилення на його положення;
- 3) найменування справи, що розглядається;
- 4) прізвище, ім'я, по батькові та рік народження фізичної особи або найменування юридичної особи, відомості про їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження та інші дані, необхідні для виконання доручення;
- 5) процесуальне становище осіб, стосовно яких необхідно вчинити процесуальні дії;
- 6) чіткий перелік процесуальних дій, що належить вчинити;
- 7) інші дані, якщо це передбачено відповідним міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або цього вимагає іноземний суд, який виконуватиме доручення.

Судове доручення про надання правової допомоги оформлюється українською мовою. До судового доручення додається засвідчений переклад офіційною мовою відповідної держави, якщо інше не встановлено міжнародним договором.

Судове доручення про надання правової допомоги, процесуальні та інші документи, що додано до нього, засвідчуються підписом судді, який складає доручення, та скріплюються гербовою печаткою.

Згідно зі ст. 127 ГПК суди України виконують доручення іноземних судів щодо надання правової допомоги: вручення

викликів до суду чи інших документів, допит сторін чи свідків, проведення експертизи чи огляду на місці, вчинення інших процесуальних дій, передані їм у порядку, встановленому міжнародним договором, а якщо його не укладено, – дипломатичними каналами.

Виконання судового доручення здійснюється відповідно до законодавства України. На прохання іноземного суду процесуальні дії можуть вчинятися під час виконання судового доручення із застосуванням права іншої держави, якщо таке застосування не суперечить законам України.

Судове доручення не приймається до виконання, якщо воно:

- 1) може призвести до порушення суверенітету України або створити загрозу її національній безпеці;
- 2) не належить до юрисдикції цього суду;
- 3) суперечить закону або міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Виконання судового доручення підтверджується протоколом судового засідання, іншими документами, складеними чи отриманими в ході виконання доручення, які засвідчуються підписом судді та скріплюються гербовою печаткою. У разі неможливості виконання судового доручення суд України у порядку, встановленому міжнародним договором, а якщо міжнародний договір не укладено, то дипломатичними каналами повертає це доручення іноземного суду без виконання із зазначенням причин та подає відповідні документи, що це підтверджують.

У разі надходження від іноземного суду прохання щодо особистої присутності його уповноважених представників чи учасників судового розгляду під час виконання судового доручення суд України, який його виконує, вирішує питання про надання згоди на таку участь. Виконання судового доручення підтверджується протоколом судового засідання, іншими документами, складеними чи отриманими в ході виконання доручення, які засвідчуються підписом судді та скріплюються гербовою печаткою.

Згідно зі ст. 128 ГПК доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів виконується на судовому засіданні або уповноваженим працівником суду за місцем проживання (перебування, місцем роботи) фізичної особи чи місцезнаходженням юридичної особи.

Виклик до суду чи інші документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, вручаються особисто фізичній особі чи її представникові або представникові юридичної особи під розписку.

У виклику до суду, який направляється з метою виконання доручення іноземного суду про вручення документів, згідно із ч. 5 та ч. 6 ст. 128 зазначається інформація про наслідки відмови від отримання документів та неявки до суду для отримання документів.

У разі якщо особа, якій необхідно вручити виклик до суду чи інші документи за дорученням іноземного суду, перебуває під вартою або відбуває такий вид покарання, як довічне позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, обмеження волі, арешт, суд надсилає документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, до адміністрації місця тримання особи, яка здійснює їх вручення під розписку і негайно надсилає розписку та письмові пояснення цієї особи до суду.

У разі відмови особи отримати виклик до суду чи інші документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, суддя, уповноважений працівник суду, представник адміністрації місця тримання особи робить відповідну позначку на цих документах. У такому разі документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, вважаються врученими.

У разі повторної неявки до суду без поважних причин особи, яку належним чином повідомлено про день, час та місце судового засідання, на якому їй мають бути вручені виклик до суду чи інші документи за дорученням іноземного суду, такі документи вважаються врученими.

Доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів вважається виконаним у день, коли особа або її представник отримали такі документи чи відмовилися від їх отримання, а якщо така особа чи її представник, яких належним чином повідомлено про день, час та місце судового засідання, на якому має бути вручено виклик до суду чи інші документи, без поважних причин не з'явилися до суду, – у день такого судового засідання.

Виконання доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів підтверджується протоколом

судового засідання, в якому зазначаються заяви чи повідомлення, зроблені особами у зв'язку з отриманням документів, а також підтвердженням про повідомлення особи про необхідність явки до суду для отримання документів та іншими документами, складеними чи отриманими в ході виконання доручення, які засвідчуються підписом судді та скріплюються гербовою печаткою.

Питання для самоконтролю

1. Які правові акти становлять правову основу розгляду господарських справ за участю іноземних осіб?
2. Які процесуальні права мають іноземні юридичні особи під час розгляду справ господарськими судами України?
3. Як виконуються судові доручення іноземних судів?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : від 23.05.1969 [Електронний ресурс] / ООН – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118.

3. Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень : від 10.06.1958 / ООН // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 3004.

4. Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності : від 20.03.1992 ; ратиф. Україною 19.12.1992 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 12. – Ст. 587.

5. Угода про співробітництво в галузі інвестиційної діяльності : від 24.12.1993 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 37. – Ст. 2352.

6. Господарський процесуальний кодекс України : закон України від 06.11.1991 № 1798-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

7. Господарський кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

8. Кодекс законів про працю України : закон України від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

9. Кодекс торговельного мореплавства України : закон України від 23.05.1995 № 176/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр>.

10. Повітряний кодекс України : закон України від 19.05.2011 № 3393-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17>.

11. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

12. Про авторське право і суміжні права : закон України від 23.12.1993 № 3792-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.

13. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 27. – Ст. 282.

14. Про виконавче провадження : закон України від 21.04.1999 № 606-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 24. – Ст. 207.

15. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : закон України від 14.05.1992 № 2343-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440. – Із наступ. змін.

16. Про державну виконавчу службу : закон України від 24.03.1998 № 202/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36. – Ст. 243.

17. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : закон України від 15.05.2003 № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.

18. Про засади державної мовної політики : закон України від 03.07.2012 № 5029-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 23. – Ст. 218. – Із наступ. змін.

19. Про захист економічної конкуренції : закон України від 11.01.2001 № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

20. Про зовнішньоекономічну діяльність : закон УРСР від 16.04.1991 № 959-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377. – Із наступ. змін.

21. Про Конституційний Суд України : закон України від 16.10.1996 № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.

22. Про міжнародне приватне право : закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.

23. Про міжнародний комерційний арбітраж : закон України від 24.02.1994 № 4002-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 25. – Ст. 198.

24. Про міжнародні договори України : закон України від 29.06.2004 № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.

25. Про судову експертизу : закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

26. Про судовий збір : закон України від 08.07.2011 № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.

27. Про судоустрій і статус суддів : закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41, 41–42, 43, 44–45. – Ст. 529.

28. Про третейські суди : закон України від 11.05.2004 № 1701-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – Ст. 412.

29. Питання мережі господарських судів України : указ Президента України від 12.08.2010 № 811/2010 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 24. – Ст. 792.

30. Про Консульський статут України : указ Президента України від 02.04.1994 № 127/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94/card6#Public>.

31. Про заходи щодо впорядкування розрахунків за договорами, що укладають суб'єкти підприємницької діяльності України : указ Президента України від 04.10.1994 № 566/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/566/94>.

32. Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації : постанов Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 № 1040 // Урядовий кур'єр. – 18.12.2008. – № 238.

33. Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів : постанова Кабінету Міністрів України від 02.02.2011 № 98 // Урядовий кур'єр. – 19.02.2011. – № 32. – Із наступ. змін.

34. Статут залізниць України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 № 457 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-98-п>.

35. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 01.11.1996 № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

36. Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 24.10.2011 № 10. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010600-11>.

37. Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 18 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 1. – Ст. 27. – Із наступ. змін.

38. Про деякі питання практики застосування заходів до забезпечення позову : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 16 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 1. – С. 20.

39. Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 17.05.2011 № 7 // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 3. – С. 23.

40. Про деякі питання практики призначення судової експертизи : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 23.03.2012 № 4 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 3. – С. 15.

41. Про судові рішення : постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 23.03.2012 № 6 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 3. – Ст. 36.

42. Державна уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів : ДСТУ 4163-2003 : затв. наказом Держ. ком. України з питань техн. регулювання та спожив. політики від 07.04.2003 № 55 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.6457.0>.

43. Про затвердження Інструкції з діловодства в господарських судах України : наказ Держ. суд. адмін. України від 20.02.2013 № 28 [Електронний ресурс]. – Київ, 2013. – [112 с.]. – Режим доступу: [http://dsa.court.gov.ua/userfiles/N28\(1\).pdf](http://dsa.court.gov.ua/userfiles/N28(1).pdf).

44. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та

Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // Офіційний вісник України. – 1998 – № 46. – С. 172. – Із наступ. змін. і допов.

45. Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів : наказ М-ва юстиції України від 29.03.2012 № 492/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 27. – Ст. 1017.

46. Положення про автоматизовану систему документообігу суду : затв. рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ln.kr.court.gov.ua/sud1111/300/120/>.

47. Про деякі питання, порушені у доповідних записках про роботу господарських судів України у 2009 році щодо застосування норм Господарського процесуального кодексу України : інформ. лист Вищ. госп. суду України від 29.06.2010 № 01-08/369 // Вісник господарського судочинства. – 2010. – № 4. – С. 28.

48. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних зі створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств : роз'яснення Вищ. арбітраж. суду України від 12.09.1996 № 02-5/334 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_334800-96.

49. Про деякі питання практики застосування норм Господарського процесуального кодексу України, порушені у доповідних записках про роботу господарських судів у першому півріччі 2007 року : лист Вищ. госп. суду України від 14.08.2007 № 01-8/675 // Бізнес: законодавство та практика. – 2007. – № 16. – Ст. 20.

50. Про деякі питання практики розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій : роз'яснення Вищ. госп. суду України від 31.05.2002 № 04-5/608 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_608600-02.

51. Про деякі приписи законодавства про відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями державних і громадських організацій : лист Вищ. арбітраж. суду України від 29.12.2000 № 01-8/795 // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 1. – С. 102. – Із наступ. змін.

52. Про деякі приписи законодавства, яке регулює питання, пов'язані із здійсненням права власності та його захистом : лист Вищ. арбітраж. суду України від 31.01.2001 № 01-8/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8_98800-01/card6#Public.

53. Дело по иску Уфимской конторы «Хлебопродукт» к Уральскому Горнозаводскому Синдикату «Уралмет» об убытках по сделке // Решения: с 1 мая по 31 декабря 1924 г. Решения Арбитражных Комиссий при СТО СССР и ЭКОСО союзных республик. – 1925. – Вып. 1 (5). – С. 88–90.

54. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клаб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) : від 09.07.2002 № 15-рп/2002 // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 4. – Ст. 17.

55. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) : від 08.04.1999 № 3-рп/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 15. – Ст. 35.

56. Справа № 05-5-27/6677 Господарського суду м. Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/17287637>.

57. Справа № 47/64-10 Господарського суду Харківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/8265030>.

58. Абрамов Н. А. Обновленный хозяйственный процесс Украины : учеб. пособие (курс лекций) / А. А. Абрамов. – Изд. 3-е, обновл. и доп. – Харьков : Бурун Книга, 2012. – 192 с.

59. Васильев С. В. Господарський процес України : підручник / С. В. Васильев. – Харків : Еспада, 2010. – 288 с.

60. Господарське процесуальне право України : навч. посіб. / В. А. Костюк, К. М. Біда, В. В. Бонтлаб та ін. ; за заг. ред. В. А. Костюка. – Київ : Ін Юре, 2009. – 223 с.

61. Господарський процес : навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Кройтора. – Харків : Золота миля ; Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2014. – 318 с.

62. Господарський процесуальний кодекс України з постановними матеріалами / уклад. В. Е. Беляневич. – Київ : Юсгініан, 2002. – 544 с.

63. Роїна О. М. Господарський процес : практ. посіб. / Роїна О. М. – 4-те вид., допов. і перероб. – Київ : КНТ, 2008. – 180 с.

64. Комаров В. В. Конституційні підстави цивільного судочинства / В. В. Комаров // Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України : тези доп. та наук. повідомл. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (29–30 черв. 2006 р.). – Харків : Нац. юрид. акад. України, 2006. – С. 191–196.

65. Кройтор В. А. Исполнительное производство : учеб. пособие / В. А. Кройтор, Н. М. Ясынок. – Харьков : Эспада, 2003. – 176 с.

66. Кройтор В. А. Источники хозяйственного процессуального права : справ. пособие / В. А. Кройтор. – Харьков : Эспада, 2003. – 264 с.

67. Кройтор В. А. Судебные и арбитражные расходы / В. А. Кройтор. – Харьков : Бизнес Информ, 1998. – 124 с.

68. Лебедев С. Н. Международный торговый арбитраж / С. Н. Лебедев. – М. : Междунар. отношения, 1965. – 219 с.

69. Лунц Л. А. Курс международного частного права : в 3 т. Т. 3 : Международный гражданский процесс / Л. А. Лунц, Н. И. Марышева. – М. : Юрид. лит., 1976. – 264 с.

70. Минаков А. И. Арбитражные соглашения и практика рассмотрения внешнеэкономических споров / А. И. Минаков. – М. : Юрид. лит., 1985. – С. 77–85.

71. Притика Д. М. Господарський процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / Д. М. Притика, М. І. Тітов, В. М. Гайворонський. – Харків : Консум, 2003. – 320 с.

72. Фурса С. Я. Законодавство України про виконавче провадження : Науково-практичний коментар / С. Я. Фурса, С. В. Щербак. – Київ : Ін Юре, 2004. – 976 с.

73. Хлестова И. О. Арбитраж у внешнеэкономических отношениях стран – членов СЭВ / И. О. Хлестова. – М. : Наука, 1980. – 160 с.

74. Хозяйственное процессуальное право Украины : учебник / Харитонов Е. О., Харитонов Е. И., Косак В. М. и др. ; под ред. Е. И. Харитоновой. – Харьков : Одиссей, 2007. – 440 с.

75. Чернадчук В. Д. Основы господарського процесуального права : навч. посіб. / В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос. – Суми : Унів. кн., 2003. – 220 с.

76. Ясинок М. М. Представництво як міжгалузевий інститут : монографія / М. М. Ясинок, В. А. Кройтор, М. І. Логвиненко. – Суми : Видавн.-виробн. підприємство «Мрія-1», 2006. – 180 с.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Апеляційне провадження 231

Арбітражні суди 17, 282

Боржник у господарських спорах 72, 94, 196

Виклики судові 118, 189, 191, 203

Виконавець державний 269, 272, 279

Виконання іноземних судових рішень 282, 294

Витребування доказів 61, 126, 137, 214

Відвід судді 45, 207

Відкладення розгляду справи 64, 159, 205, 206, 207

Відмова від позову 210, 214, 236

Відповідач 62, 76, 90, 92, 94, 98

Головуючий у судовому засіданні 201, 203, 204, 237

Господарський суд 44

Господарські процесуальні правовідносини 43

Джерела господарського процесуального права 33, 37

Довіреність 111, 166, 176

Докази 57, 60, 61, 127

Доказування 123–125, 132

Допустимість доказів 143

Достатність доказів 143

Достовірність доказів 143

Доступність правосуддя 63

Елемент позову 167–170

Забезпечення позову 193, 195

Загальновідомі факти 134

Законна сила рішення суду 222, 223

Засідання судові 64, 199, 201, 203

Засоби доказування 127

Заява позовна 163, 167, 173

Заява про забезпечення позову 193, 195, 197

Заява про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами 264

Змагальність сторін 60, 136, 191

Зупинення провадження у справі 207

Касаційна скарга 247

Кімната нарадча 259

Конвенція про захист прав людини
і основоположних свобод 65, 219
Кредитор 94, 100

Метод господарського процесуального права 32
Мирова угода 93, 94, 105
Міжнародний комерційний арбітраж 282, 283, 289

Наказ господарського суду 243, 275, 276
Належність доказів 143
Наука господарського процесуального права 41
Незалежність суддів 54, 65
Нововиявлені обставини 262, 263

Обчислення процесуальних строків 159, 160
Органи примусового виконання 267
Оцінка доказів 117, 126, 141, 143

Перебіг процесуальних строків 159
Письмовий доказ 63, 127, 129
Підвідомчість 74, 76, 78
Підстава позову 93, 132, 169
Підстави для відводу судді 45
Підсудність 84, 85
Повноваження представника 110
Позивач 90, 92, 99
Позов 168
Поновлення процесуальних строків 161, 208, 233
Порушення провадження у справі 166, 181, 188, 189
Правонаступництво 96, 97, 98
Права іноземців у господарських спорах 301
Правосуддя 18
Предмет позову 168, 169
Предмет господарського процесуального права 32
Представництво 106, 107
Припинення провадження у справі 153, 208
Принципи господарського процесуального права 48
Принципи законності 50–52
Продовження процесуальних строків 200
Прокурор 112

Регламент третейського суду 287, 289
Речовий доказ 130, 191, 205
Рішення суду 216, 217
Рішення справи по суті 214

Склад суду 53, 241
Солідарна відповідальність 95, 96
Співучасники 94, 96
Стадія господарського процесу 30, 31
Сторони в господарському процесі 90
Строки процесуальні 157
Стягнення 95
Судовий збір 144, 152
Судові витрати 92, 144, 151, 152

Третейський суд 281, 282, 288
Треті особи 46, 87, 100, 232

Усність господарського судочинства 57, 63, 121
Ухвали суду 226, 242
Учасники виконавчого провадження 269
Учасники господарського процесу 89

Форми судового процесу 31

Ціна позову 174, 175

Юрисдикція господарських судів 74, 78
Юрисдикція третейського суду 281, 282, 290

Навчальне видання

Автори:

КРОЙТОР Володимир Андрійович
БОРТНІК Оксана Григорівна
ЗАЙЦЕВ Олексій Леонідович
СТЕПАНЕНКО Тетяна Володимирівна

ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Навчальний посібник

Редагування Г. Я. Ступницької
Внесення правок, комп'ютерне верстання А. О. Зозулі

Підп. до друку 26.09.2014. Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 18,67.
Обл.-вид. арк. 14,70.
Тираж 300 прим. Зам. № 2014-7.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, м. Харків, 61080
Свідectво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.